

142560

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Şİİ BİR MÜFESSİR OLARAK
TABERSÎ'NİN İTİKÂDÎ KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Yusuf IŞICIK

Hazırlayan

Süleyman NAROL

KONYA 2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ.....	3
İslam'da İtikâdî Mezheplere Kısa Bir Bakış.....	3
1- Mezheplerin ortaya çıkış süreci ve nedenleri.....	3
2- Belli başlı itikâdî mezhepler.....	4
3- Mezheplerin Kur'an tefsirine etkisi	9
4- Araştırmanın amaç ve kapsamı.....	11
I. BÖLÜM	
A- TABERSÎ'NİN HAYATI.....	13
B- ESERLERİ.....	14
C- HOCALARI VE TALEBELERİ	16
D- TEFSİR METODU.....	18
a- Kur'an'ın tahrif edildiği iddiası	19
b- Mezhebî görüşlerinin tefsirinde etkili olması.....	28
c- Zayıf ve Mevzu hadislere yer vermesi	33
d- Ayetler arasındaki irtibat ve insicama dikkat çekmesi.....	37
e- Müşkil ayetlerdeki üzerinde durması.....	38
f- Ayetleri dil yönünden incelemesi	42
g- Kıraat vecihlerine yer vermesi	43
h- Nüzul sebepleri üzerinde durması.....	44
ı- Ahkâm ayetlerinde farklı mezheplerin görüşlerini aktarıp kendi mezhebini savunması	48

j- İsrâilî rivayetlere yer vermesi.....	51
k- Tefsirinde mutedil bir yol takip etmesi.....	55

II. BÖLÜM

TABERSÎ'NİN İTİKADÎ KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

A – TABERSÎ'NİN ULUHIYETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	60
a- İmanın hakikati.....	60
b- Allah'ın sıfatları.....	62
c- Hidâyet ve dalâlet.....	68
B- TABERSÎ'NİN NÜBÜVVETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	72
a- Peygamberlere olan ihtiyaç.....	72
b- Peygamberlerin sıfatları.....	74
c- İmamet	77
1- İsmet.....	82
2- Mehdilik.....	86
3- Nüzûl-i İsa	89
d- Takıyye.....	94
C- TABERSÎ'NİN AHİRETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	98
a- Kabir azabı.....	98
b- Ru'yetullah.....	101
c- Cennet – Cehennem.....	106
d- Şefaât.....	108
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	113

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
c.	: Cilt
C.	: Cenab-ı
Çev.	: Çeviren
D.İ.B	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
H.	: Hicrî
İht.	: İhtisar
k.v	: Kerremallahu vechehu
R.a	: Radıyallahu anh / anha
s.	: Sahife
s.a.v	: Sallallahu aleyhi vesellem
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik
Tsz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi Kur'an doğru yola uymayı ve ayrılığa düşmemeyi emretmekte ve bu husus üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Nitekim bir ve tek olan Allah'a inanmayı ve sadece ona ibadet etmeyi emreden tevhid inancının gereği de budur.

İslam'ın emrettiği inançtaki bu birlik, hayatta da birlik ve beraberlik getirmiş, ilk dönem Müslümanları bu birlik ve beraberliği en üst seviyede sağlamışlar ve bunun en güzel misallerini vermişlerdir. Fakat belli bir süre sonra Müslümanlar arasında kişisel çıkarlar ve iktidar kavgaları öne çıkmış, insanlar şahıs, kabile, fırka ya da grup çıkarlarını dini inançlarının üstüne çıkarmışlardır. İktidar kavgalarının doruğa çıktığı zaman da, insanlar kendi çıkarları için ayet ve hadisleri kalkan olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Hz. Peygamberin vefatından kısa bir süre sonra ortaya çıkan cemaatleşme ve fırkalaşma hareketleri gün geçtikçe çoğalmıştır. Kimi fırka ve gruplar taraftar toplayamadan tarih sahnesinden silinirken, bazı fırkalar geniş taraftar kitlelerine sahip olmuşlardır. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz bugün halen varlığını devam ettiren Şia'dır. Başlangıçta siyasi bir anlamı olan bu hareket zamanla kendisine itikâdî bir takım farklılıklar da katarak dini bir kisveye bürünmüştür.

Biz bu çalışmamızda ülkemizde de gündemden düşmeyen ve Alevilik meselesinin de temelini oluşturan Şia ve inanç esaslarının Kur'an tefsirine olan etkisini ele almayı amaçladık. Bu konuyla ilgili olarak ta Tefsir alanında Şia'nın otorite kabul ettiği, **Tabersî**'yi ve "**Mecmau'l-Beyan**" adlı eserini incelemeyi uygun bulduk. **Tabersî** 'yi seçmemizin sebebi ise **İmam-ı Gazalî**, **Taberî**, **Bağavî**, **Nesefî** ve **Zemahşerî** gibi tefsirin altıncı tabakasını oluşturan saygın alimlerin yaşadığı dönemlere ait bir müfessir olması, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Şia içerisinde büyük itibar gören bir eserin olmasıdır.

Şii bir Müfessir olarak **Tabersî**'yi ve onun "**Mecmau'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an**" adlı eserinde yer alan inanç esaslarına dair görüşlerini ele aldığımız bu çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmını tezimize bir alt yapı oluşturacağı düşüncesiyle İslam'da

itikâdî mezheplere ayırdık. Bu başlık altında mezheplerin doğuş süreci ve nedenleri, belli başlı itikâdî mezhepler ve mezheplerin Kur'an tefsirine etkisi konularına yer verdik. Son olarak ta araştırmamızın amacı ve metodu hakkında genel bir bilgi verdik.

Birinci bölümde ise **Tabersî**'nin hayatına ilişkin bilgileri ve tefsirinde takip ettiği metodu ele aldık ve bu metoduna ilişkin tefsirinde öne çıkan özellikleri başlıklar halinde ifade ettik. Daha sonra müfessirin metodu ile ilgili örnekleri kendi tefsirinden aktararak ve tefsir sahasındaki temel kaynaklara da müracaat ederek zaman zaman karşılaştırmalar yaptık.

İkinci bölümde de onun itikâdî konulara ilişkin görüşlerine yer vermeden önce İslam alimlerinin bu konudaki görüşlerini aktardık. Daha sonrada müellifin görüşlerini konuyla ilgili ayeti kerimelerin tefsirinde ifade ettiği kadarıyla açıklamaya çalıştık. Çalışmamızda yer alan ayet, hadis ve bazı Arapça deyimler ile şiirler aslına uygun olarak Arapça yazılmış tercümeleri de parantez içerisinde verilmiştir.

Bu eseri ele alıp incelerken **Tabersî**'nin görüşlerini, ait olduğu **İmamiyye**'nin ve **Ehl-i Sünnet**'in görüşleri ile karşılaştırmalı olarak ele alarak onun hangi noktada durduğunu tespit etmeye çalıştık. Görüşleri içerisinde hatalı bulduklarımızı da konuyla ilgili temel kaynaklara müracaat ederek, Kur'an ve Sünnet ışığında eleştirel bir bakış açısıyla ele aldık.

Bu çalışmamızda bize destek olan, ikaz ve eleştirileri ile yol gösteren Danışman Hocam Prof. Dr. Yusuf Işıcık'a ve yardımını bizden esirgemeyen herkese teşekkürü bir borç biliriz.

Süleyman Narol
Konya 2004

GİRİŞ

İSLAMDA İTİKÂDÎ MEZHEPLERE KISA BİR BAKIŞ

a- Mezheplerin Ortaya Çıkış Süreci ve Nedenleri

Hız. Peygamber (s.a.v) devri, Kur'an'ın öğrettiğı akidenin olduğı gibi kabul edildiğı devirdir. Çünkü bu devirde Hız. Peygamber hayattaydı, vahiy müessesesi çalışıyordu. Peyderpey nazil olan Kur'an'ı Kerim ve Rasulullah (s.a.v) müşkilleri hallediyor ve sorulara cevap veriyordu. Muhkem ve müteşabih ile ilgili Allah ve Rasulünün bildirdiğı her şeye nasıl bildiriyorsa öylece inanırlar ve tasdik ederlerdi.

Hulafai-Raşidin devrinin ilk yılları fetihlerle geçmiştir. Özellikle Hız. Osman devrine kadar müslümanlar bütün güçlerini, daha çok İslam ülkesinin genişleyebilmesi ve güçlenebilmesi için yapılan savaşlara harcamışlar, dolayısıyla inanç ile ilgili hususların münakaşası ile meşgul olmamışlardır. bu dönemde, Hız. Peygamber devrindeki durumu olduğu gibi devam ettirmek isteyen ashabın büyüklerinin hayatta oluşu ve zahirle yetinip müteşabihatın te'vilini caiz görmemeleri de itikâdî tartışmaların yapılmamasına sebep olmuştur.

Hız. Osman devri, çalkantıların başladığı, ictimai ve siyasi olayların patlak verdiği devirdir. Hız. Ali devri ise İslam ülkesinin daha sonraki devirlerde bir türlü kapanmayan, aksine daha da gelişip büyüyen ve ayrılıklara sebep olan hadiselerin cereyan ettiği hareketli bir devirdir. Hız. Osman ve Hız. Ali devirlerinde cereyan eden ve özellikle imamet meselesi etrafında dönen olaylar ise sahabe arasında savaşlar (*Cemel* ve *Sıffin*) ve daha sonraki itikâdî görüşlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.¹

İtikâdî mezheplerin ihtilafı akidenin özünde olmamış, akidenin özüne ilişmeyen birtakım felsefi konularda olmuştur. İslam inancının özünü oluşturan "vahdaniyet", rasullere, kıyamet gününe ve melekler iman gibi konular ve Hız. Peygamberin getirmiş olduğu dinin hak

olduğunda asla şüphe oluşmamıştır. İhtilaflar Hz. Peygamberden sonra onun yerine kimin geçeceği büyük günah işleyen kimsenin durumu ve hükmü, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı, “cebr = zorlama”, “ihtiyar = seçicilik” gibi konular etrafında dönüp dolaşmıştır. Böylece **Ehl-i Sünnet (Eş'ariler, Maturidiler, Hanbeliler)**, **Mu'tezile** ve **Şia** gibi belli başlı itikâdî mezhepler ortaya çıkmıştır.² Şüphesiz bu ihtilaflar akide ve siyaset çevresinde görüldüğü için yine de şer niteliğindedir. Buna karşın hakkında Kitap ve Sünnetten bir nass bulunmayan konular üzerinde yapılan fikhî ihtilaflar şer değildir. Tersine bu ihtilaflar Kitap ve Sünnetten çıkan manalar ve bunlardan çıkarılan ölçüler üzerinde derin çalışmaların yapılmasına vesile olmuştur. Bu tür ihtilaf bölünmeye neden olmamış yalnız görüş ayrılığı olarak kalmıştır.

Müslümanlar arasında ortaya çıkan itikâdî, siyasî ve fikhî mezheplerin ortaya çıkışı olarak bir çok neden zikredilebilir. Bunlardan öne çıkan bazıları şunlardır.³

1. Arap ırkçılığı.
2. Hilafet anlaşmazlığı.
3. Müslümanların eski din mensuplarına komşuluğu ve bunlardan bir kısmının İslam'a girmesi.
4. Felsefenin Arapça'ya tercüme edilmesi.
5. Kapalı meseleleri incelemeye girişmek.
6. Hikayeler (Kıssalar).
7. Nasslardaki kapalı manaların farklı şekilde anlaşılması.
8. Nasslardan şerî hükümlerin çıkarılması zarureti.
9. İslam'ın insanlara verdiği fikir ve vicdan hürriyeti.
10. İslam'ı içten yıkmak isteyenlerin rolü.

b- Belli Başlı İtikâdî Mezhepler

1- Ehl-i Sünnet: **Ehl-i Sünnet**⁴ denildiği zaman Hadis ve Re'y sınıflarından meydana gelen, **Selefiyye (Hanbeli)**, **Eş'ariyye**, ve **Matüridiyye** mezhepleri anlaşılır. Bu mezheplere müntesip Kıraat, Fıkıh, Hadis ve Kelâm alimlerinin hepsi Allahın birliği ve sıfatları, adaleti,

¹ Gölcük, Prof. Dr. Şerafeddin-Toprak, Doç. Dr. Süleyman, *Kelam Dersleri*, Konya 1991, s. 33

² Ebu Zehra, Prof. Dr. Muhammed, *İslamda İtikâdî, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi* (çev. Sıbğatullah Kaya) Ankara, Tsz

³ Ebu Zehra, a. g. e., s.21-24; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 35-40, Gölcük, Prof. Dr. Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Konya, 1992, s. 13-17

⁴ Her ne kadar Ehl-i Sünnetin bir mezhep olmadığını onun İslam toplumunun çoğunluğu için kullanılan bir isim olduğunu söyleyenler olsa da biz kelâmî açıdan mezhepleri tanımlamak için bu şekilde kullanmayı uygun bulduk.

hikmeti, isimleri ve vasıfları, peygamberlik ve imamet konuları, mükafat ve ceza ve dinin aslı ile ilgili diğer meseleler hakkında aynı görüşte birleşmişlerdir. Onlar ancak fer'i hükümlerden doğan helal ve haram hakkında anlaşmazlığa düşerler ama anlaşmazlığa düştükleri şeylerde ne dalâlet, ne de sapıklık vardır.⁵

Şimdi Ehl-i Sünnet'i oluşturan bu mezhepleri kısaca belirtelim.

Selefiyye: Selefiyye deyince genel olarak sahabe, tabiun ve onların mezhebini benimseyip onlar gibi düşünen İslam alimleri anlaşılır. Selefiyye, iman esaslarıyla ilgili konularda ayet ve hadislerde bildirilenlerle yetinip bunları aynen kabul eden, teşbih ve teciime de düşmeyen ama te'vil yoluna da gitmeyen Ehl-i Sünnet topluluğudur.⁶

İlk Hanefiler Selefi'dir, ilk Maliki ve Şafii'ler de Selefi'dir. Bugün fıkhıta Hanbeli olanların çoğu da Selefi'dir. Dört mezhep imamının hepsi Selefi idi. Ancak içeriden ve dışarıda İslam'ı sarsmak isteyen cereyanlar ortaya çıkıp yayılmaya başlayınca onların İslam akaidine musallat olan batıl inançlarını ve sapık görüşlerini çürütmek için kelam metodunu kullanma zarureti hasıl oldu ve Ehl-i Sünnet Alimleri bu metodu kullanmaya başladılar. Böylece Ehl-i Sünnet'in Maturidiyye ve Eş'ariyye mezhepleri teşekkül etti.⁷

Mâtüridiyye: İtikadda Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtüridi'yi imam kabul edenlerin oluşturduğu mezheptir. Akaid sahasında, ayet ve hadisle birlikte aklı da dinin anlaşılmasında lüzumlu bir temel kabul etmiş olan Mâtüridilik, İmam Mâtüridi'den itibaren kelam metodunu gittikçe geliştirmiştir. Mâtüridiler, Mu'tezile ile Eş'ariler arasında bir konumdadır. Hakkında nass bulunmayan temel meselelerin tümünde, Mâtüridiler nakilden uzaklaşmayan, akla dayalı bir açıklama getirirler. Mâtüridiler vardıgı çoğu sonuçlarda Eş'arilerle birleşirken bazı konularda da ona muhalefet etmiştir. Ancak bu farklılık temel noktalarda bir ayrılık değil, bazı izah farklılıkları şeklindedir.⁸

Eş'ariyye: Sünnet ve cemaat ehlinin iki büyük kolundan birisi Eş'ariyye mezhebidir. Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî el-Basrî'yi itikadda imam olarak kabul edenlere Eş'ariyye denir. Eş'ariyye mezhebi daha çok Mutezile'ye karşı bir anti tez olarak doğmuş ve felsefeye karşı tez olarak devam etmiştir. Eş'arî kelem alimleri, zamanla te'vile çok fazla yer vermişler, zaman zamanda kelamda yenilikler yaparak kelam ilmini felsefe ile rekabet edebilecek güce

⁵ el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkaahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak* (çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı, "Mezhepler Arasındaki farklar"), T.D.V. yay., Ankara 1991, s. 21-22; Ebu Zehra, a. g. e., s. 197

⁶ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 49

⁷ Ebu Zehra, a. g. e., s. 197; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 51; Gölcük, a. g. e., s. 59-60; el-Bağdadî, a. g. e., s. 246-247

⁸ Ebu Zehra, a. g. e., s. 181-188; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 52-54

kavuşturmuşlardır. Bu nedenle Eş'arî Kelamı, genelde akıcıdır. Fıkıhta **Hanefî** olanların çoğunun **Mâtürîdî** olduğu gibi Şafîî olanların çoğu da Eş'arî'dir.⁹

2- Mu'tezile: Bu fırka, Emeviler döneminde ortaya çıkmış ama Abbasiler döneminde, uzunca bir süre İslam düşüncesini etkilemiştir. İslam fikir tarihinde Kelamın ilk kurucusunun **Mu'tezile** olduğu kabul edilir.

İslam akaidini savunmada naklin yanında aklî ve felsefî delillerin kullanılmasını da zarurî gören ve böylece selefin metodundan farklı bir yol izleyen **Mu'tezile**'nin kullandığı metoda "Kelam" adı verilmiş ve bu metotla islamî akidelerin savunulmasını üstlenen ilmede "Kelam İlmi" denilmiştir.¹⁰

Kelam metodunu ilk olarak kullanan ve böylece Kelam'ın kurucusu sayılan **Mu'tezile**'nin doğuşu H. 2. asrın başlarına tesadüf eder.

Mu'tezile'nin ortaya çıkışı hakkında ihtilaflar olsada çoğunluk **Mu'tezile**'nin **Vâsıl b. Ata** ve **Amr b. Ubeyd**'in **Basra** da **Hasan Basri**'nin ders halkasında kebîre (büyük günah) işleyen ne mü'min ne kafir olmadığını beyanla, bu kimsenin "el-Menziletü Beynel-Menzileteyn" de (iman ve küfür gibi iki makam arasında) olduğunu söyleyerek ayrılımlarından dolayı ortaya çıktığını ve **Mu'tezile** diye isimlendirildiğini söyler.¹¹

Mu'tezile'nin öne çıkan bazı inanç esasları kısaca şöyledir:

Tevhid: Allah'ın vahdaniyeti (birliği) ve kîdemi (kadim olması), **Mu'tezile**'ye göre Allah'a mahsus en özel sıfattır. O'nun sıfatlarından hiç biri beşerin sıfatlarına benzemez. Eğer böyle bir benzetme yapılırsa Allah ile kul arasında müşâbehet hasıl olur. Yani adı geçen iki sıfat dışında Allah'a kadim sıfatlar isnadını caiz görmezler.

Adalet: **Mu'tezile**'nin adalet prensibinin temelinde insanın fiillerini yapmada hür olduğu ve Allah'ın çirkin, kötü olanı yaratmayacağı görüşü vardır.

Va'd ve Va'id: Va'd, dünyada amelleri güzel olanların ahirette mükâfatlandırılması; Va'id de dünyada amelleri kötü olanların ahirette cezalandırılması demektir.

el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn: **Mu'tezile**'ye göre büyük günah işleyen kimse ne mü'mindir, nede kafirdir, iman ile küfür arasında bir mertebededir. Tevbe etmeden ölürse cehennemde ebedi kalır. Tevbe ederse mü'min olarak cennete gider.

⁹ Ebu Zehra, a. g. e., s. 169-172; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 54-55; Gölcük, a. g. e., s. 73

¹⁰ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 41

¹¹ Ebu Zehra, a. g. e., s. 135-136; el-Bağdadî, a. g. e., s. 18; Gölcük, a. g. e., s. 43

el-Emru Bi'l-Ma'ruf Ve'n-Nehyu Ani'l-Münker: **Mu'tezile**'ye göre iyiliği emretmek kötülüğüde yasaklamak her müslümana farzdır.

Mu'tezile'nin bu beş asıdan başka Allah'ın ahirette görülmeyeceği, Kur'an'ın mahluk olduğu, aklın nakilden üstün olduğu gibi bir takım görüşleri de vardır.¹²

3- Şia: “Şia” kelimesi Arapça bir kelimedir. “Şeyea” kökünden gelen bu kelime, bir insanın yardımcıları ona uyanlar fırka, bölük, taraftar, yayılmak, genişlemek ve taraftar toplamak gibi manalara gelir.¹³

İstila olarak ise Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra **Hz. Ali** ve **Ehl-i Beyt**'ini halifelik için en layık yada tek sahibi olarak gören ve onu meşru halife kabul eden; ondan sonraki halifelerinde onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan fırkadır.¹⁴

Bu tür kullanımında Şia terimi bir çok farklı fırkaları içine almaktadır. Bunların başında Şiîler içinde büyük çoğunluğu oluşturan **İmamiyye Şiası** gelmektedir. Bu arada hemen belirtelim ki bizim araştırmamızda kullandığımız “**İmamiyye**” terimi aynı zamanda **İsna Aşeriyye Şiası**'nın da bir diğer adıdır. Bazı farklı kullanımlar olsada çoğunlukla **İmamiyye** denilince **İsna Aşeriyye** kastedilir.¹⁵

Önceleri siyasi bir hareket olarak ortaya çıkan ve zamanla kendini dini bir kisveye büründüren Şia **Hz. Osman** (r.a.) döneminin sonunda ortaya çıkmış ve **Hz. Ali** (r.a.) döneminde gelişip yayılmıştır. **Hz. Ali**'nin bu gelişmede bizzat katkısı olmamış bunu sağlayan onun sahip olduğu meziyetler olmuştur. Onun vefatıyla Şiî düşünce birkaç kola ayrıldı. Bu düşüncelerin kimisi aşırı, kimisi de ılımlı idi. Ancak Şiîlik, her iki görüntüsüyle de, Hz. Peygamberin **Ehl-i Beyt**'ine karşı aşırı bir taassup içerisinde olmakla tanındı.

Emevi dönemi, **Hz. Ali**'yi takdir konusunda aşırı gitmeye teşvik ediyordu. Çünkü **Muaviye**, kendi döneminde, oğlu **Yezid** ve ondan sonra **Ömer b. Abdülaziz**'e kadar varan dönem boyunca devam eden kötü bir çığır açmıştır. Bu çığır **Hz. Ali**'nin hutbe bitiminde lanetlenmesi idi. Diğer sahabiler bunu nefretle karşılayıp **Muaviye** ve valilerini bundan vazgeçirmeye çalışmışlardır. İnsanlar buna engel olmaya çalıştılar ama değiştirmeye güç yetiremediler. Öfkelerini içlerine atıp kendilerine hakim oldular. Ama acıları gittikçe arttı. Bunun sonucu olarak, **Emevilerin** aşırı eziyet verdiği bu insanlar **Hz. Ali**'ye karşı sevgilerinde

¹² Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 46

¹³ Özek, Ali, “İmamiyye-İsnâaşeriyye Şiası ve Tefsir Anlayışı” *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 215; Keskin, Doç. Dr. Halife, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, İstanbul 2000, s. 21

¹⁴ Ebu Zehra, a. g. e., s. 41; Gölcük, a. g. e., s. 27; Keskin, a. g. e., s. 24; Ateş, Prof. Dr. Süleyman, *İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı*, İstanbul 1998, s. 5

¹⁵ Keskin, a. g. e., s. 16

aşırıya kaçtılar. Bağnaz taraftarlar, ona duyduğu sevgi ve hayranlığı istismar ederek **Hız. Ali** hakkında kendi görüşlerini yayamaya başladılar.

Şiilik, Hız. Osman döneminden başlayarak **Mısır**'da doğdu. Çünkü **Mısır**, propaganda için uygun bir ortamdı. Şiilik daha sonra **Irak**'a sıçradı ve orayı kendisine merkez edindi. Böylece zamanla **Irak Şia**'nın karargâhı haline geldi. Bunun nedeni de **Hız. Ali**'nin hilafeti boyunca **Irak**'ta kalması, **Irak**'ın **Fars** kültürü, **Yunan** felsefesi ve **Hint** düşünceleri gibi farklı medeniyet ve kültürlerin bulunduğu bir yer olması gibi nedenlere dayanmaktadır. **Irak**'taki bu fikri ortama uygun olarak, birçok felsefi görüşün Şii düşünceye etki etmesi de bu yüzdendir. Bu açıklamalardan da anlaşıldığına göre **Irak** eskiden beri çeşitli düşünce ve inançların yoğun olduğu bir bölge olmuştur. Böyle bir bölgede, siyasi ve itikâdî mezheplerin ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Nitekim **Şia**'da bu bölgede kendisine yer bulmuş ve geniş taraftar kitlelerini peşinden sürüklemiştir.¹⁶

Araştırmamıza temel teşkil eden konulardan birisi olan **Şia**'nın doğuş yeri ve zamanı hakkında bu şekilde kısa bir bilgi verdikten sonra onun mezhep olarak dayandığı itikâdî konulara ilişkin temel görüşleri ise çoğaltmak mümkün olmakla birlikte kısaca şöyledir:

1- İmamet: İmam, dini ve dünyevi liderdir. Hız. Peygamberin halifesi, vekilidir. Peygamberden sonra ilk imam **Ali**'dir. Onun evladından on iki imam gelmiş, son imam kaybolmuştur. Onlara göre **Ali**, beşer olmakla beraber ma'sum ve Allah elçisinden sonra onun münakaşa götürmez halifesidir. İmamlık **Ali** evladının hakkıdır. Sahabilerin çoğu onların hakkını gasbetmiş ve bu yüzden münafık olmuşlardır.

2- İsmet: İmamın gerek küçük, gerek büyük günah işlemekten, hatâ etmekten korunmuş olmasıdır, imamın ayrılmaz vasfıdır.

3- Mehdîlik: Gizlenen on ikinci imam, son zamanda ortaya çıkıp yeryüzünü güven ve adaletle dolduracaktır.

4- Ric'at: Beklenen imam geldikten sonra Peygamber (s.a.v.), **Ali**, **Hasan** ve **Hüseyin**, hatta bütün imamlar dünyaya geri dönecekler, bunların hasımları olan **Ebu Bekir**, **Ömer** ve diğerleri de dönecek, imamlar hasımlarına kısas yaptıktan sonra hep beraber ölecekler ve kıyamet günü tekrar dirileceklerdir.

5- Takiyye: İktidar sahibine dıştan itaat gösterip asıl inancını gizlemek, böylece düşmanın şerrinden korunmaya çalışmaktır. Ama kuvvet bulunca silahlı ihtilâle girişmek lazımdır.

¹⁶ Ebu Zehra, a. g. e., s. 42-44

Bu inançlar, **İmamiyye Şiası**'nın kafalarına hakim olmuş, onların tefsir anlayışlarına yön vermiştir.¹⁷

c- Mezheplerin Kur'an Tefsirine Etkisi

Kur'an'ın ilk tefsiri gerekli her türlü şartların mevcut olduğu bir ortamda yapılmıştır. Bu sebepten Kur'an tefsiriyle ilgili ilk dönem bilgileri, en sahih ve en güvenilir bilgilerdir. Bu nedenle sonraki dönemlerde ve günümüzde bu sağlam ve güvenilir bilgilere ihtiyaç vardır. Dört halife dönemine gelindiğinde birtakım fikri ve siyasi kargaşalar ortaya çıkmaya başlamış ancak ilk dönemden devralınan sağlam miras sayesinde bu dönem atlatılabilmektedir. Kur'an'a dayalı sahih düşünce kargaşaların kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladığı **Emeviler** döneminde ve şiddetlenerek zirveye ulaştığı **Abbassiler** döneminde de her türlü olumsuz şartlara rağmen ayakta kalmış, ilmi alanda şaheserler ortaya konmuştur.¹⁸

O devir alimleri bütün bu kargaşalı ve sıkıntılı dönemlere rağmen elinde bulundurduğu Kur'an'a dayalı sahih düşünceyi ayakta tutmayı başarmıştır. Ancak **Hint, İran ve Yunan** kültürlerinin devreye girdiği, birtakım tercüme faaliyetlerinin yapılmaya başlandığı dönemlerde Kur'an'ın inanç, ahlak, ibadet ve muamelat esasları belli ekollerin ıstılah ve düşünce kalıpları içine hapsedilmiş, tefsirdeki eski canlılık ve kaynaklara bağlılık ve hür düşüncenin yerini, tahkik etmeden yapılan nakiller, yeni oluşan ıstılahlara göre yorumlar ve kuru münakaşalar almıştır.

Kur'an tefsirinde meydana gelen bu sapmalara hız veren etkenlerden biri ve belki de en önemlisi, İslam'ın birinci asrından itibaren gerek dini ve gerekse siyasi bir anlayışla ortaya çıkmaya başlayan mezhepler ve fırkalar olmuştur. Hz. Peygamberin vefatıyla hilafet meselesi zuhur etmiş, **Hz. Osman** zamanındaki fitne, **Hz. Ali** zamanındaki iç harpler, İslam'da sonu gelmeyen mücadelelere yol açmıştır. Bu mücadeleler sonucu müslümanlar arasında derin görüş ayrılıkları oluşmuş bu da çeşitli mezhep ve fırkaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her şeyden önce müslüman olduğunu unutmayan bu mezhep ve fırkalar, yaptıkları işlerin doğruluğunu ispatlamak için Kur'an'a başvuruyorlardı. Gittikleri yolun doğruluğunu göstermek için ayetleri, kendi görüşlerini teyid edecek şekilde te'vil ediyorlardı. İslam toplumunda mevcut olan gruplardan her biri Kur'an'dan kendi mezhebine uygun olanı alıyor,

¹⁷ Ateş, a. g. e., s. 5-7; Özek a. g. e., s. 219; Gölcük a. g. e., s. 28-30

¹⁸ Işıcık, Prof. Dr. Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Ankara 1997, s. 10

olmayanı da te'vil edip uydurmaya çalışıyordu. İnsanlar, Kur'an'da hidayet ve ışık değil, kendi mezhep ve görüşlerini arar hale gelmişlerdi.¹⁹

Bu fırkalardan her biri Kur'an'a kendi akidesi açısından bakmış ve onu kendi mezhebine göre tefsir etmiştir. Mesela Mu'tezile mezhebine ait alimler Kur'an'ı tefsir ederken onu kendi mezhebi açısından ele almış ve Mu'tezile'nin beş esasını (*Tevhid, Adl, Va'd ve Va'id, el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn, el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyi Ani'l-Münker*) tefsirlerinde işlemişlerdir. Onlar bu prensiplerini ispat edebilmek ve muhaliflerine karşı bunları savunabilmek için ilk kaynak olarak Kur'an'a başvurmuşlardır. Aradıklarını bazen orada bulmuşlar genellikle kendi görüşleriyle çatışan nasslarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunları, güçlü bir akıl ve geniş bir dil kültürü ile te'vil yoluna gitmişler ve tefsirlerini de bu metotla yazmışlardır.²⁰

Meşhur Mu'tezilî Müfessirler el-Kâdi Abdülcabbar b. Ahmed el-Hemedanî'nin "Tenzihu'l-Kur'an Ani'l Meta'in" adlı tefsiri ve kendinden sonraki dönemlerde yazılmış olan birçok tefsire kaynaklık eden Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî'nin "el-Keşşaf An Hakaiki Ğavamizi't-Tenzil" isimli eserleri buna örnektir.

Yine ana gövdeden ayrılan, siyasi ve itikâdî yönden geniş taraftar kitlelerini peşinden sürükleyen Şia'da kendi inanç esaslarını Kur'an tefsirine sokmuştur. Emevi döneminde takva sahibi bir çok alime reva görülen zulüm alimleri küstürmüş, yönetime karşı kızgın olan bu insanlar, Ehl-i Beyt'in ilim meclislerine gidip gelmeye başladılar. Bu sevgi ve kırgınlığın tesiriyle Hz. Ali ve soyunun imam oldukları hususunda Kur'an'da işaretler aramaya başladılar. Böylece Kur'an'ın şiî eğilime göre tefsiri ortaya çıkmış oldu.²¹ Mezhebe ait bir çok müfessir eserinde şiî inancını savunmuş ve tefsirlerinde kendi imamlarının sözlerine itimat etmişler, ayetlerin tefsirine ilişkin aktarmış oldukları nakillerde en güvenilir raviler olarak onları görmüşlerdir.

Şia en başta gelen akideleri olan *imamet* hususunda kendi imamlarından nakillerle Hz. Peygamberden sonra imametın Ali ve evladının hakkı olduğunu söylemişlerdir. Yine diğer temel inanç esaslarından olan *ismet, takiyye, ric'at* ve *mehdilik* ile ilgili hususlarda da ayetleri kendi görüşlerini destekler mahiyette tefsir etmişler, bu görüşlerini de imamlarının ağzından yaptıkları asılsız nakillerle desteklemişlerdir.

¹⁹ Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, c. 1, s. 304

²⁰ Şimşek, Prof. Dr. M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Ankara 1997, s. 56-57; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 311; ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîru vel-Müfessirîn*, Beyrut 1987, c. 1, s. 151-152

²¹ Yılmaz, a. g. e., s.15-16

Şia'nın önde gelen tefsirlerinden Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsî'nin "et-Tıbyan" adlı eseri ve bizim araştırma sahamız olan Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî'nin "Mecmau'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an" adlı eseri Şii akidesinin etkili olduğu tefsirlere örnek olarak verilebilir.²²

d- Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Konumuzla ilgili olarak Türkiye'de yapılmış tek çalışma, bizim ulaşabildiğimiz ve tetkik etme imkanı bulduğumuz Musa Kazım Yılmaz tarafından A. Ü. İlahiyat Fakültesinde 1985 yılında Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu danışmanlığında yapılan "Tabresî ve Tabatabaî'de İmamiyye Tefsiri" adlı doktora tezidir.

Bu tez Tabersî'nin ve Tabatabaî'nin tefsirlerini İmamiyye tefsiri bağlamında ele almıştır. Artık günümüz de Hilafet (imamet) meselesi müslümanlar arasında problem teşkil edecek bir noktada olmadığından Ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki polemik konular bir tarafa bırakılarak özellikle Kur'an ilimleri sahası başta olmak üzere asgari müştereklerde buluşulmasının mümkün olduğu sonucuna varmıştır.

Biz ise "Şii bir müfessir olarak Tabersî'nin itikâdî konulara ilişkin görüşleri" isimli bu çalışmamızda Şia içerisinde otorite kabul edilen ve Ehl-i Sünnet'e yakın bir çizgi takip eden Tabersî'nin tefsir metodunu ve itikâdî konulara ilişkin görüşlerini kendi tefsirini baz alarak tespit etmeye çalıştık.

Ayrıca ele aldığımız itikâdî konularla ilgili ayetleri kendi tefsirinden araştırarak, onun kendi mezhebi olan Şia-İmamiyye ile Ehl-i Sünnet arasındaki duruş noktasını tespit etmeye ve Mu'tezile ile olan bazı konulardaki fikri bağına ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamızın ikinci bölümü aslında Kelam ve Mezhepler Tarihi dallarını ilgilendirmekle birlikte biz konuyu Tefsir ilmi açısından incelemeye çalıştık. Bu nedenle konuyla ilgili kaynaklara müracaat ederken önce tefsilerden, daha sonra da kelam ve mezhepler tarihi ile ilgili temel eserlerden istifade ettik.

²² ez-Zehebî, a. g. e., c. 1, s. 152; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 412-413

1.BÖLÜM

A- TABERSİ’NİN HAYATI

B- ESERLERİ

C- HOCALARI VE TALEBELERİ

D- TEFSİR METODU

I.BÖLÜM

TABERSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ, HOCALARI VE TALEBELERİ, TEFSİR METODU

A- TABERSÎ'NİN HAYATI

Tabersî'nin tam adı Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasen b. el-Fadl et-Tabersî et-Tûsî el-Meşhedî dir. Taberistan'da doğduğu için Taberistan'a nisbetle Tabersî denilmiş vefatından sonra Meşhed'te defnedildiği için de el-Meşhedî denilmiştir.²³ Burada Tabersî'nin ismi üzerinde durmak istiyoruz. Musa Kazım Yılmaz, bu alanda yapılmış bir çalışma olan ve daha önce de bahsettiğimiz "Tabresî ve Tabatabaî'de İmamiyye Tefsiri" isimli tezinde bazı tabakât müelliflerine dayanarak Tabresî şeklindeki okunuşu tercih ettiğini ve tezinde bu şekilde kullandığını söylemektedir.²⁴ Ayrıca konuyla ilgili yazılmış bazı kitaplarda da onun ismi Tabresî/Tabrasî şeklinde yer almaktadır.²⁵ Ancak müellifin hayatı hakkında bilgi veren Hansârî ve yazarın "Mecmau'l-Beyan" adlı eserinin başına onun hayatı ile ilgili bir giriş yazan Muhsin el-Emin el-Amilî onun isminin Tabersî olduğunu söyleyerek, okunuşunun Ta ve Ba'nın fethası ve Ra'nın sukunu ile olduğunu ve Taberistan'a nisbet yapılarak Tabersî şeklinde olduğunu söylemektedirler. Ayrıca Hayrettin Zirikli "el-A'lâm" isimli meşhur eserinde onun adını harekeli olarak Tabersî şeklinde zikreder.²⁶ Mu'cemü'l-Müellifin'in yazarı Ömer Rıza Kehhale'de onun adını aynı şekilde Tabersî şeklinde harekeli olarak belirtmiştir.²⁷ Bu nedenle biz gerek tezimizin başlığında gerekse içeriğinde Tabersî şeklindeki okunuşu tercih ettik ve bu şekilde kullandık. Müellifin hayatını anlatan ve bizim ulaşabildiğimiz kaynaklarda²⁸ onun hayatı hakkında çok fazla bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle biz de ulaştığımız bu kaynaklarda yer aldığı kadarıyla onun hayatı hakkında bilgi vereceğiz. Kaynaklar onu âlim, fâzıl, müfessir, muhaddis, fakih, bir kişi olarak nitelendirir. Şia

²³ et-Tabersî, Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasen, *Mecma'ul-Beyan fî Tefsîr'il-Kur'an*, Beyrut 1390/1970, c. 1, s. 21- 22

²⁴ Yılmaz, Musa Kazım, *Tabresî ve Tabatabaî'de İmamiyye Tefsiri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1985, s. 24-25 (Ali Ekber Dehuda, Luğatname; Dr. Muhammed Mu'in, Ferheng-i Farisî)

²⁵ Cerrahoğlu, a. g. e., c.1, s.483; Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakât'ü-Müfessirîn)*, İstanbul 1973, c. 2, s. 477; Ateş, a. g. e., s. 9 vb.

²⁶ Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1989, c. 5, s. 148

²⁷ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l Müellifin Teracimu Musannifi el-Kütübi'l-Arabiyye*, Dimeşk 1959, c. 8, s. 66

²⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 14; Zirikli, a. g. e., c. 5, s. 148; Kehhale, a. g. e., c. 8, s. 66; ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 107; el-Hânsârî, Mirza Muhammed, *Ravzât'ül-Cennât fî Ahvâl'il -Ulemâi ves-Sâdât*, Beyrut 1392, c. 5, s. 357-365; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 483-484; Bilmen, a. g. e., c. 2, s. 477, Yılmaz, a. g. e., s.23

ulemasındandır. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ailesi ilim ehlidir, kendisinden sonrada oğlu **Radıyyüddin** ve torunu **Ali b. el-Hasen** ve akrabalarından çeşitli silsilelerde âlimler çıkmıştır. Gençlik yıllarında Kur'an ilimleriyle meşgul olmuş ve kendini çeşitli yönlerde yetiştirdikten sonra kendi ifadesi ile yaşı altmışa gelip saçları ağardıktan sonra tefsir yazma işine başlamış, bu konuda istihareler yapmış ve çok gayret sarf etmiştir.²⁹ Hayatı'nın sonlarına doğru eserlerini yazan **Tabersî** arkasında birçok yararlı eserler bırakarak H. 548/1153 yılında **Sebzvâr**'da vefat etmiş ve **Meşhed**'e nakledilerek orada defnedilmiştir. Vefat tarihi hakkında çeşitli rivayetler olsada çoğunluk 548/1153 yılında vefat ettiğini söylemektedir. Kabri bugünkü **Meşhed** şehrinde **Katelgâh** denilen yerdedir.³⁰

B- ESERLERİ

Tabersî'nin İslamî ilimlere ait yazmış olduğu önemli sayıda eseri mevcuttur. Bu eserlerin kesin sayısı belli olmamakla birlikte bazıları da kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmektedir.³¹ Bizim elde ettiğimiz ve kaynaklarda adı geçen çeşitli ilimlere ait eserlerinden önemli olan bazıları şunlardır:

1- Mecmau'l-Beyan Fî Ulûmi'l-Kur'an: **Tabersî** bu eserini kendi tefsirinde de bahsettiği gibi bir hayli yaşlanıp saçları ağardıktan sonra bazı dostlarının da teşviki ile ve kendisinin de bu alandaki eksikliği görmesi ile yazmaya başlamış ve bunun için çok çaba sarf etmiştir.³² Müellifin tefsir alanında yazmış olduğu bu eserin adı bazı kaynaklarda "**Mecmau'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an**" veya "**Mecmau'l-Beyan Fî ulûmi'l-Kur'an**" olarak zikredilmektedir.³³ Her ne kadar anlam bakımından bir farklılık bulunmasa da müellif eserine "**Mecmau'l-Beyan Li Ulumi'l-Kur'an**" adını verdiğini eserinin mukaddimesinde belirtmektedir.³⁴ Bizim yararlandığımız baskıda da "**Mecmau'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an**" adı kullanılmıştır

Tabersî'nin tefsir alanında yazmış olduğu bu eserin yazılış sebebi olarak kaynaklarda ilginç bir hikâye anlatılmaktadır: "**Tabersî** aniden rahatsızlanır ve geçici olarak kalbi durur, onu öldü zannederek yıkayıp, kefenleyip, defnederler. Bir zaman sonra bu halinden uyanır ve kendini hiçbir çıkış yolu olmayan kabirde bulur. Eğer şu beladan kurtulursam, bir Kur'an

²⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 21-22

³⁰ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 14

³¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 9-12; el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 358-365

³² et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 9-12; el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 358-365

³³ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 21-22

³⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 22

tefsiri te'lif edeceğim diye adakta bulunur. Kefen soyuculardan biri onun kefenini soymaya niyetlenir. Ne zamanki kabri açar, şeyhi canlı ve kendisi ile konuşur bulunca korku ve dehşete düşer. Şeyh ona 'korkma ben canlıyım' der. Başından geçeni anlatır, sonra çok zayıf olup, ayağa kalkıp yürüyemediğinden hırsız onu sırtında evine kadar taşır, o da ona giyecek ve mal verir. Hırsız onun eliyle hidayete erip tevbe eder. **Tabersî**'de adağını yerine getirip bu eserini kaleme alır.”³⁵ Her ne kadar kaynaklarda böyle bir hikâyeden bahsedilse de müellif eserinin mukaddimesinde böyle bir hadiseden bahsetmiyor aksine bu olayı reddedecek bir takım fikirler beyan ediyor.

Tabersî'nin eseri ile ilgili bu olayı aktardıkta sonra kendi eseriyle ilgili görüşlerine geçelim. O, tefsirinin mukaddimesinde eserini şöyle vasfetmektedir: “Bu ilmin (tefsir ilmi) nevilerini ve fenlerini cem ederek, özlü ve temiz bir şekilde güzel bir nazım ve tertiple bu kitabı te'life başladım. O, kıraat, îrab ve lügat ilimlerinin kapalı ve müşkil olan kısımlarından kaynak ve fasılları, Kur'an'a dil uzâtanlara cevapları ve usûl, fûrû, aklî ve naklî konulardaki itikatlarının sıhhatine dair ashabımızın, şahsi görüşlerini ve delillerini muhtasar ve mutedil bir tarzda ihtiva etmekte sözü ne çok uzâtmakta nede çok kısa tutmaktadır.”³⁶ Bu eser 534/1140 yılında kaleme alınmıştır.³⁷ Bugün çeşitli baskıları vardır. Bizim elimizde 30 cilt halinde basılmış olan **Beyrut** 1390/1970 baskısı mevcuttur. Müellifin bahsettiğimiz bu eseri **Keşfüz-Zünûn**'un eski baskısında hocası **Ebu Ca'fer et-Tûsî**'ye ait gibi gösterilmişse de yanlıştır. Daha sonra **İstanbul** baskısında bu yanlış tahkik edilerek düzeltilmiştir.³⁸

2- Cevamiü'l-Cami'(Camiu'l-Cevami'): **Tabersî** “**Mecmau'l-Beyan**” ı te'lif ettikten sonra meşhur müfessir **Zemahşerî**'nin “**el-Keşşâf**”ı, eline geçmiş ve bu tefsiri incelemiş onun metodunu çok beğenmişti. Bunun üzerine “**Mecma'l-Beyan**” ın faidelerini, **Keşşaf**'ın da latifelerini ihtiva eden ve “**Mecmau'l-Beyan**”ın özeti mahiyetinde olan “**el-Cevamiü'l-Cami**” veya “**el-Camiu'l-Cevami**”, adlı eserini te'lif etmiştir.³⁹

3- el-Kâfu's-Şâf Min Kitabı'l Keşşâf (Muhtasaru'l-Keşşâf): Müellif yukarıda bahsettiğimiz iki eserini yazdıktan sonra bu iki eserin muhtasarı veya **Keşşâf**'ın özeti olan

³⁵ ez-Zehbî, a. g. e., c. 1, s. 108; el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 362

³⁶ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 21

³⁷ el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 358

³⁸ Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 483; Ayrıca Bkz. Çelebi, Kâtib, *Keşfüz-Zünûn*, (Thk. M.Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, c. 2, s. 1602

³⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 10

“el-Kâfu’ş-Şâf-Min Kitabi’l-Keşşâf ” bir diğer ismiyle “Muhtasaru’l-Keşşâf ” adlı eserini kaleme almıştır.⁴⁰

Tabersî’nin tefsirle ilgili “el-Vecîz” ve “el-Vasîf” isimli iki eserinden daha bahsedilmektedir. Kaynaklarda bu konunun tartışmalı olduğu bu eserlerinin farklı birer kitap olabileceği vurgulanmakla birlikte, “el-Vecîz ”in “Muhtasaru’l-Keşşâf ”ın bir diğer adı, “el-Vasîf”in de “Cevâmîü’l-Camî”in bir diğer adı olduğu belirtilmektedir.⁴¹

4- İ’lâmü’l-Vera bi A’lami’l-Hüdâ

5- Hakâiku’l-Ümûr fîl-Ahbar

6- Tacu’l-Mevalid

7- İddetü’s-Sefer ve Umdetü’l-Hadar

8- el-Âdâbü’d-Dîniyye

9- Maâricu’s-Suâl

10- Künûzun-Necâh

11- Nasru’l-Leâlî

12- en-Nûru’l-Mübîn

13- Kitâbu-Şevâhidü’t-Tenzîl

14- Gunyetü’l-Abid

C- HOCALARI VE TALEBELERİ

Şîî alimlerin önde gelen simalarından birisi olan Tabersî, yaşadığı dönemdeki birçok büyük alimden ders almış ve kendisinde değerli alimler yetiştirerek kendinden sonraki nesillerin hizmetine sunmuştur. Tabersî’nin kendisinden ilim tahsil ettiği hocaları şunlardır:

1- Ebu Ca’fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsî: Hicri 385/995 te Tûs şehrinde doğdu. 23 yaşında iken 408/1017 senesinde Bağdat’a geldi ve orada pek çok Şîî hocadan ders

⁴⁰ el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 358; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 484

⁴¹ el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 358; et- Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 11

aldı ve talebeler yetiştirdi. H.436 da **İmamiyye** taifesinin şeyhi oldu. H.447 de **Selçukluların** (**Tuğrul Bey**) **Bağdat**'ı işgalinden sonra sünnî ve şîî taifeleri arasında meydana gelen hadiselerden sonra H. 448 de **Bağdat**'ta ki evinden ayrılıp **Necef**'e göç etmiştir. **Bağdat**'ta kitapları ve evi yakılmıştır. **Necef**'te ölünceye kadar ikamet etmiş ve H.460 senesinde vefat ederek evinde defnedilmiştir.⁴²

Tûsî gerisinde birçok kıymetli eser bırakmıştır. Bunların en meşhur olanlarından tefsir alanında yazdığı “**et-Tıbyan**” adlı eseri ile ilgili olarak öğrencisi olan **Tabersî** “**Mecmau'l-Beyan**”ın mukaddimesinde şöyle der: “O, hak ışığının iktibas edildiği, doğruluğun tadının açık olduğu bir kitaptır...O, eserinde lafızları açıklamadan tedvine ve araştırmadan sıraya dizmeye razı olmadı. Kendisi nuru ile insanları aydınlatan, onları irşad eden bir mercî oldu...”⁴³

2- Şeyh Ebu'l-Vefa Abdü'l-Cebbar b. Ali el-Makarri

3- Hasen b. Bâbüyeh el-Kummî er-Râzî

4- Şeyh Mufikuddîn el-Hasen b. el-Feth

5- es-Seyyid Ebû Talib Muhammed b. el-Hüseyin

6- Şeyh Ebu'l- Fettâh Abdullah b. Abdu'l-Kerim el-Kuşeyrî

7- Şeyh Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed b. el-Hüseyin

8- Şeyh Ca'fer ed-Dürustî

Tabersî'nin yetiştirdiği, kendisinden ilim alan talebeleri de şunlardır:

1- Radiyyüddîn Ebû Nasr Hasen b. Fadl: Tabersî'nin oğludur. Şîî kaynakları içinde önemli bir yeri olan meşhur “**Mekârimü'l-Ahlâk**” isimli eserin müellifidir. Bu eser tahrifatlara uğratılarak **Mısır** da defalarca basılmış ancak sonraları aslına uygun olarak **İran**'da yeniden basılmıştır.⁴⁴

2- Ebu'l-Fadl Ali b. el-Hasen: Tabersî'nin torunudur. Şîîlerce muteber olan “**Mişkât'ül-Envâr**” isimli bir eseri vardır.⁴⁵

3- Muhammed b. Ali b. Şehr Eşveb

⁴² Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 450

⁴³ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 20

⁴⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 9

⁴⁵ el-Hânsârî, a. g. e., c. 5, s. 357

- 4- Şeyh Müntehabüddîn
- 5- el-Kutbur-Râvendî
- 6- Şeyh Fadlullah er-Râvendî
- 7- es-Seyyid Ebu'l-Hamid Mehdî b. Nezâr
- 8- es-Seyyid Şerefşah b. Muhammed
- 9- Şeyh Abdullah b. Ca'fer ed-Dürustî
- 10- Şâzân b. Cebrâil el -Kummî

D-TEFSİR METODU

Tabersî tefsirinde takip ettiği metodunu “Mecmau'l-Beyan” adlı eserinin mukaddimesinde şöyle açıklamaktadır:

“Her surenin başında, onun mekki mi, medeni mi olduğunu, ayetlerin sayısındaki ihtilafları, surenin okunmasının faziletlerini takdim ettim. Sonra ayetlerdeki kıraat ihtilaflarını, illet ve ihticâcları, Arapça ve dilleri, i'rab ve müşkilleri, sebebi nüzûlleri, meani ve hükümler ve te'villeri, kıssalar, ayetler arasındaki tenasüb ve insicamları sundum. Arapça'nın en açık yücesini, i'rab hususunda açık her delili, sağlam olan manaları, müşkilâtlar hususunda açık her delili topladım”⁴⁶

Tabersî mukaddimesinde tefsirinin vasfını ve metodunu verdikten sonra, Kur'an'ın tefsirine başlamadan evvel okuyucuya bazı Kur'an ilimlerini yedi fen halinde anlatmaya çalışmaktadır. Bu yedi fenni kısaca özetleyecek olursak:

Birinci fende: Kur'an ayetlerinin sayısı ve bunu bilmenin faydaları üzerinde durmaktadır.

İkinci fende: Çeşitli şehirlerde meşhur olan Kurrâ'nın isimlerini verip onların râvilerinden bahsetmektedir.

⁴⁶ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 22

Üçüncü fende: Tefsir ile Te'vil kelimelerinin anlamları üzerinde durur, ayrıca Re'y ile tefsire cevaz veren ve vermeyenlerin ayet ve hadislerden getirdikleri delillerden bahseder.

Dördüncü fende: Kur'an-ı Kerim'in isimleri ve onun manalarından bahseder.

Beşinci fende: Kur'an ilimleriyle ilgili detaylı bilgi verir.

Altıncı fende: Kur'an ve Kur'an ehlinin faziletinden bahseder ve bu husustaki rivayetleri aktarır.

Yedinci fende: Kur'an'ın okunuşunda lafızları güzelleştirmek ve sesi süslemek hususunda okuyucuya müstehab olan hususlardan bahseder.

Tabersî'nin tefsirinin mukaddimesinde tefsir metoduna dair belirtmiş olduğu hususları maddeler halinde ve belli başlıklar altında toplayarak ve kendimizin de tespit ettiği bazı hususları ilave ederek inceleyelim.

a- Kur'an'ın Tahrif Edildiği İddiası

Tabersî'nin Kur'an'ın tahrif edildiğine dair iddialar hususundaki görüşlerine geçmeden önce Kur'an'da tahrif olduğu iddiasının nereden kaynaklandığını ve bunu söyleyenlerin görüşlerini aktaralım.

Bilindiği gibi Kur'an'ın tek bir kitap haline getirilip toplanışı, **Hz. Ebu Bekir** zamanında tamamlanmıştı. Her ne kadar bu devirde bazı şahısların ellerinde hususi toplanmış mushaflar olsa da, **Hz. Osman** zamanına ulaşınca ortaya çıkan zaruretlar, resmî bir mushafın ortaya çıkarılıp bütün İslam beldelerinde, aynı mushafın okunmasını intâç etmiştir. Bu vazife **Hz. Osman**'ın hilâfetinde, **Zeyd b. Sâbit** başkanlığındaki bir heyet tarafından, yerine getirilmişti.⁴⁷ Bu mushaf bütün müslümanlar tarafından icmâ ile kabul edilmişti. Hal böyle iken, daha sonraları, Şia ve Şia'nın bazı kolları; **Hz. Osman**'a ve sahâbeye duydukları nefret sebebiyle, Kur'an'dan **Hz. Ali** ve **Ehl-i Beyt**'e ait bazı âyet sûrelerin çıkarıldığını, bazılarının tahrif edildiğini, bazılarının yerlerinin değiştirildiğini söylemeye başladılar.⁴⁸ Onlara göre **Cebrâil**'in (a.s) **Hz. Muhammed**'e getirdiği Kur'an 17000 ayet idi. Buna göre Kur'an'ın büyük bir

⁴⁷ es-Salih, Subhî, *Kur'an ilimleri* (çev. Prof. Dr. Sait Şimşek), İstanbul 1994, s. 86-90

⁴⁸ Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 422, Yılmaz, a. g. e., s. 256

kısımının zâyi edilmiş olacağı intibai verilmektedir. Şîf anlayışına göre bu kısım **Ehl-i Beyt** indinde muhafaza edilmektedir.⁴⁹

Şia'nın Kur'an'ın tahrif edildiğine dair delillerini içeren bazı rivayetler ve örnekler şöyledir:

1- “Hz. Peygamber (a.s) hasta döşeginde yatarken **Hz. Ali**'ye:

- **Ali**, dedi. Kur'an döşegimin altında sayfalar, ipek ve yapraklar üzerinde bulunmaktadır. Onları alın toplayın. Yahudilerin Tevrat'ı zâyi ettikleri gibi, sizde Kur'an-ı zâyi etmeyin. **Hz. Ali** gidip, Kur'an'ı sarı bir örtü içine doldurdu, evine götürüp üzerine mülhür vurdu; ‘Bunu derleyip bir araya getirmedikçe abamı giymeyeceğim’ dedi. Kapısına biri gelse, onu karşılamak için abasız çıkardı. Nihayet Kur'an'ı derledi. Derledikten sonra insanlara çıkardı:

- İşte Allah'ın kitabı, onu Allah'ın **Muhammed**'e indirdiği biçimde iki kapak arasına topladım dedi.

- Bizim yanımızda Kur'an'ı içinde toplayan bir mushaf var, bizim senin dediğine ihtiyacımız yok dediler.

- Vallahi dedi, benden günah gitti. Bundan sonra onu bir daha göremezsiniz, ben size haber vereyim dedim”⁵⁰

2- **Şia** kitaplarında yer alan ve sahabeye de dil uzâtmaktan geri durmayan diğer bir acayip rivayette yine şu şekildedir:

“**Hz. Ali** Kur'an'ı derleyince **Hz. Ebu Bekir**'e getirmiş, **Hz. Ebu Bekir** açınca içinde ashabın rezâletlerini anlatan ayetleri görmüş, hemen orada bulunan **Hz. Ömer** atılmış:

- Ya **Ali**, demiş, götür onu bizim ona ihtiyacımız yok. **Hz. Ali**'de mushafı alıp götürmüş. Sonra **Ömer**, **Zeyd b. Sabit**'i getirip:

⁴⁹ ez-Zehebî, a. g. e., c.1, s. 38; Ebu Şehbe, Prof. Dr. Muhammed, *el-Medhal li Diraseti'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru'l-Liva, 1987, s. 290

⁵⁰ et-Tuayme, Dr. Sâbir, *eş-Şia Mu'tekaden ve Mezheben*, Beyrut 1988, s. 497-498

- Ali bir Kur'an getirdi. İçinde Muhacirlerin ve Ensarın kötülükleri anlatılmaktadır. Sen bize bir Kur'an derle, Muhacir ve Ensarın kötülüklerini anlatan yerleri çıkar, demiş. Kur'an okuyucusu olan Zeyd'de :

- Peki ama demiş, ya ben bu Kur'an'ı derledikten sonra Ali'de kendi derlediğini çıkarırsa yaptığım boşa gitmez mi? Ömer bu işe bir çâre düşünmüş; Ali'yi öldürmekten başka çâre bulamamış, Hâlid b. Velîd eliyle Ali'yi öldürmeye yeltenmişse de başaramamış. Ömer kendi halife olunca Ali'den mushafını istemiş, Ali vermemiş:

- Hayır, demiş, ben onu size getirdim ki, biz bilmiyorduk, bize getirip göstermedin demeyesiniz. Benim yanımda bulunan Kur'an'ı yalnız temiz olanlar ve evladımdan vasîler tutabilir.

Ömer bunun ortaya çıkacağı bir zaman olup olmadığını sormuş, Ali:

- Evladımdan, Kâim kalkarsa onu ortaya çıkarır, insanlar onu ezberler, Sünnet onunla cereyan eder, demiş.⁵¹

Kaynaklarda Şia'nın Kur'an'da tahrif olduğu iddiasıyla ilgili olarak daha bir çok uydurma ve saçma rivayetler mevcuttur. Biz örnek olarak iki tanesini buraya aldık.

Ayrıca Şia Kur'an'dan bazı deliller getirerek Hz. Peygamberin Kur'an'ın bir kısmını unuttuğunu ve o kısmın da bugünkü Kur'an'da yer almadığını söylemektedir. Onlar “سَنَقْرُوكَ فَلَا تَنْسِي إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ...” (Sana Kur'an'ı okuyacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın...) (A'la 6-7) ayetini delil getirerek ayette yer alan istisnanın Hz. Peygamberin Kur'an'ın bir kısmını kasten yada unutarak veya unutturularak Kur'an'a yazmadığını ileri sürmektedirler.⁵²

Ayrıca bazı aklî delillerde de Kur'an'ın yazılışı, ve cem edilişi esnasında bir kısmının kaybolduğunu ileri sürerek şöyle demektedirler:

“Kur'an ayetlerinin çoğu tam kayıtlı değildi. Sahabe onları ezberlemişti. Bu sahabelerden bazıları çeşitli gazvelerde ölmüştü. Ayrıca yazılı olanlar da düzensiz ve dağınık bir şekilde kemiklere, derilere vb. yazılmıştı. Bunlardan bazıları da kaybolmuştu. Dolayısıyla bugün elimizde olan mushafın içinde bu kaybolanlar yoktur.”⁵³

⁵¹ et-Tuayme, a. g. e., s. 498; Ateş, a. g. e., s. 11; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 423

⁵² ez-Zerkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfan Fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, c. 1, s. 203; Ebu Şehbe, a. g. e., s. 291; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis Fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1990, s. 135

⁵³ Ebu Şehbe, a. g. e., s. 212; ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 263-264

Şia'nın bu hususta ileri sürdüğü ve kendince bu konuyu ispatlamaya çalıştığı birçok tutarsız delil vardır. Onların ileri sürdüğü bu delillerin bazılarını zikrettikten sonra tahrifatın nerelerde olduğuna dair örnek olarak sundukları yerlerden bazılarını aktaralım.

1- **Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman**'ın Kur'an'dan uygun görmedikleri yerleri tahrif edip çıkardıklarını iddia etmişlerdir. Örnek olarak da "İem yekün" suresinde (Beyyine suresi) Kureyşten babaları ile birlikte yetmiş kişinin isimleri yazılı imiş, bu isimler işlerine gelmediği için **Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman** tarafından Kur'an'dan çıkarılmıştır.⁵⁴

2- Şia'ya göre Kur'an'da **Velaye** ve **Nureyn** isminde iki sure vardı ama tamamen Kur'an'dan çıkarılmıştır.⁵⁵

Hz. Osman mushafında 73 ayet olan Ahzab suresi aslında 296 ayeti ihtiva ediyordu ve ondan **Ehl-i Beyt**'in faziletlerinden bahseden kısım çıkarılmıştı.⁵⁶

3- Ayrıca bazı ayetlerde yer alan **Hz. Ali**'nin isminin, birkaç yerde **Hz. Muhammed**'in isminin ve bazı kelimelerin çıkartıldığını iddia ederler. Bu hususla ilgili kaynaklarda yer alan bazı örnekler şöyledir:⁵⁷

a- Ahzab suresinin 25. ayetindeki "...وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ..." kısmından (بعلي بن ابي طالب) ifadesinin çıkarıldığını söylerler ve "...Allah savaşta mü'minlere yardım eder..." anlamındaki ayetin "...Allah savaşta mü'minlere Ali b. Ebi Talib ile yardım eder..." şeklinde olduğunu iddia ederler.

b- Şuara sûresi 227. ayetindeki "...وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا..." (...Haksızlık edenler yakında bileceklerdir...) ifadesinden sonra (أل محمد) "Muhammed'in Ehl-i Beytine haksızlık edenler" kelimesinin olduğunu ve ayetin sonundan silindiğini iddia ederler.

c- İsrâ sûresi 89. ayetinin "...فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا..." (...Öyleyken insanların çoğu nankör olmakta direndiler.) kısmının "...فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ (بولاية علي) إِلَّا كُفُورًا..." (...Öyleyken

⁵⁴ ed-Dihlevî, Ahmed Abdürrahim, *Muhtasar' u Tuhfetü'l-İsnâaşeriyye* (İht. Ömer el-Eslemî), Riyad 1404, s. 32; Ebu Şehbe, a. g. e., s. 290; ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 279; Ateş, a. g. e., s. 13; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 422

⁵⁵ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 279; Mennâu'l-Kattân, a. g. e., s. 137; ez-Zehebî, a. g. e., c. 1, s. 39; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 30; Fureyc, Ali Ömer, *eş-Şia Fi't-Tasavvuri'l İslâmi*, Amman 1985, s. 25-28

⁵⁶ ez-Zehebî, a. g. e., c. 1, s. 39; ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 279; Ateş, a. g. e., s. 13

⁵⁷ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 279; Ateş, a. g. e., s. 13; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 425-427; Fureyc, a. g. e., s. 13-28

insanların çoğu Ali'nin velâyeti hususunda nankör olmakta direndiler.) şeklinde Cebrâîl (a.s) tarafından indirildiğini söylerler.

d- Yine Kehf suresinin 29. ayetinin “وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ...”

(Deki: gerçek Rabbinizdendir. Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin ...) Cebrâîl (a.s) tarafından “وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ (في ولاية علي) فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ...” (Deki: Alinin velâyeti hakkında: gerçek Rabbinizdendir dileyen inansın, dileyen inkâr etsin ...) şeklinde indirildiğini ancak sonradan (في ولاية علي) kısmının çıkarıldığını iddia ederler.

Şia'nın, Allah'ın Kur'an'da “güvenilir elçi” dediği Cebrâîl (a.s) den tutun Peygamberimize, onun ashabına ve hatta kendi imamları olan Hz. Ali'ye varıncaya kadar büyük iftira ve hezeyanlarla dolu bu iddialarını aktardıktan sonra Tabersî'nin bu husustaki görüşlerini belirteceğiz.

Öncelikle Şia'nın bu iddialarıyla ilgili aktardığımız iki rivayetle başlayacak olursak bu rivayetleri aktardığımız kaynaklar ilave hiçbir şey söylemeye gerek bırakmaksızın gerekli cevapları vermişler ve şöyle demişlerdir:

“Bu rivayetler hep Muhammed Bakır tarafından Cafer'i Sadık'a atfedilir. Onlardan öteye giden herhangi bir sened yoktur. Çünkü bu sözlerin hiçbir ilmî değeri yoktur. Birinci rivayette Hz. Ali'nin topladığı asıl Kur'an'ı bir defacık gösterip hemen sakladığı anlatılmaktadır. Hz. Ali gibi kahraman bir insan, nasıl olurda Kur'an'ın tahrif edildiğini gördüğü halde kendi Kur'an'ın saklar, asıl Kur'an'ı ortaya çıkarmak için çaba göstermez, haşâ muharref Kur'an'ın yayılmasına boyun eğer? Özellikle dört yıl bizzât halifelik yapmış, Müslümanlara hakim olmuştur. Bu dört yıl içinde neden kendinde bulunan asıl Kur'an'ı çıkarıp yaymamıştır?

İkinci rivayetle ilgili olarak İslamı savunmak için canlarını vermeye hazır olan Muhacir ve Ensarın ne kötülükleri varmışta Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali'nin mushafını açar açmaz hemen Muhacir ve Ensarın kötülüklerini anlatan ayetlerle karşılaşmış? Alemlere rahmet ve insanları ıslah için gelen Allah kelâmı, insanları rüsvay etmek için tutup şahısların kötülüklerini mi sayacak? Madem böyle ayetler var Hz. Ali gibi bir halife nasıl olurda kendi hilâfeti döneminde bunları saklayabilir ve Allah'ın ayetlerinden insanları habersiz bırakır? Ayrıca Hz. Ali'nin o kadar üzerine titreyip sakladığı bu gizli mushaftan nasıl olurda günümüze kadar tek bir ayet dahi kalmaz?”⁵⁸

⁵⁸ Ateş, a. g. e., s. 10-12; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 424-425; et-Tuayme, a. g. e., s. 98; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 50

Şia'nın bu rivayetlerine verilen cevapları bu şekilde aktardıktan sonra tahrifatın varlığına dair ileri sürdükleri delilleri yanıtlayalım. Onlar Alâ suresi 6 ve 7. ayetleri delil getirerek ayetlerde yer alan istisnanın Hz. Peygamberin Kur'an'ın bir kısmını bilerek yada unutarak yazdırmadığını ileri sürmektedirler. Öncelikle bu iddia Kur'an ayetlerini bağlamından kopararak dolaylı bir şekilde tahrîfi ifade eder. Aynı zamanda onların bu ayetin sebebi nüzûlünü bilmediklerini gösterir. Çünkü bu ayetler Kıyamet suresi 16 ve 17. ayetleri "لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ" ve Taha sûresi 114. âyeti "... وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا" gibi vahyin inmesi esnasında Peygamberimizin unutma korkusundan dolayı sürekli inen âyetleri tekrarlaması ve kendisini sıkıntıya sokması üzerine Allah'ın ona olan merhametini ve bu husustaki yardımını ona hissettirmek ve onu rahatlatmak için indirilmiştir.⁵⁹

Ayrıca 7. âyetteki istisna, unutmanın Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bunun vuku bulmadığını da yukarıda geçen kıyâmet sûresi 17. âyette Allah (c.c) kendisi belirtmektedir. Ayrıca âyeti kerîmede geçen istisna unutmanın vaki olmayacağını da baştan belirtmektedir.⁶⁰ Âyeti kerîmedeki istisna hakîkî istisna değil sun'î (mecâzî) bir istisnadır ve Peygamberimize ebediyen böyle bir şey (unutma) olmayacağına dair bir ilâhî vaaddir. Bu ayetteki istisnanın bir benzeri de Hud suresi 108. ayette geçmektedir.

”وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَحْذُودٍ“

Bu ayette geçen istisnada Alâ suresi 7. ayetteki istisna gibi sun'idir (mecâzî) hakîkî değildir. Cennette nimetler içerisinde olan kulların orada ebediyen sürekli kalmalarının Allah'ın lütfü ve ihsanı ile olacağını, Allah dilemezse orada ebediyen kalamayacaklarını ve bu hususta Allah'a kimsenin mâni olamayacağını belirtmektedir.⁶¹

Kur'an'ın yazımı esnasında tam olarak kayıt altına alınamadığını, kaydedilenlerinde kemikler, deriler vb. şeyler üzerine düzensiz bir şekilde kaydedildiğini ve onu ancak sahabenin ezberlediğini onlarında bir kısmının öldüğü vb. saçmalıklara gelince:

Şia'nın iddia ettiği gibi sahabeden ölenlerin olması Kur'an'da tahrif olduğunu göstermez. Zîrâ sahabeden bazıları ölmüştü ama çok büyük bir çoğunluk yaşıyordu. Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'e söylediği şu sözü bu hususu teyid etmektedir: “Ben Kur'an'ı ezber olan diğer bölgelerde yaşayan Kurrâ'nın ölmesinden (Kur'an'ın bir araya toplanamamasından) korkuyorum.”⁶² Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'e Kur'an'ın cem edilmesi ile ilgili bu sözünden de

⁵⁹ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 267-269; Ebu Şehbe, a. g. e., s. 293-294; Mennânü'l-Kattân, a. g. e., s. 135-136

⁶⁰ Mennânü'l-Kattân, a. g. e., s. 136

⁶¹ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 268; Ebu Şehbe, a. g. e., s. 294

⁶² Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih* (el-Kütübü's-Sitte), İstanbul 1981, *Kitâbu-Fedâilü'l-Kur'an* 3

anlaşıldığı gibi Kurrâ'nın önemli bir kısmı yaşamaktadır. Yine bilinen bir husustur ki **Hz. Ebu Bekir**'de bu Kur'an hafızlarından (Kurrâ'dan) birisiydi. Ayrıca **Hz.Ömer, Hz. Osman, Zeyd b. Sabit**'te yine bu Kurrâ'dan önemli isimlerdi ve Kur'an'ın cem edildiği döneme kadar yaşamışlardı.⁶³

Ayrıca sahabe Kur'an'ın cem edilişi hususunda çok titiz davranmıştır. Birbirlerine çok güvenmeleri ve birbirlerini sevmelerine rağmen Kur'an'ın cem edilişi esnasında herkesin yanında yazılı olan nüshaların Hz. Peygamber tarafından yazdırıldığına dair iki şahit getirmesi istenmiştir. **Hz. Ebu Bekir**'in **Hz.Ömer** ve **Zeyd b. Sabit**'e söylediği şu sözü bu husustaki titizliği ifade etmektedir: "Mescidin kapısında bekleyin kim yanında yazılı olanların Allah'ın kitabından olduğuna dair iki şahit getirirse onu yazın."⁶⁴

Yine **Şia**'nın Kur'an'ın tam kayıt altına alınmadığı onun kemikler ve benzeri şeyler üzerine rasgele yazıldığına dâir sözleri ise onların, sahabenin Kur'an'a karşı duyduğu derin saygı ve titizlikten bîhaber olduğunu gösterir. Çünkü sahabe yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Kur'an'ın cem'i hususunda çok titiz davranmış, herkesin yanında bulunan sahifelerin Kur'an dan olduğuna dair iki şahitle gelmesini istemiştir. Ayrıca ashabtan Kur'an'ı ezber olanlar onu defalarca Peygamberimize kontrol ettirmişler ve karşılıklı okuyarak ona te'yid ettirmişlerdir. Sahabenin Kur'an'ı ezbere bilmesi ve birbirlerine kontrol ettirmeleri o kadar yaygınlaşmıştı ki artık alışılmış, mutad bir hal almış ve tevatür derecesine ulaşmıştır.⁶⁵

Diğer bir hususta bir şey, eğer hem zihinlerde ezberlenir hem de kayda alınırsa bu yakîn seviyesinde bir bilgidir ve doğruluğundan şüphe edilemez. Eğer Kur'an ayetleri sadece yazılı nüshalar halinde olup, ezberlenmemiş olsaydı ve bu ikisi karşılaştırmalı olarak birbirlerine teyid ettirilmemiş olsaydı, o zaman ileri sürülen bu iddiaların doğru olabileceği insanın aklına gelebilir ve bu hususta şüpheler hasıl olabilirdi.⁶⁶

Şia'nın Kur'an'ın tahrif edildiği ile ilgili ileri sürdüğü delillerin akıl ve mantıkla bağdaşmadığını bu şekilde ifade ettikten sonra onların tahrifin nerelerde olduğuna ilişkin vermiş oldukları örnekleri ele alalım.

Onların sahabeye dil uzatan iddiaları gerçekten haddi aşan, hezeyanlarla dolu ifadelerdir. Ayrıca taassubun insanı ulaştırdığı seviyesizliğin bir ifadesidir. Çünkü kendi önderleri olan **Hz. Ali**'nin ağzından bile büyük sahabeler hakkında çirkin sözler ve rivayetler aktarmışlar, **Hz. Ali** ve evlatlarının söylemedikleri mantık dışı sözleri, onların ağızları ile söylemişlerdir. **Hz.**

⁶³ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 272; Ebu Şehbe, a. g. e., s. 295

⁶⁴ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 252; es-Salih, a. g. e., s. 79

⁶⁵ ez-Zerkânî, a. g. e., c.1, s. 273; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyan Fî ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985, s. 50-51

⁶⁶ Ebu Şehbe, a. g. e., s. 295

Ali gibi muhterem bir şahsın İslâm'a ve ilme hizmetleri tarih sahnesinde tespit edilmiş iken, ona atfedilen akıl dışı ve İslâmi olmayan sözlerin isnâdı asla doğru olamaz. Bizzât **H. Ali**, **H. Ebu Bekir** ve **H. Osman** Kur'an'ın cemî ve çoğaltılması hususundaki gayretlerini övmektedir. Eğer **Şia**'nın, Kur'an hakkındaki **H. Ali**'ye atfettikleri sözler doğru olsaydı, yaptığı dört senelik hilâfet döneminde Kur'an'a karşı yapılan haksızlıkları gidermesi gerekmez miydi? Halbuki **H. Ali** döneminde böyle bir hareket mevcut değildi. Bilâkis o kendinden önceki halifelerin Kur'an hakkındaki icraatını te'yid etmiştir.⁶⁷

Şia'nın **H. Ali**'ye atfettiği sözlerden anlaşılabacağına göre elde mevcut olan Kur'an'dan çok fazlasının **H. Ali** indinde bulunduğu dair rivayetler de hiçbir esasa dayanmamaktadır. Bu hususta yine **Buhârî** ve **Tirmîzî** de bulunan bir haber **Şia**'nın görüşünü reddetmekte, **H. Ali**'nin elinde de **H. Osman**'ın mushafından daha fazlasının bulunmadığını kendi ağzı ile belirtmektedir:

“**Ebu Cuheyfe** **H. Ali**'ye, Allah'ın kitabında bulunandan başka yanınızda, vahiyden başka bir şey var mıdır? diye sordum, **Ali**:

- Hayır yoktur, taneyi yaran ve insanı yaratan Allah'a yemin ederim ki, benim bildiğim bir şey yoktur; ancak bildiğim bir şey varsa o da Allah'ın, kişiye Kur'an'da ki hükümleri anlamak kâbiliyeti vermesidir. Bir de şu sahifede olan hükümlerdir, dedi. Ben,

- Bu sahifede ki hükümler nedir? diye sordum, **Ali**:

- Bu sahifede, maktûlün diyeti (kan parası), esîrin hürriyetine kavuşturulması, kâfire bedel olarak bir müslümanın katlinin caiz olmadığıdır, dedi.”⁶⁸

H. Ali'nin böyle kuvvetli bir yemin ile ben **H. Peygamberden**, başkalarından saklı ve gizli olarak **Ehl-i Beyt**'e mahsus ne mektup ve nede dînî hiçbir emir telakkî etmedim, demesi de **Şia**'nın bu konudaki mesnedsiz iddialarına karşı bir reddiyedir. Ayrıca **H. Ali**'nin **H. Ebu Bekir** ve **H. Osman**'ın Kur'an için yaptıklarını öven sözleri **Şia**'nın bu konudaki görüşlerini reddetmektedir.

H. Ali “Mushaflar hususunda ecir yönünden insanların en muazzamı **Ebu Bekir**'dir. O, Mushaf'ı iki kapak arasında toplayandır.”⁶⁹ Keza yine **H. Ali**, **H. Osman** hakkında şöyle der: “Ey insanlar, **Osman** hakkında ileri geri haddi aşarak konuşmayın. Mushaflar hakkında veya mushafları yakma hususunda onu hayırla yad edin. Bu işleri yaparken cemaatin fikrini

⁶⁷ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 281-282; Ateş, a. g. e., s. 12; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 431

⁶⁸ **Buhârî**, *Kitâbü'l-Cihad*, s. 171; et-Tirmîzî, *Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmîzî*, (el-Kütübü's-Sitte), İstanbul 1981, *Kitâbü'd-Diyât*, s. 16

⁶⁹ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 281; es-Sâbûnî, a. g. e., s. 57

aldı. Bizde görüşün ne güzel dedik.”⁷⁰ Hatta **H. Ali, H. Osman**’ın Kur’an’ın cem’i esnasında bazı nüshaları yakması ile ilgili olarak şöyle der: “...Ey insanlar, **Osman**’a Kur’an’ın yakıcısı (Kur’an sayfelerini yakan) demeyin. Vallahi eğer **Osman** döneminde ben vali olsaydım, **Osman**’ın yaptığını yapar o sayfeleri ben yakardım.”⁷¹ demektedir.

Görüldüğü gibi **H. Ali, H. Ebu Bekir ve H. Osman**’ın gerek Kur’an’ın toplanması ve çoğaltılması gerek bazı hususi nüshaların **H. Osman** tarafından yakılması ve imha edilmesi yönünden giriştikleri teşebbüsleri sadece kendisi değil diğer Sahabe ile birlikte tasvip ettiklerini ve bu hareketi güzel bulduklarını ifade etmekte ve **Şia**’nın bütün mesnedsiz iftiralarını toptan reddetmektedir.

Şia’nın ileri sürdüğü görüşleri, vermiş olduğu örnekleri ve aktardığı bazı rivayetleri bu şekilde ele alıp yanıtladıktan sonra **Şia**’nın önde gelen imamlarının ve görüşlerini incelemekte olduğumuz **Tabersî**’nin bu husustaki düşüncelerini aktaralım.

Şia’nın önde gelen insaf ehli imamlarından olan **Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, Âlemü’l-Hüdâ, Molla Muhsin el-Kâşânî**⁷² vb. gibi **Tabersî**’de Kur’an’da tahrif olduğu iddialarına şiddetle karşı çıkar. “**Mecmâu’l-Beyân**” adlı tefsirinin mukaddimesinde detaylı olarak bu konu üzerinde durur ve şöyle der: “Kur’an’da ziyâde ve noksanlık meselesi tefsirde uygun olmayan bir şeydir. Kur’an’da ki ziyâdelik herkesçe bâtıldır. Ondaki noksanlık iddiası ise dostlarımızdan bir cemaât ve haşeviyye-i ammeden bir kavim, Kur’an’da bir değişiklik ve noksan olduğunu söylemiştir. Mezhebimizin ileri gelenlerine göre, sahih olan görüş bunun tersidir... Kur’an’ın doğru olarak nakledildiğini bilme ilmi, şehirlerdeki nâdir olayların ve büyük hâdiselerin varlığına inanmak kadar kesindir...Zirâ, Kur’an, peygamberlik mucizesi, şer’i ilimlerin ve dinî hükümlerin kaynağıdır. Müslüman alimler Kur’an’ı ezberlemeye ve onu korumaya ehemmiyet verirlerdi. Onun üzerinde ihtilâf edilen İ’rab, kıraat, harfler ve ayetler hususundaki her şeyi bilirlerdi. Bu kadar gayret, titizlik ve zaptı hususundaki itinadan sonra, Onda nasıl değişiklik ve noksanlık olabilir?... Muhakkak Kur’an, bu günkü şekliyle toplanmış olduğuna, H. Peygamber zamanında Kur’an’ın tamamının okunması, tedris edilmesi ve ezberlenmesi delâlet eder. Hatta (H. Peygamber) sahabeden bir cemaâtı Kur’an’ı ezberlemekle görevlendirmişti. Ve Kur’an H. Peygambere arz edilir ve okunurdu. **Abdullah b. Mes’ud, Ubeyy b. Ka’b** ve bu ikisi dışında olan, sahabeden bir grup, Kur’an’ı H. Peygambere birkaç defa hatmederek okumuşlardı. Bütün bunlar, en azından Kur’an’ın tertip edildiğini, parçalı ve

⁷⁰ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 281; Mennâu’l-Kattân, a. g. e., s. 137-138; Keskiöğlu, Osman, *Kur’an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara 1989, s. 100

⁷¹ ez-Zerkânî, a. g. e., c. 1, s. 281; Mennâu’l-Kattân, a. g. e., s. 137-138; Keskiöğlu, a. g. e., s. 100

⁷² Ateş, a. g. e., s. 14

“ Velî: Allah’ın nusretine ve yardımına nail olan kimsedir ve o işleri düzenleyen, sorumluluğu olan kimsedir. Tıpkı bir kimseye falanca kadının velisi denildiğinde onun nikâhını elinde tutmasının kastedilmesi gibi. ...Sultan da halkının velisidir ve onun kendisinden sonra halkının başına getireceği kimseye de müslümanların velisi (idarecisi) denir.”⁷⁵

Ayrıca bu ayetin **H. Ali**’nin velayetine işaret ettiği ve onun hakkında indiği ile ilgili bir takım nüzûl sebepleri zikreder. Bu nüzûl sebeplerinden bir tanesini örnek verecek olursak:

Tabersî’nin **A’meş**’den aktardığı bir rivayet özetle şöyledir: “...**H. Peygamber**in mescidine öğle namazında bir adam gelir ve orada bulunanlardan bir şeyler ister. Kimse bir şey vermeyince ellerini göğse kaldırarak şöyle der: ‘Allah’ım şahit ol Rasululahın mescidinde istedim kimse bana bir şey vermedi’ bu sırada **H. Ali** namazda rûku halinde idi. Sağ elinin serçe parmağını onda takılı olan yüzüğü alması için ona uzatır. O da gelip onu alır. Bu olay **Peygamberimiz**in gözü önünde cereyan eder; namazı bitirdikten sonra başını semâya kaldırarak şöyle dua eder: ‘Allah’ım kardeşim **Musa** senden istedi ve şöyle dedi: ‘*Rabbim göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar, ailemden kardeşim Harun’u bana vezir yap beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl*’⁷⁶ Sende Kur’an’da şöyle diyerek ona vahiyettin ‘*Seni kardeşinle destekleyeceğiz, ikinize bir kudret vereceğiz ki, onlar size el uzâtamayacaklar...*’⁷⁷ **Peygamberimiz** devamında şöyle der:

‘Allah’ım ben **Muhammed** senin peygamberin ve temiz kulunum. Allah’ım göğsümü genişlet işimi kolaylaştır. Ailemden **Ali**’yi bana vezir (yardımcı) yap beni onunla destekle’ **Ebu Zer** dedi ki: ‘Vallahi **Peygamber** sözlerini bitirmek üzereydi ki **Cebrâil** Allah katından indi ve şöyle dedi: ‘Ya **Muhammed** oku.’ O da ‘neyi okuyayım’ dedi. **Cebrâil** (a.s) ‘...إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا...’⁷⁸ ayetini oku dedi.”⁷⁸

Tabersî ayrıca ayetlere manâ verdiği “*el-Ma’na*” adlı başlık altında bu ayete manâ verdikten sonra şöyle demiştir: “Bu ayet **H. Peygamber**den sonra hiç ara vermeksizin **H. Ali**’nin imamlığının sıhhatine dâir en açık delillerdendir...Ayetteki ‘iman edenler’ den maksat **H. Ali**’dir. Onun imâmeti açık bir şekilde nasla sabit olmuştur...”⁷⁹

Tabersî bu hususla ilgili daha birçok zorlama te’villere yer vermiştir. Bu kadarını zikretmemiz yeterli olacaktır. Bu hususla ilgili bakmış olduğumuz bazı kaynak tefsirler şöyle demektedir:

⁷⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 124

⁷⁶ Tâhâ 25-3

⁷⁷ Kasas 35

⁷⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 126-127

⁷⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 128

- **el-Keşşâf**: “Bu ayet insanlardan isteyen bir fakire rukû halindeyken parmağındaki yüzüğü uzatarak veren **Hz. Ali** hakkında inmiştir. Eğer sen (muhatap) ayet **Hz. Ali** hakkında indi ama ayetteki lafızlar çoğuldur dersen derim ki: Ayet her ne kadar bir kişi hakkında inse de lafızlar çoğuldur çünkü Allah **Hz. Ali**’yi kastederek insanları onun yaptığı gibi yapmaya yani tasadduka teşvik ederek aynı sevaba nail olmalarını istemiştir. Ayrıca Allah mü’minlerin aynı onun gibi iyilik ve tasadduka hırslı olmaları gerektiğine dikkat çekmiş ve fakirlerin ihtiyaçlarının velev ki namazda bile olursa asla geciktirilemeyeceğini vurgulamıştır.”⁸⁰

- **es-Suyûfî**: Bu ayetle ilgili olarak birçok rivayet aktarmış ve bunların ekseriyeti ayetin **Hz. Ali** hakkında indiğini ancak ayetteki iman edenler lafzının mü’minleri işaret ettiğini ve **Hz. Ali**’nin bunlardan birisi olduğunu söylemiş ve her ne kadar **Hz. Ali** hakkında inse de asıl kastedilen bütün mü’minlerdir. **Hz. Ali**’de onlardan biridir.⁸¹

- **er-Râzî**: Bu ayetin ümmetin ekserisi hakkında indiğini söyler ve bu husustaki rivayetleri aktarır.⁸²

- **İbn Kesîr**: Bu ayette kastedilenin **Hz. Ali** olduğuna ilişkin rivayetlerden bir kısmını aktardıktan sonra bunlardan bazılarının sened tenkidini yaparak ravilerinin güvenilir olmadığını söyledikten sonra kendi görüşünü şöyle ifade eder: “Yukarıda zikrettiğimiz hadislerde varid olduğu gibi; bütün bu ayetler Yahudilerle sözleşmesinden uzaklaşarak, Allah’ın ve Rasulünün ve mü’minlerin dostluğunu tercih eden **Ubad b. Samit** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Bunun için Allah Teâlâ ayetin devamında ‘*Her kim ki Allah’ı, Peygamberi ve mü’minleri dost edinirse; muhakkak ki galip gelecek olanlar, Allah’ın taraftarlarıdır.*’ buyuruyor.”⁸³

Tabersî’nin bu ayete ilişkin tefsirini bazı kaynak tefsirlerden aktardıktan sonra onun bu husustaki iddialarını yanıtlayalım. Öncelikle o bu ayetin tefsirinde hata etmiştir. Mezhebî kaygılarıyla ve zorlama te’villere başvurarak ayete mana vermiştir. Bu husustaki yorumlarına **Fahrüddîn er-Râzî** tefsirinde bizim bir şey söylememize gerek bırakmayacak şekilde kesin ve net cevaplar vermiş ve **Tabersî**’nin yorumunu çürütmüştür. O, bu ayetle ilgili şöyle der:

“...Ayetteki cemî lafızları her ne kadar ta’zim (yüceltme) üslubu ile tek kişi hakkında kullanılabilirse de böyle bir kullanım hakikat değil, mecaz olur. Halbuki sözde asıl olan, sözü hakîki manasına hamletmektir...”

⁸⁰ ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an-Hekâiki-Ğavâmizi’t-Tenzi’l*, Daru’l-Marife, Betrut Tsz. , c. 1, s. 347

⁸¹ es-Suyûfî, Celâluddin, *ed-Dürrü’l-Mensûr fî Tefsîri’l-Me’sur*, Beyrut 1958, c. 3, s. 105-106

⁸² er-Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir* (Terc. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Doç. Dr. Lütfullah Cebeci), Ankara 1989, c. 9, s. 118-127

⁸³ İbn Kesîr, a. g. e., c. 2, s. 69-71

- **Hız. Ali** (k.v.) Kur'an'ın tefsirini Şia'dan daha iyi biliyordu. Çünkü eğer bu ayet, kendisinin Hız. Peygamberden sonra ilk halife olacağına delâlet etseydi, o bunu her toplulukta delil olarak getirirdi. Şia '**Hız. Ali**, bunu takiiye yaptığı için söylememiştir' de diyemez. Çünkü onlar, **Hız. Ali**'nin, (**Hız. Ebu Bekir**'in seçildiği) şûranın yapıldığı gün, 'Ğadir hadisi', 'Mübâhale hadisi' ve bütün fazilet ve menkıbeleri ile istidlâl ettiğini nakletmişlerdir. Halbuki o, imametini isbat için bu ayete kesinlikle tutunmamıştır.

- Farz et ki bu ayet **Hız. Ali**'nin hilafetine delâlet ediyor. Fakat biz ayetin indiği esnada, **Hız. Ali** için böyle bir imametın söz konusu olmadığı noktasında anlaşıyoruz. Çünkü Hız. Peygamber (s.a.v) hayatta iken **Hız. Ali** (k.v)'nin ümmet üzerinde tasarrufta bulunması geçerli olmazdı. Binaenaleyh geriye, ayetin **Hız. Ali**'nin daha sonra imam (devlet başkanı) olacağına delâlet etmesi ihtimali kalır. Şii'ler ne zaman bunu savunup ileri sürerler ise, bizde onu kabul eder ve bunu, **Hız. Ali**'nin halifeliğinin **Hız. Ebu Bekir**, **Hız. Ömer**, **Hız. Osman** (r.a)'ın halifeliklerinden sonra olacağı manasına alırız. Çünkü ayette, **Hız. Ali**'nin halifeliğinin zamanını gösteren bir ifade yoktur.

- ...Allah teâlâ bir önceki ayette, '*Kendisinin seveceği ve kendisini seven, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin bir kavim*' (Mâide 54) diye, mü'minleri medh-ü senâ etmiştir. Binaenaleyh eğer biz, '*sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır...*' ayetindeki dostluğu (velayeti) sevgi ve yardım manasına alırsak, bu ayet geçen ayetin manasını ifade etmiş olur ve geçen ayetteki '*Allah yolunda savaşırılar*' buyruğunda, bu ayetteki '*Namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren...*' kısmının ifade ettiği işleri yerine getirir. Dolayısıyla bu ayet, bir önceki ayetin manasını te'kid eden ve ona mutabık olan bir ayet olup daha uygun olur. Böylece bütün bu izahlara bu ayette bahsedilen velâyetin, tasarruf (imamet) manasına değil yardım (nusret) manasına olması gerektiği sübut bulur."⁸⁴

2-Yine müellifimizin Mâide suresi 67. يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ
(Ey Resûl! Resâle-i Rabbine senâ et) تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ.
Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.) ayetini tefsir ederken, zayıf isnadlara dayanarak, Hız. Peygambere layık olmayacak şeyler söylemekte ve **Hız. Ali**'nin, Peygamber tarafından imamete nasb edildiğini çeşitli rivayetler aktararak şu ifadelerle belirtmeye çalışmaktadır:

Tabersî, **Ayyâşî**'den bir nakil aktararak Peygamberimizin, insanların amcasının oğlunu kendi yerine getirdi diyerek kendisini kınamasından ve Allah'ın **Hız. Ali**'nin velayetini

insanlara bildirmesi ile ilgili vahiyi tebliğ etmekten çekindiğini ve bunun üzerine bu ayetin indiğini ve Peygamberimizin bu emri **Ğadîr-i Hum** gününde yerine getirdiğini söylemektedir.⁸⁵

Ebu Abbas'tan gelen bir rivayete göre de şöyle der : “Bu ayet **Hız. Ali** hakkında inmiştir ve Rasulullah bunun üzerine hemen onun elinden tutup şöyle dedi: ‘Ben kimin dostu isem, **Ali**’de onun dostudur. Allah’ım ona dost olana sende dost ol. Ona düşman olana sende düşman ol buyurdu’ ”⁸⁶

Yine bu hususa bir başka rivayeti aktararak şöyle devam eder:

“**Ebu Ca’fer** ve **Ebi Abdillâh** aleyhimüsselamların bu husustaki meşhur olan rivayetleri de şöyledir ‘Allah kendisinden sonra **Ali**’yi yerine bırakması için Peygamberine vahyetti.

O, ashabından bir gruba bunun zor geleceğini düşünerek bunu yapmaktan korktu. Allahu teâlâ da onu cesaretlendirmek ve emrettiği şeyi yerine getirmek için bu ayeti indirdi.’ ”⁸⁷

Bu ayetin tefsiri ile ilgili **Tabersî**’nin söylemiş olduğu şeyler başta Allahu Teâlâ’ya sonrada **Hız. Peygambere** ve **Hız. Ali**’ye varıncaya kadar haddi aşan sözlerdir. Çünkü bu husustaki bazı hadisler bu konuyu açıklığa kavuşturmakta ve **Tabersî**’yi ve **Şia**’yı yalanlamaktadır.

Hız. Aişe’den rivayetle “Kim sana **Muhammed** kendisine indirilen şeylerden bazılarını saklamıştır derse muhakkak ki yalan söylemiştir. Çünkü Allah şöyle diyor: ‘Ey Peygamber *Rabbinden sana indirilenleri tebliğ et.*’ ”⁸⁸ Bu konuyla ilgili başka bir hadiste şöyledir:

Hız. Aişe’den rivayetle: “O, şöyle demiştir: ‘Eğer **Muhammed** (s.a.v) Kur’an’dan bir şey saklayacak olsaydı (Ahzab suresi 37. ayeti kastederek) bu ayeti saklardı.’ Çünkü Allah ‘Ey Peygamber sana vahiy olunanı tebliğ et. Eğer onu tebliğ etmezsen risaletini tebliğ etmemiş olursun’ buyurmuştur.”⁸⁹

Yine ümmeti, onun risaleti tebliğ ettiğine, emaneti yerine getirdiğine şahitlik etmiştir. Peygamberimiz veda haccında binlerce sahabeye bu hususu teyid ettirmiştir. Konuyla ilgili bir hadisi şerifte şöyledir: **Cabir b. Abdillâh**’tan rivayetle O şöyle der: “Peygamber (s.a.v) o günkü hutbesinde (veda hutbesi) “Ey İnsanlar yarın size benim hakkımda sorulacaktır. Siz ne dersiniz” dediğinde onlar: ‘Biz şahitlik ederiz ki sen tebliğ görevini yaptın ve bize nasihat

⁸⁴ er-Râzî, a. g. e., c. 9, s. 121-125

⁸⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 151

⁸⁶ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 152-153

⁸⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 152-153

⁸⁸ Buhârî, Kitâbü’t-Tefsir 5

⁸⁹ Müslim, el-Haccac en-Nisâbü’rî, Kitâbü’s-Sahih (el-Kütübü’s-Sitte), İstanbul 1981, Kitâbü’l İman 287

ettin' dediler. Bunun üzerine Peygamber parmaklarını göğ'e kaldırdı ve şöyle diyerek onlara çevirdi 'Allah'ım (şahit ol ki) tebliğ vazifemi yerine getirdim.' ”⁹⁰

Ayrıca **Tabersî**, **Ebu Abbas** kanalıyla gelen ve Peygamberimizin **H. Ali** hakkında “Ben kimin dostu isem Alide onun dostudur...” şeklinde söylediği ve kaynaklarda⁹¹ sahih olarak geçen bu hadisi de çarpıtarak kendi mezhebî düşüncelerine alet etmiştir. Çünkü hadiste **H. Ali**'nin imametine işaret eden bir ifade bulunmamaktadır.

er-Râzî bu ayetle ilgili olarak **Tabersî**'nin aktardığı bu rivayetlerin benzeri birçok rivayetin olduğunu ancak evlâ olan bu ayetin, “Allahu Teâlânın **H. Muhammed**'i Yahudi ve Hristiyanların hile ve tuzaklarından emin kılıp, onlara hiç aldırmadan tebliğini yapmasını emrettiği” manasına hamletmektir⁹² der.

Zemahşerî'de bu ayetin tefsiri ile ilgili **Tabersî**'nin aktardığı asılsız rivayetlerin hiçbirisine yer vermemiş ve ayetin manasını verip dil ile ilgili bazı izahlar yapmıştır.⁹³

c- Zayıf ve Mevzu Hadislere Yer Vermesi

Tabersî tefsirinde zaman zaman *mevzu* hadislere yer vermiş, onları görüşlerine dayanak yapmıştır. Bu husus sadece **Tabersî**'nin değil aslında birçok müfessirin az yada çok yapmış olduğu bir hatadır ve tefsirin başta gelen problemlerinden biridir. Ancak **Tabersî** ve benzeri bazı mezhep ve fırkalara ait müfessirler bu rivayetleri mezhebi taassuplarına dayanak olarak ve zorlama te'villerle destekleyerek kullanmışlardır.

İlim çevreleri tarafından kaynak kabul edilmiş olan tefsirlerin önemli bir kısmı da zayıf bazen de mevzu haberlere yer vermişlerdir. Ancak bu tür eserlerin çoğunda diğer mezhep ve fırkalara ait tefsirlerde olduğu gibi *zayıf* ve *mevzu* haberler mezhebi kaygılardan ve taassuptan dolayı aktarılmamıştır. Bu rivayetlerin bu eserlerde yer alması da müfessirin hadis bilgisinin olmayışından veya az oluşundan ya da rivayetler hususunda titiz davranmayışından vb. çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu hususa **Leknevî**'nin mevzu hadislerin yer aldığı bazı tefsirleri incelerken bu tefsirler hakkında söylediği şu sözleri örnek verilebilir.

“**ez-Zemahşerî**, **el-Beydâvî** ve **Ebu's-Suûd**'un tefsirleri her surenin sonunda o surenin ve onu okuyanın faziletine dair elde edilecek sevaplara dair bir veya birden fazla hadis zikretmektedir. Bu hadislerin -sayılı birkaçı dışında- ulemanın ittifakıyla uydurma oldukları

⁹⁰ Müslim, *Hac* 1218

⁹¹ et-Tirmizî, *Menakıb* 20 (c.5, s. 633)

⁹² er-Râzî, a. g. e., c. 9, s. 157-158

⁹³ ez-Zemahşerî, a. g. e., c. 1, s. 354

malum iken, ez-Zemahşerî bu hadisleri hiç tetkik etmeden el-Vâhidî ve es-Sa'lebi'nin tefsirlerinden olduğu gibi almış, ez-Zemahşerî'ye de el-Beydâvî körü körüne uymuştur.⁹⁴

ez-Zemahşerî ve el-Beydâvî *sahih, hasen* yanında *zayıf, münker ve mevzu* (uydurma) rivayetlere de yer vermişlerdir. Çünkü bu alimler hadis ilmiyle meşgul olmamışlardır.⁹⁵

Nitekim tefsirde bir otorite olan ez-Zemahşerî'nin Keşşâf'ında ki hadisleri ele alan ve onları hükümlerine göre tasnif eden çeşitli eserler yazılmıştır. Zeylaî'nin Keşşâf'ın hadislerini tahrir eden oldukça hacimli eserinin Hafız İbn Hacer tarafından kısaltılarak "el-Kâtûş-Şâf fî Tahrîci'l-Keşşâf" adıyla yazılan eseri bunların en önemlilerindendir.⁹⁶

Zayıf ve mevzu haberlerin yer aldığı tefsirler arasında Taberî'nin "Camîu'l-Beyan" ı, Bağavî'nin "Mealimü't-Tenzîl" i ve İbn Kesîr'in "Tefsîru'l Kur'an'il Azîm" adlı eserleri de zikredilebilir. Bu tefsirler ve sayamayacağımız daha birçok tefsir arasında hadislerin sıhhati üzerine en fazla duran ve onları tetkik edip sıhhatine dair bilgi veren İbn Kesîr'in "Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm" 'idir. Ancak o da bazı *mevzu* hadisleri herhangi bir tetkike tabi tutmadan ve hükmünü belirtmeden ve senedi hakkında bilgi vermeden tefsirinde zikretmekten uzak kalamamıştır."⁹⁷

Bu hususla ilgili bir örnek verecek olursak Tevbe suresi 75. ayetin "...وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ ..." (...Onlardan kimi Allah'a and içti...) sebebi nüzûlü ile bir kıssa anlatılır. Bu kıssa özetle şöyledir:

"Sa'lebe b. Hatîb el-Ensârî, Peygamberimize dedi ki : 'Allah'a dua ette beni mal ile rızıklandırısın' bunun üzerine Peygamber (s.a.v) 'Vay senin haline ey Sa'lebe az olup ta şükrünü edâ ettiğin mal çok olupta şükrünü edâ edemediğinden hayırlıdır' dedi. Sonra Sa'lebe tekrar ondan dua etmesini istedi. Peygamberimiz 'Sen Allah'ın elçisi olan benim gibi olmak istemez misin, Allah'a yemin olsun ki eğer ben dileyseydim dağlar altın ve gümüş olarak bana getirilirdi' dedi. O, yine kendisine dua etmesini istedi. Sonra Peygamberimiz ona çok mal vermesi için Allah'a dua etti. Sonra onun vadiler dolusu sürüleri oldu. Onlarla uğraşmaktan camiye, cemaate devam edemez oldu. Sadece Cumalarda gelmeye başladı. Peygamberimiz, Sa'lebe nerede diye sorduğunda sahabe, o sürüleri ile uğraşıyor sadece Cuma günleri görünüyor deyince 'Vah! Yazık Sa'lebe'ye' demiştir. Daha sonra Allah, 'Ey Peygamber

⁹⁴ el-Leknevî, Muhammed b. Hayy, *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'leti'l-Aşerati'l-Kâmile*, (Thk. Abdü'l-Fettah Ebu Ğudde), Beyrut 1994, s.132-133; Kırbaçoğlu, Prof. Dr.M.Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* Ankara 2000, s. 338

⁹⁵ el-Leknevî, a. g. e., s. 132; Kırbaçoğlu, a. g. e., s. 338

⁹⁶ el-Leknevî, a. g. e., s. 132

⁹⁷ el-Leknevî, a. g. e., s. 105; İbn Kesîr, Ebi'l-Fida, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Mısır Tsz, c. 2, s. 373-374

mü'minlerin mallarından sadaka (zekât) al' ayeti⁹⁸ gelince iki tane zekât memurunu Sa'lebe'ye gönderir ancak, o çeşitli bahanelerle zekâtı vermez. Görevliler dönünce durumu Peygamberimize anlatır. O da 'Vah! Yazıklar olsun Sa'lebe'ye' der ve '...وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ...' ayeti nazil olur. Bu ayet nazil olduğu sırada Sa'lebe'nin akrabalarından bazıları Peygamberimizin yanında idi. Bunu duyunca hemen onun evine gittiler. 'Yazık sana Sa'lebe Allah senin hakkında ayet indirdi' dediler. O da hemen zekâtını vermek üzere Peygamberimize geldi ancak Allah Rasulü 'Allah beni senin zekâtını almaktan men etti' diyerek onun vereceği zekâtı almadı. **H. Ebu Bekir**'in hilafeti döneminde ona gelip zekâtını vermek istedi. O da Allah Rasulü almadı ki ben alayım dedi. Sa'lebe **H. Ömer** ve **H. Osman** döneminde de onlara zekâtını vermek istedi ama onlar Peygamber ve bizden önceki halife kabul etmedi diye onun zekâtını almadılar. Sa'lebe son olarak **H. Osman**'ın halifeliği döneminde öldü.⁹⁹ **İbn Kesîr** daha önce birçok rivayete yaptığı gibi rivayetin senediyle ilgili bir bilgiye veya tenkide yer vermemiştir. Halbuki **Buhârî** bu rivayetin senedinde yer alan **Muan b. Rufaa** hakkında *Münkerü'l-Hadis* demiş yine **Zehebî** "*Lisânü'l-Mizan*" da ondan rivayet caiz değildir demiştir.¹⁰⁰

Bununla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak konumuz **Tabersî**'nin tefsirindeki *mevzu rivayetler* olduğu için onunla ilgili örneklerle geçelim.

a-**Tabersî**'nin mezhebinin te'yid eden *zayıf ve mevzu rivayetleri* nakledişine dair ilk örneğimiz Râd suresinin 7. ayetini "إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ" (...sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir rehberi vardır.) tefsir ederken **İbn Abbas**'a atfettiği ve diğerlerine zıt olan haber kendi fırka görüşlerini yansıtmaya mahiyette *mevzu* olan haberlerdendir. Şöyle ki:

"**İbn Abbas**'tan nakledildiğine göre bu ayet nazil olunca Rasulullah ben, münzir benden sonra **Ali** hadî'dir. Ey! **Ali** hidayete ermek isteyenler seninle hidayete ereceklerdir."¹⁰¹

Konuyla ilgili olarak bir başka rivayette de şöyle aktarır: "**Ebu Bürde el-Eslemî**'den rivayet edildiğine göre o (**Ebu Bürde**) şöyle der: 'Temiz olanları (sahabeden) çağırdı, yanında da **Ali b. Ebî Tâlib** vardı. Rasulullah **Ali**'nin elini tuttu onu temize çıkardıktan (**Ali**'yi temiz olarak övdükten) sonra onun elini göğsünün üzerine koydu sonra ona: 'Sen uyarıcısın (münzîr) dedi. Sonra onun elini (**H. Ali**'nin) kendi göğsüne koydu ve şöyle dedi: 'Her

⁹⁸ Tevbe 103

⁹⁹ **İbn Kesîr**, a. g. e., c. 2, s. 373-374

¹⁰⁰ el-Leknevî, a. g. e., s. 108

¹⁰¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 13, s. 147

milletin bir yol göstericisi vardır.’ Sonra şöyle dedi: ‘Sen güzel ahlâkın zirvesi, hidayetin gayesi, Kurrâ’nın emîrisin ’ Ali’de buna şehadet etti ve ‘Sende öylesin’ dedi’’¹⁰²

b-Tabersî’nin aktardığı *mevzu* rivayetlerle ilgili bir başka örnekte şöyledir:

Şurâ suresi 23. ayetini “...قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى...” (...Ey

Muhammed de ki: Ben sizden buna karşı yakınlarla sevgiden başka bir ücret istemiyorum...)

tefsir ederken, ayeti açıklayıcı mahiyette ve dînî siyasete uygun manaları verdikten sonra yine mezhebinin görüşlerini ileri sürer mahiyette *mevzu haberlere* dayanmaktadır ki bu haberlerin isnadı Ehl-i Beyt’ten olan imamlara ulaşmaktadır. Onun aktardığı rivayetlerden birkaçı şu şekildedir:

“Said b. Cübeyr’in İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “...قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا...” ayeti inince dediler ki: “Ya Rasulallah Allah’ın bu ayette sevgilerini emrettiği bu kişiler kimlerdir.” O da: “Onlar, Ali, Fatıma ve iki çocukları (Hasan ve Hüseyin) dir.” dedi.¹⁰³

Ebu Uname el-Bahilî den rivayetle o şöyle der: “Rasulallah şöyle dedi: ‘Allah Peygamberleri ağaçlar gibi yaratmıştır. Ben ve Ali ağaçtan (soydan) yaratıldık. Ben o ağacın gövdesi Ali de dallarıdır. Fatıma çiçekleridir. Hasan ve Hüseyin meyveleridir. Bizim soyumuzdan gelenlerde yapraklarıdır. Kim bu ağacın dallarından birine tutunursa kurtulur. Kimde ondan uzaklaşırsa hevâsına uyar ve uzaklaşır (dinden)’ ”¹⁰⁴

Tabersî’nin mezhebi kaygılarla tefsirinde *zayıf ve mevzu rivayetlere* yer vermesi ile ilgili yukarıda verdiğimiz örnekleri inceleyelim.

İbn Kesîr, Tabersî’nin birinci örnekteki Râd suresi 7. ayetini tefsir ederken “*Her milletin bir yol göstericisi vardır...*” kısmıyla ilgili olarak aktarmış olduğu, birbirinin farklı varyantları olan rivayetlerde kabul edilemez birçok yön vardır demiştir.¹⁰⁵ Bu rivayetlerden ilki ile ilgili olarak meşhur hadis alimi İbn Hacer “*Lisanü’l Mizan*” ın da : “Bu hadisin senesinde Muaz b. Müslim ve Ata b. Sâib vardır ve onlar meçhuldür. Ayrıca bunların Hasan ve Hüseyin ile ilgili batıl başka rivayetleri de vardır.” diyerek bu hadisin *batıl, uydurma* ve kabul edilemez olduğunu söyler.¹⁰⁶ Ayrıca Zehebî’de İbn Hacer’in yukarıdaki ravilerle ilgili söylediklerinin aynısını eserinde zikretmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² et-Tabersî, a. g. e., c. 13, s. 147

¹⁰³ et-Tabersî, a. g. e., c. 15, s. 49

¹⁰⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 15, s. 50

¹⁰⁵ İbn Kesîr, a. g. e., c. 2, s. 501-502

¹⁰⁶ İbn Hacer, el-Askalânî, *Lisanü’l-Mizân*, Beyrut 1986, c. 6, s. 55

¹⁰⁷ ez-Zehebî, Ahmed b. Osman, *Mizânü’l-İ’tidal, Fî-Nakdi’r-Ricâl*, (Tahk. Ali Muhammed el-Becavî), Riyad, Tsz., c. 5, s. 257

İkinci örnekteki Şûra suresinin 23. ayetiyle ilgili olarak aktarmış olduğu rivayetler birinciden daha garip ve yenilir yutulur gibi değildir. **İbn Kesîr** önde gelen rivayet tefsirlerinden birisi olan “**Tefsirü’l Kur’ani’l Azîm**” inde **Tabersî**’nin aktardığı rivayetlerin hepsini aktarmış ve onların sıhhatine dair bilgiler vermiştir. Bizim buraya örnek olarak aldığımız rivayetlerle ilgili olarak şöyle der: “Bu *zayıf bir isnaddır* ve içinde hakkında bilgi olmayan meçhul raviler vardır. Mesela **Hüseyin el-Eşkâr** bilinmeyen Şii bir zâttır. Onun bu konuyla ilgili bu haberi kabul edilemez. Ayrıca bu ayetin **Hz. Ali, Fatıma ve Hasan ve Hüseyin** hakkında indiğini söylemek tarihi gerçeklere aykırıdır. Çünkü bu ayet mekkîdir, medenî olma ihtimali de yoktur. **Hz. Fatıma**’nın bu ayetin indiği **Mekke** döneminde çocuğu yoktu. Zira o henüz evli değildi. Onun **Hz. Ali** ile evlenmesi Bedir harbinden sonra hicretin 2. yılında olmuştur. Bu ayetin tefsiri ile ilgili gerçek, ümmetin önde gelenlerinin söylediğidir.”¹⁰⁸

Ayrıca **Taberânî** ve **Heysemî**’de eserlerinde **İbn Kesîr**’in söylediğini te’yid edici ifadeler yer vermekte hadis in senedindeki ravilerin güvenilir olmadıklarını söylemektedirler.¹⁰⁹

Görüldüğü gibi bu ayetin ve birinci örnekte aktardığımız ayetin ve bizim burada aktarmadığımız daha birçok ayetin **Hz. Ali** ve **Ehl-i Beyt** imamlarının imametine delil olduğunu iddia etmektedir. Fırka taassubunu körükleyen ve hiçbir esasa dayanmayan, **İbn Kesîr**’in de tarihi gerçeklere aykırı dediği bu haberler tamamen uydurmadır.¹¹⁰

d- Ayetler Arasındaki İrtibat ve İnsicama Dikkat Çekmesi

Tabersî tefsirinde takip ettiği metodunu mukaddimesinde açıklarken Kur’an ayetleri arasındaki *irtibat ve insicam* hakkında bilgi verdiğini belirtmektedir. Tefsirine baktığımızda zaman “*en-Nazm*” başlığı altında tefsir ettiği ayetin kendinden önceki ayet/ayetlerle *irtibat ve insicamını* göstermeye çalışır. Bu konuyla ilgili örnekleri aktaralım.

1-**Tabersî** **Ğaşiye** suresindeki ayetlerin birbirleri ile olan *irtibat ve insicamını* şöyle anlatır: “(الْأَرْضِ, السَّمَاءِ, الْجِبَالِ) kelimesi ve ondan sonrakilerin (الْأَرْضِ, السَّمَاءِ, الْجِبَالِ) zikredilmesi ile Cennetin ve nimetlerinin vafedilmesinin birbiriyle nasıl bir bağlantısı vardır sorusuna şöyle cevap verilir: Bu, surenin başındaki ayetlerle bağlantılıdır. (يَنْظُرُونَ) sözündeki zamir, Allah’ın “عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ” (*durmadan çalışıp boşuna yorulan*) sözüyle kendilerini vafettiği kimselere

¹⁰⁸ İbn Kesîr, a. g. e., c. 4, s. 112

¹⁰⁹ et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el- Mu’cemu’l-Kebîr*, Beyrut 1993, c. 11, s. 351-352; el-Heysemî, Ebu Bekir *Mecmau’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevaid*, Beyrut 1986, c. 9, s. 171

¹¹⁰ ez-Zehabî, a. g. e., c. 2, s. 149; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 501

(kafirlerle) dönmektedir. Allah bu kafirlerin cezasını ve mü'minlerin alacağı sevabı (3-16 ayetler arası) zikrettikten sonra kafirlere dönerek Deve, Gökyüzü, Yeryüzü ve Dağları zikretti ve bunların Allah'ın varlığına nasıl işaret ettiğini açıkladı. Allah bunları zikrederek kafirlerin, yaratmış olduğu bu şeylere bakıp onlardan ibret alarak kendini Rab olarak tanımalarını ve kendisine ibadet etmelerini istemektedir. Denildi ki: Allah ayetinde Cennetteki tahtların nasıl yükseltildiğinden bahsedince (kafirler) buna hayret ettiler ve oraya nasıl ulaşılacak dediler de Allah onlara Deveyi örnek göstererek ona bakmalarını söyledi. O, nasıl insanın emrine verilmiş ve insandan oldukça büyük olmasına rağmen insanın, onun üzerine binebilmesi için Allah onu yere çökertmiş ve sonrada o ayağa kalkıp yükselmişse buda böyledir.”¹¹¹

2-Tin suresi 8.ayeti ile ilgili şöyle der: “أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ” (*Allah hüküm verenlerin en üstünde değildir?*) ayetini kendinden önceki “الدين” sözünün zikrine bağladı.

Cezada, hatırlatma ve tenbih yoluyla yapılmış ve şöyle denmiştir: Eğer Hakîm olan Allah, kuluna bir takım sorumluluklar yüklediğinde, ona bazı şeyleri yasaklamış ve onu zalim veya mazlum olma hususunda serbest bırakmışsa Allah'ın cezalandırmasının ve hakkı gözetip onu istemesinin de olması gerekir. Şayet bu cezalandırma bu dünyada olmamışsa ahirette olacaktır. Çünkü Hakîmlerin Hakîmi olan (أَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ) Allah için zikredilen bu hususların (cezalandırma, hakkı gözetme) ihlal edilmesi caiz değildir.”¹¹²

3-Tabersî Beled suresi 8. ayetle “أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ” (*Biz ona iki göz vermedik mi?*) ilgili olarak ta şöyle der: “Allah-ü subhanehu'nün (أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ) sözünün kendinden öncekiyle bağlantısı şöyledir: Bunun manası, bu insan Allah kendisini yarattığı, kendisine iki göz ve benzeri şeyleri verdiği halde nasıl olurda Allah'ın kendisini görmediğini zanneder. Denilmiştir ki bu ayet, kendinden önceki ayetlerden olan (أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ) (*Kimse onu görmedi mi sanıyor?*) ayetiyle bağlantılıdır. Mânâ'da şöyledir: Biz insanı ve ondaki delilleri görebileceği ve konuşabileceği âzâları yarattığımız halde o nasıl olurda böyle bir şey olabileceğini (Hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini) zannedebilir.”¹¹³

¹¹¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 30, s. 118-119

¹¹² et-Tabersî, a. g. e., c. 30, s. 181

¹¹³ et-Tabersî, a. g. e., c. 30, s. 147

e- Müşkil Ayetlerdeki İşkâli Gidermesi

Müşkil kelimesi *lûgatte* “karmaşık, çözümü zor, çelişkili, problem arz eden” gibi manalara gelir.¹¹⁴ *İstilahî* olarak ise lafızdan kaynaklanan bir nedenden dolayı, ancak bir karine veya kapsamlı bir düşünce ile anlaşabilen lafızdır. Tefsir usulü açısından değerlendirdiğimizde ise, Kur'an'da geçen herhangi bir lafzın yapısı veya ayet içindeki konumundan dolayı, ciddi bir çalışma veya düşünme neticesinde anlaşabilen kelime veya ayetlerdir.¹¹⁵

Müşkilü'l-Kur'an ise “Kur'an-ı Kerim'in, anlaşılmasında müşkilât çekilen ayetleri kendisine konu alan ve Kur'an'a bu alanda yönelen soru ve itirazları cevaplamaya çalışan bir tefsir branşıdır.”¹¹⁶

Bu arada *müşkil* konusunda sözü edilen tutarsızlık ve çelişki elbette Kur'an'ı Kerim için söz konusu değildir. Kur'an'da ki *ışkalın* sebebi Kur'an'ı anlamada bilinmesi ve göz önünde

bulundurulması gereken temel kıstaslara riayet edilmediğinden doğmaktadır.¹¹⁷ Yoksa Kur'an'ın kendisi bundan münezzehtir. Çünkü Cenab-ı Hak bu hususu bertaraf edecek şekilde şöyle buyurmuştur.

“ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانِ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ” (*Hâla Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.*)

“ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ اَنْزَلَ عَلٰی عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ” (*Hamd olsun Allah'a ki kulu (Muhammed'e), Kitab 'ı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı.*)

Müşkil konusu çok teferruatlı ve birçok kısımları olan bir konudur. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi *Müşkilü'l-Kur'an* başlı başına bir ilimdir. Biz burada *müşkilin* kısımlarından birkaçına örnek verip daha sonrada aynı örnekleri *Tabersî*'nin tefsirinden aktaracağız.

Müşkil konusuna birçok ayeti kerime örnek olarak verilebilir, ancak Fussilet 9-11 ve Naziat suresi 27-30 ayetleri arasındaki *ışkali* örnek olarak ele alacak olursak.

¹¹⁴ el-İsfehani, a. g. e., s. 396; ez-Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-Belağâ*, Beyrut 1979, s. 335-336

¹¹⁵ Candan, Abdulcelil, *Anlaşılması Güç Ayetlerin Tefsiri* (Müşkilü'l-Kur'an), Konya 2001, s. 20

¹¹⁶ Işıcık, a. g. e., s. 3

¹¹⁷ Işıcık, a. g. e., s. 5; Abdüsselam, İzzuddin Abdülaziz b. , *Fevaid fî Müşkili'l-Kur'an* (Thk. Dr. Rıdvan Ali), Beyrut 1982 , s. 227; Işıcık, a. g. e., s. 74

” قُلْ أَنتَكُم لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ۚ فَسُبْحَانَ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ آيَاتٍ ۚ سَوَاءٌ لِلنَّاسِ لِمَا يَسْأَلُونَ ﴿٢٩﴾ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿٣٠﴾ “

(De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratana inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?

O, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler.)

Bu ayetler yeryüzünün gökyüzünden önce yaratıldığını gösterir. Gerçekte zâten bu şekildedir.¹¹⁸ Ancak Naziat suresinde farklı bir anlamla karşılaşırız.

Naziat suresi 27-30 ayetleri فَسَوَّيْهَا رَفَعَ سَمَكَهَا ﴿٢٨﴾ رَفَعَ سَمَكَهَا ﴿٢٨﴾ (Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa gökyüzünü yaratmak mı, ki onu Allah bina etti, onu yükseltip düzene koydu . gecesini kararttı gündüzünü ağarttı. Ondan sonrada yerküreyi döşedi.) görünürde bu ayetler yukarıdakilerin aksine, yeryüzünün gökyüzünden sonra yaratıldığına delalet etmektedir. Ancak burada göğün inşa edilip tavanının yükseltilmesinden sonra yer ile ilgili olarak yapılan işlemde bir incelik vardır; o da yeryüzünün yoktan yaratıldığı değil yaratılmış olan yerin, üzerinde yaşanır hale getirilmesi için döşenmesidir. Yani yeryüzü gökyüzünden sonra yaratılmamış, fakat tabir caizse kabataslak yaratılan yeryüzü, göğün inşa edilip tavanının yükseltilmesinden sonra döşenmiş, yaşanılır bir mekan haline getirilmiştir. Ayetin devamından da anlaşılacağı üzere oradan, insanlar ve diğer canlıların istifadesi için su ve bitkiler çıkarılmış, dengesini sağlamak amacıyla yüce dağlarla perçinlenmiştir.¹¹⁹

”وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ ﴿٥١﴾ مُشْكِل konusunda aktaracağımız bir diğer örnekte Bakara suresi 51 (Musa'ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik. Sonra haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz) ve A'raf suresi 142 . (”وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْنَةٍ مِيقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً...“ (Bana ibadet etmesi için) Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin

¹¹⁸ - Işıcık, a. g. e., s. 53

¹¹⁹ Abdüsselam, a. g. e., s. 229; es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1987, c. 2, s. 725; el-Kirmânî, Mahmud b. Hamza, *Ğarâibü't-Tefsir ve Acaibü't-Te'vîl* (Thk. Yunus el-Aclî), Beyrut 1988, c. 2, s. 1039; Işıcık, a. g. e., s. 74 –75

ettiği vakit kırk geceyi buldu...) ayetleridir. Bu ayeti kerimelere baktığımızda ilk bakışta ayetler arasında bir tenakuz var gibi görünmektedir. Çünkü bu ayetlerde Cenab-ı Hak Hz.Musa ile vaidleşmeyi birinde kırk diğerinde ise otuz gün olarak vermektedir. İki rakam birbirini tutmadığı için sanki bir tenakuz varmış gibi görünmektedir. A'raf suresindeki ayette Allah otuz gün vaad ediyor ve ona on gün daha ilave ederek toplam kırkta istikrar buluyor. Halbuki Bakara suresindeki ayet ise istikrar bulmuş olan bu sayıyı bize bildirmektedir.¹²⁰

Müşkil ayetlere dair verdiğimiz bu örneklerden birincisi olan Fussilet 9-11 ve Naziat 27-32 ayetleri arasındaki *işkal* ile ilgili Tabersî aynı yorumla ayetteki *işkali* çözmüş ve şöyle demiştir: “Allahu Tealanın (ثُمَّ اسْتَوَى) ayeti (Fussilet 11) onun semayı, yeryüzünden ve rızıkları yarattıktan sonra yarattığını ifade etmektedir. Allahu Subhanehu bir başka ayette şöyle diyor ‘وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا’ (Ondan sonrada yeryüzünü döşedi) (Naziat 30). Buna göre ayette ifade edilmek istenen şudur: Yeryüzü (gökler yaratılmadan önce) yaratılmıştı. Ancak döşenmemişti, Allah semayı yarattıktan sonra yeri yaydı ve döşedi (yani dağları, denizleri vb.)...”¹²¹

Konuyla ilgili verdiğimiz ikinci örnek olan Bakara suresi 51 ve A'raf suresi 142. ayetleri arasındaki *işkal* ile ilgili olarak ta şöyle demektedir: “(وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً) (وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَا هَا بَعَثَرُ فَنَتَمِّمُهَا) Bu kırk gece Allah Tealanın A'raf suresinde رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً... buyurduğu kırk gecedir. Bu kırk gecede Zilkade ayı ve Zilhicceden on gündür. Allah burada (A'raf 142) Bakara suresi 51.ayette olduğu gibi kırk gece (أَرْبَعِينَ لَيْلَةً) demedi. Çünkü bu on geceyi ziyade olarak zikretmesinin bir amacı vardır. Bu konuda da çeşitli görüşler vardır:

- Birincisi: Bu süre zilkade ayı ve zilhicceden on gün idi eğer kırk gün deseydi bu kırk günün bir ayın başında başlayıp ondan hemen sonra gelen on günde olduğu ve bu ayın tam bir ay olduğu bilinmezdi. Bu Ferra'nın sözüdür. Ayrıca Mücahid, İbn Abbas, İbn Cüreyc, Mesruk ve Müfessirlerin çoğunun sözü de bu anlamdadır.

- İkincisi: Allah Teala Musa (a.s)'ya Münacaat vaktine kadar oruç ve ibadetle kendisine yaklaşması için ona otuz gece süre vermiş daha sonra on gece ilave etmiş ve bu süreyi tamamlamıştır. Denilmiştir ki bu on gece Tevrat'ın kendisinde indirildiği on gecedir onun için ayrı olarak zikredilmiştir.

¹²⁰ er-Râzî, a. g. e., c. 2, s. 539; Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1976, s. 179; İbn Kesir, a. g. e., c. 2, s. 24

¹²¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 24, s. 9-10

- Üçüncüsü: **Musa** (a.s) kavmine ‘Ben size otuz gün mühlet veriyorum’ dedi. Sonra onlara kolaylık olsun diye on gün daha ilave etti. Bu görüş **Ebu Ca’fer**’den rivayet edilmiştir.

Hasen’den aktarılan şu rivayet gerçek anlama daha yakındır: Aslında Allah’ın vaad ettiği süre kırk gecedir. Burada bu süre te’kid amacıyla otuz artı on gece şeklinde zikredilmiştir.”¹²²

f- Ayetleri Dil Yönünden İncelemesi

Tabersî ayetlerde yer alan garip lafızların lügavi manalarını “*el-Luğa*” başlığı altında inceler. **Halil b. Ahmed**, **Ferrâ**, **Asmâ’î**, **Zeccâc** gibi meşhur dil alimlerinden bu konularda nakillerde bulunur. Bu konuyla ilgili bazı örnekler ise şöyledir:

1- Maide suresi 144. ayette geçen “السلطان” kelimesi ile ilgili şöyle der: “السلطان”: *Delil, Hüccet* demektir. **Zeccâc** bununla ilgili derki: Bu kelime hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır. Kur'an'da ise *müzekker* olarak kullanılmıştır. Emîr’e de “السلطان” denir. Çünkü o da hüccet sahibidir. “الدرك” (145. ayetteki) aslı ise kendisi ile bir yere ulaşılan iptir ve su çıkarmak için kovaya bağlanır. Ateş için kullanıldığında ise aşağılık, en alt seviye anlamındadır ve mana olarak kademe aşağı indi, düştü anlamındadır.”¹²³

2- Muttaffin suresi 19. ayetteki “عليون” kelimesi ile ilgili olarak ise şöyle der: “عليون”: *Yükseklik, yücelik, ululuk* anlamındaki “علو” kelimesinden türemiştir. **Zeccâc** şöyle der: “عليون” yüksek mekânların adıdır. İ’rabı da Cemi’lerin irabı gibidir. Çünkü cemi lafızlarındandır. “الرحيق” ise (25. ayetteki) kendisinde hiçbir hilenin olmadığı şarap (içecek) tir. **Halil b. Ahmed**’de derki: O, içeceklerin en üstünü ve en güzeldir.”

3- Karia suresi 1. ayetteki “القارعة” kelimesi ve 4. ayetteki “الفراش” kelimesi ile ilgili meşhur dilci **Ferrâ**’dan aktararak şöyle der: “(القارعة) şiddetli korkuyla birlikte kalbi saran felaket demektir. (الفرع) ise şiddetle vurmak demektir. (نفارع القوم في القتال) denildiği zaman onların kılıçlarla vuruşması kastedilir. (القارعة) ise kılıçla vurmak demektir. Aynı surenin 4.

¹²² et-Tabersî, a. g. e., c. 9, s. 12-13

¹²³ et-Tabersî, a. g. e., c. 5, s. 270

ayetindeki (الفراش) kelimesi ise uçuşarak her tarafı kaplayan ve birbirleri üzerine yığılan çekirgeler demektir. O da çekirge yığınıdır.”¹²⁴

g- Kıraat Vecihlerine Yer Vermesi

Tabersî sureleri tefsir ederken önce onların *Mekkî* veya *Medenî* olduğunu belirttikten sonra ayetleri tefsir ederken ve bir ayeti tefsire başlarken önce ayetle ilgili kıraat farklılıklarını ve kıraatların *şâz* olanlarını “*el-Kıraa*” başlığı altında anlatır. **Tabersî**’nin bu metoduna ilişkin birkaç örnek verelim.

1- Neml suresi 21. ayetteki “لَيَاتِيَنَّ” *leye’tiyennî* kelimesi ile ilgili şunları aktarır: “**İbn Kesîr** bu kelimeyi (لَيَاتِيَنَّ) *leye’tiyennî* şeklinde iki Nunlu olarak okumuştur. (İlk iki nün şeddeli ve fetha olarak) Diğer kıraat alimleri ise şeddeli ve tek bir nunla okumuştur. 22. ayetteki (فَمَكَتْ) kelimesi ise **Asım** ve **Ya’kub** tarafından Kaf’ın fethası ile (*mekese*)” şeklinde, diğer kıraat alimleri ise Kaf’ın zammesiyle (*meküse*) şeklinde okumuşlardır. Ayetteki (سَبَا) kelimesi ise **Ebu Amr** ve **İbn Kesîr** tarafından hemzenin fethasıyla (*sebee*) şeklinde okunmuş diğer kıraat alimleri ise hemzenin kesrası ile ve tenvinli olarak (*sebein*) şeklinde okumuşlardır.”¹²⁵

2- Kasas suresi 8. ayetteki “حَزَنًا” kelimesinin kıraati ile ilgili olarak şöyle der: “**Asım** dışında Kufe Ehli Ha’nın zammesi Zay’in sükunu ile (*Huznen*) şeklinde okumuştur. Diğer kıraat alimleri ise Ha’nın fethası ile (*Hazenen*) şeklinde okumuşlardır.”¹²⁶

3- Kasas suresi 29. ayetteki “جَذْوَةً” kelimesinin kıraati ile ilgili şöyle der: “**Asım** Cimin fethası ile (*cezveten*) şeklinde okumuş, **Hamza** ve Halef Cimin zammesiyle (*cüzveten*) şeklinde okumuş diğer Kurrâ ise Cimin kesrası ile (*cizveten*) şeklinde okumuşlardır.”¹²⁷

4- Furkan suresi 74. ayetteki “ذُرِّيَّتَيْنَا” kelimesinin okunuşundaki kıraat farklılıklarını ise şöyle aktarır: “**Ebu Amir** ve **Hafi** dışında Kufeliler (*zürriyyetina*) şeklinde okudu. Diğer Kurrâ ise (*zürriyyâtına*) şeklinde çoğul olarak okumuşlardır. 75. ayetteki (يُلْقَوْنَ) kelimesini **Hafi** hariç Kufeliler Ya’nın fethası ve muhaffef (şeddesiz) olarak (*yelkavne*) şeklinde okumuş

¹²⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 30, s. 217

¹²⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 19, s. 209-210

¹²⁶ et-Tabersî, a. g. e., c. 20, s. 265

¹²⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 20, s. 283

diğer kıraat alimleri ise Ya'nın zammesi ile ve şeddeli olarak (*yulakkavne*) şeklinde okumuşlardır.”¹²⁸

h-Nüzûl Sebepleri Üzerinde Durması

Allah Teâlâ her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Biz bunların bazılarını görebilir, bazılarını da göremeyiz veya izah edemeyiz. İşte Kur'an'ı Kerim'in ayetleri de bu yönden iki kısma ayrılır. *Birincisi*, Kur'an'ın ekseriyetini teşkil eden ve Allah tarafından bir sebebe bağlanmadan doğrudan doğruya indirilen ayetlerdir. *İkincisi* ise bir sebebe bağlı olarak indirilen ayetlerdir.¹²⁹ Bu ayetler Hz. Peygambere sorulan bir soru veya meydana gelen bir olay sonucunda indirilmiştir. İşte bir ayetin veya ayetlerin yada surenin inmesine neden olan bu soru veya olay “*sebeb-i nüzûl*” diye isimlendirilir.¹³⁰

Sebeb-i Nüzûl Kur'an tefsirinde önemli bir yer tutar. Bu yüzden birçok müfessir Kur'an'ı tefsir edebilmek için *sebeb-i nüzûl*ü bilmeyi şart koşturmuştur.¹³¹ *Sebeb-i nüzûl*ü bilmenin Kur'an tefsirinde bir yararı olmadığını söyleyenlerin bu sözü nasıl yanlışsa, onun ayetin anlaşılması için mutlak şart olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü ayeti anlamak için nüzûl sebebini bilmek tek başına yeterli değildir. Sadece anlamaya yardımcı bir unsurdur. Ayrıca her ayet için bir *sebeb-i nüzûl* aramaya gerek yoktur. Ayetler ihtiva ettikleri manayı anlatmak içinde nazil olmuş olabilirler.¹³²

Sebeb-i nüzûlün Kur'an'ın tefsirinde delil olarak kullanılabilmesi için onun en sağlam ve en sahih rivayetlere dayanması gerekir. Yine bu hususta söz söylemek için Kur'an'ın nüzûlüne şahid olan ve onun sebeplerini bilen kimselerden rivayet edilmiş olması veyahut onlardan işitilmiş olması şarttır. *Sebeb-i nüzûl* hakkındaki haberler *merfu* olarak Hz. Peygambere ve sahabeye kadar ulaşmazsa makbul değildirler.¹³³ Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra ve özellikle dört halife ve ondan sonraki dönemlerde meydana gelen birtakım siyasi gelişmeler ve onların ortaya çıkardığı fırka ve gruplar birçok hususta olduğu gibi *sebeb-i nüzûl* konusunda da taassuplarını göstermişler ve kendilerini çıkar sağlayacak, kendilerini

¹²⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 19, s. 128

¹²⁹ es-Sâbûnî, a. g. e., s. 19; es-Salih, a. g. e., s. 140; Cerrahoğlu, a.g.e, s. 115; Ebu Şehbe, a. g. e., s. 136-143

¹³⁰ es-Sâbûnî, a. g. e., s. 24 ; es-Salih, a. g. e., s. 140; Cerrahoğlu, a.g.e, s. 115

¹³¹ es-Sâbûnî, a. g. e., s. 20-21; es-Salih, a. g. e., s. 138-139

¹³² Cerrahoğlu, a. g. e., s. 121

¹³³ es-Sâbûnî, a. g. e., s. 25; es-Salih, a. g. e., s. 143; Cerrahoğlu, a. g. e., s. 118

destekleyecek olan her haberi *sebeb-i nüzûl* adı altında Kur'an tefsirine sokmaktan çekinmemişlerdir.

Tabersî'de bu fırkalardan birisi olan **İmamiyye**'ye ait bir müfessir olarak tefsirinde nüzûl sebepleri ile ilgili sahih rivayetlere yer verse de mezhebinin etkisinden kurtulamamış ve zaman zaman *zayıf* ve *asılsız rivayetleri nüzûl sebebi* olarak zikretmiştir. Onun bu hususla ilgili tefsirinde yer alan bazı müsbet ve menfi örnekleri verelim.

Sahih olarak aktardığı nüzûl sebeplerine ilişkin bazı örnekler şöyledir:

1-**Tabersî** Meryem suresi 77. ayetinin “أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا”

(*Rasulüm;ayetlerimizi inkâr eden ve “Muhakkak surette bana mal ve evlat verilecek” diyen adamı gördün mü?*) *sebeb-i nüzûl* ile ilgili olarak şöyle der: “**Sahih**'te (**Buhari**) rivayet edildiğine göre **Habbab b. Eret** şöyle demiştir: “Ben zengin bir adamdım ve benim **Âs b. Vâil**'de alacağım vardı. Ona gittim ve borcunu ödemesini söyledim o da ‘Sen **Muhammed**’in (s.a.v) peygamberliğini inkâr edip onu yalanlayıncaya kadar vermeyeceğim.’ deyince **Habbab** ‘Allah’a yemin ederim ki, ben peygamberimi hem hayatım süresince hem de yeniden dirildiğim zaman asla inkâr etmeyeceğim’ deyince, **Âs** şöyle demişti: ‘Öyle ise, dirildiğin zaman bana gelirsın, o zaman malım ve çocuğum olacağına göre sana olan borcumu öderim.’” Bunun üzerine bu ayet inmiştir.¹³⁴

Bu ayetin *sebeb-i nüzûl* ile ilgili aynı rivayetin farklı varyantlarını aktardığı rivayetlerin büyük çoğunluğu *sahih* ve *güvenilir* olan **Hafız İbn Kesîr** “**Tefsiru'l-Kur'ani'l Azim**” de zikretmiş ve bu ayetin nüzûl sebebinin bu olduğunu söylemiştir.¹³⁵ Ayrıca **Tabersî**'nin rivayetin kaynağı olarak gösterdiği **Buhârî** de aynı hadis ayetin nüzûl sebebi olarak zikretmektedir.¹³⁶

Yine *sebeb-i nüzûle* ait bakmış olduğumuz bazı önemli kaynaklarda da bu ayetin nüzûl sebebinin bu olay olduğu ve bu husustaki rivayetlerin *sahih* olduğu belirtilmektedir.¹³⁷

2-**Tabersî** Hac suresi 19. ayeti “هَٰذَا نِ حَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ” (Şu iki gurup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır: İmdi, inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir!) hakkında şu rivayeti aktarır. “هَٰذَا نِ حَصْمَانِ اخْتَصَمُوا” ayeti Bedir savaşında

¹³⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 16, s. 68

¹³⁵ İbn Kesîr, a. g. e., c. 3, s. 135-136

¹³⁶ Buhârî, Kitabü'l-Büyu' 29

¹³⁷ es-Suyutî, Celaleddin, *Lübâbün-Nükûl, fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut 1997, s. 192; en-Neysâbü'rî, el-Vâhidî, *Esbâbün-Nüzûl*, Demmam 1996, s. 301-302; el-Vâdiî, Ebu Abdurrahman, *es-Sahîhü'l-Müsned min Esbâbi'n -Nüzûl*, Beyrut 1994, s. 149

birbirleriyle savaşıyorlar mü'minlerden ve kafirlerden altı kişi hakkında inmiştir. Onlar **Utbe b. Rabîa** ve onu öldüren **Hamza b. Abdu'l Muttalib**, **Velîd b. Utbe** ve onu öldüren **Ali b. Ebî Talib**, **Ubeyde b. Hâris** ve öldürdüğü **Şeybe b. Rabîa**'dır. **Ebu Zer** bu hadisi Allah'a yemin olsun ki bu ayet bu altı kişi hakkında inmiştir diyerek aktarmıştır.”¹³⁸

Tabersî'nin aktarmış olduğu bu rivayet **Buhârî** tarafından tefsir bölümünde bu ayetin sebebi nüzûlü olarak zikredilmiştir.¹³⁹ Ayrıca **Müslim**'de aynı hadisi bu ayetin *sebeb-i nüzûlü* olarak zikreder.¹⁴⁰

İbn Kesîr'de bu rivayeti ve bu rivayeti destekleyen başka rivayetleri bu ayetin tefsirini yaparken aktarmıştır.¹⁴¹ Ayrıca yukarıdaki örnekte olduğu gibi *sebeb-i nüzûl* ile ilgili müracaat ettiğimiz bazı kaynaklar, bu ayetin nüzûlü ile ilgili aynı bilgileri aktarmışlardır.¹⁴²

3- Müellif Mesed suresinin sebebi nüzûlüne ilişkin ise şu rivayeti aktarır. “**Said b. Cübeyr** ve **İbn Abbas**'tan rivayetle onlar şöyle der: ‘Peygamber (s.a.v) bir gün **Safâ** tepesine çıkarak *Ya Sabahah!*’ diye bağırdı. Kureyşliler de hemen gelip karşısında toplandılar ve ‘Sana ne oluyor’ dediler. O da ne dersiniz: ‘Ben size şu dağın arkasından sabah akşam bir düşman ansızın gelip sizi yakalayacak desem bana inanır mısınız?’ dedi. Onlar da (Kureyş): ‘Evet’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: ‘O zaman ben sizi Allah’ın çok şiddetli azabı hususunda uyarıyorum.’ Bunun üzerine **Ebu Leheb** şöyle dedi: ‘Elin kurusun, yazıklar olsun bizi bunun için mi buraya çağırdın? dedi.’ Allahu Tealada bu sözler üzerine bu sureyi indirdi.”¹⁴³

Tabersî'nin *sebeb-i nüzûl* ile ilgili rivayet etmiş olduğu ve ilim çevrelerince meşhur olarak bilinen bu hadisi **İbn Kesîr**'de zikretmiş ve bu hadisi mana olarak teyid eden farklı lafızlardaki diğer rivayetleri de aktarmıştır.¹⁴⁴ **Tabersî**'nin ve **İbn Kesîr**'in Mesed suresinin *sebeb-i nüzûlü* ile ilgili aktardıkları bu rivayet yine **Buhârî** tarafından aynı surenin *sebeb-i nüzûlü* olarak bu şekliyle ve farklı varyantları ile birlikte zikredilmiştir.¹⁴⁵ *Sebeb-i nüzûle* ait bazı kaynaklarda da bu surenin iniş sebebi olarak aynı olay gösterilir.¹⁴⁶

Tabersî'nin nüzûl sebepleri ile ilgili yukarıda aktardığımız örneklerde olduğu gibi *sahih* ve mezhep taassubundan uzak olan bir hayli rivayeti mevcuttur. Ancak müellifimizin fırsatını yakaladığı ve mezhebine destek olacağını düşündüğü bazı yerlerde de nüzûl sebeplerini işine

¹³⁸ Tabersî, a. g. e., c. 17, s. 91

¹³⁹ Buhârî, Kitâbü't Tefsir 22

¹⁴⁰ Müslim, Kitâbü't-Tefsir 30-32

¹⁴¹ İbn Kesîr, a. g. e., c. 3, s. 211-212

¹⁴² en-Neysâbü'rî, a. g. e., s. 308; es-Suyutî, a. g. e., s. 199; el-Vâdiî, a. g. e., s. 155

¹⁴³ et-Tabersî, a. g. e., c. 30, s. 268-269

¹⁴⁴ İbn Kesîr, a. g. e., c. 4, s. 563-564

¹⁴⁵ Buhârî, Kitâbü't Tefsir 111

¹⁴⁶ en-Neysâbü'rî, a. g. e., s. 469; es-Suyutî, a. g. e., s. 345; el-Vâdiî, a. g. e., s. 275

geldiği şekilde *en zayıf* ve hatta *uydurma* rivayetlere dayanarak aktarmaktan geri durmadığı da dikkatimizden kaçmamıştır. Bu hususla ilgili örnekler “Mezhebi görüşlerinin tefsirinde etkili olması” başlığı altında geçti. Bununla ilgili bir örneği daha aktarıp onu değerlendirecek olursak:

4- Maide suresi 3. ayetinin “...الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ...” (...*Bugün dininizi tamamladım...*) kısmını tefsir ederken iki imam Ebu Ca’fer ve Ebu Abdillâh’tan rivayet edilen bir habere göre Hz. Peygamber, Ali’yi Ğadîrhum mevkiinde kendisinden sonra imam tayin ettikten sonra bu ayetin nazil olduğunu ve bunun son fariza olduğunu şu ifadeleriyle belirtmektedir: “İki imam, Ebu Ca’fer ve Ebu Abdillâh’tan rivayet olunduğuna göre bu ayet Rasulullahın Ali’yi Veda Haccından sonra Ğadîrhum mevkiinde imam tayin etmesinden sonra inmiştir. Bu iki imam derki: ‘Bu Allah’ın indirdiği son farzdır. (Hz. Ali’nin imametini tasdik ve ona itaat) ve bundan başkada farz inmemiştir.’”¹⁴⁷

Tabersî’nin aktarmış olduğu bu rivayeti İbn Kesîr’de aktarır ve şöyle der: “Bu kesinlikle sahih değildir. Doğru olan bunun bir Arefe günü ve Cuma gününde indiğidir ve bu hususla ilgili Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, Tercümanü’l-Kur’an Abdullah b. Abbas gibi önde gelen kimselerin aktardığı rivayetlerdir. Nitekim İbn Cerîr’de bu ayetle ilgili bunu seçmiştir.”¹⁴⁸

Ayrıca İbn Cerîr et-Taberî’de tefsirinde bu hususla ilgili rivayetleri aktarmış ve şöyle demiştir: “Bu ayetin iniş zamanı ile ilgili söylenenlerin en doğrusu Hz.Ömer’in ‘Bu ayet Cumaya denk gelen bir Arefe günü inmiştir’ sözüdür. Çünkü senedi sağlam olan rivayet budur. Diğer rivayetlerin senedlerinde şüphe vardır.”¹⁴⁹

Tabersî’nin Hz. Ömer’den gelen rivayet dediği bu hadiste şöyledir: “Hz. Ömer: ‘...الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ...’ ayetinin indiği zamanı biliyorum. Bu ayet bir Arefe ve Cuma günü indi.”¹⁵⁰ Ayrıca en-Neysabûrî bu ayetin Cumaya denk gelen bir Arefe günü indiğinin kesin olduğunu söylemiş ve delil olarak Hz. Ömer’den gelen yukarıdaki rivayeti göstermiştir.¹⁵¹

Görüldüğü gibi Tabersî’nin aktarmış olduğu bu rivayet hiç tartışmasız kabul edilemez. Çünkü sağlam kaynaklara dayanmamakta ve mezhebi taassubun etkisiyle zikredildiği açık seçik ortadadır.

¹⁴⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 25-26

¹⁴⁸ İbn Kesîr, a. g. e., c. 2, s. 13-14

¹⁴⁹ et-Taberî, a. g. e., c. 4, s. 424

¹⁵⁰ Taberânî, *Mu’cemü’l Kebîr*, c. 12, s. 143; Tirmizî, *Kitabü Tefsîri’l-Kur’an* 3044

¹⁵¹ en-Neysabûrî, a. g. e., s. 190

i- Ahkâm Ayetlerinde Farklı Mezheplerin Görüşlerini Aktarıp Kendi Mezhebini Savunması

Tabersî ahkâm ayetlerini tefsir ederken “*el-Mana*” başlığı altında bu ayetle ilgili diğer mezheplerin ve imamların görüşlerini zikreder. Bu görüşlerden kendi mezhebine aykırı olanlara işaret ederek kendisinin ve mezhebinin görüşlerini delilleriyle birlikte savunur.

Müellifin tefsirinde takip ettiği bu methodologyla ilgili birkaç örnek verecek olursak:

1- Maide suresi 6. ayeti **” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ ”**
“...إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...” (Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın...) ile ilgili olarak **Tabersî** şöyle der: “(وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...)”

kısımında ihtilaf edilmiştir. Bu hususta cumhuru fukaha ayakları yıkamanın farz olduğunu söyler. **İmamiyye** ise ‘ayakları meshetmek farzdır ayette kastedilen bundan başkası değildir’ der. **İkrime**’de aynı **İmamiyye** gibi düşünür. Ayrıca bu hususta (ayakları mesh) sahabeden ve tabiinden gelen rivayetlerde mevcuttur. **İbn Abbas**, **Enes** ve **Şa’bî**’den gelen rivayetler gibi.

Hasenî Basrî ise ayetin ayakları yıkama veya meshetme hususunda kişiyi muhayyer bıraktığını, meshin de yıkamanın da caiz olduğunu söyler. **Taberî** ve **Cubaî** ise ayette ayakların tamamını meshetmek vaciptir. Ayeti sadece ayağın dışını meshe hasretmek caiz değildir derler.

Ayrıca **İbn Abbas**’tan rivayet edildiğine göre o Peygamberimizin abdest alışı tarif ederken Peygamberin ayaklarını meshettiğini söyler. Yine Ondan (**İbn Abbas**) rivayet olunduğuna göre o demiştir ki: ‘Allah’ın kitabında mesh geçmektedir ve ayette de iki yıkama (yüz ve eller) ve iki mesh (baş ve ayaklar) şeklindedir.’

Katâde Allah’ın kitabındaki abdestle ilgili farzı iki yıkama (eller-yüz) ve iki mesh (baş ve ayaklar) dir demektedir.

Şâ’bî de derki: ‘**Cibrîl**’in (a.s) indirdiği ayet ayakların meshini farz kılmaktadır. ’”¹⁵²

İmamiyye ve bir kısım **Şia** mezhepleri dışında bütün müslümanlar abdest alırken ayaklarını yıkamaktadır. Kur’an’ın sarîh nassı ve Rasulullahın tatbikatı bu yöndedir. **Tabersî**’nin ve **İmamiyye**’nin bu konuda dayandığı rivayetler garibtir. Sahih rivayetlerde yer alan “mesh” den maksat hafifçe yıkamadır. **H.z. Ali**’nin Kufe mescidinde bir avuç su ile

¹⁵² et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 35-43

azalarını meshederek: “Bu abdesti bozulmayanların abdestidir.” demesi, “mesh” in bazen hafif yıkama manasına geldiğini gösterir.¹⁵³

Ayaklara çıplak olarak meshetmenin farz olduğunu iddia edenler, abdestle ilgili ayetteki “وار چلكم” kelimesini “برؤ سكم” kelimesine atfederek “وار چلكم” ün lâminin kesra okumakta ve buna dayanarak ayakların çıplak olarak meshedilmesi gerektiğini söylemektedirler. Halbuki “وار چلكم” kelimesinin lâm harfi hem mansup, hem de mecrur okunmaktadır. Yani her ikisi de kıraattır. Mansup okunduğu takdirde ayet; “*Ayaklarınızı da yıkayın*”, mecrur okunduğu takdirde ise “*Ayaklarınızı da meshedin.*” manalarını ifade eder.¹⁵⁴

Bu manaların hangisi doğrudur? Fıkıh usulünde belirtildiği üzere birden çok manaya ihtimali olan nasslar mücmeldir. Abdest ayetindeki “وار چلكم” kelimesi de böyledir. Mücmel olan bu ayetten hangi mana kastedilmiştir? Yani, abdestte ayakların yıkanması mı, yoksa meshedilmesi mi emredilmiştir. Bunu açıklayan bir delilin bulunması lazımdır. Yoksa iki manaya gelen ayetin, bir delile dayanmadan ayakların yıkanmasını ifade eden manasını bırakarak diğer manasını tercih edip çıplak ayaklara meshedilmesine hükmetmenin ilmi bir dayanağı olmaz.

Kur'an'dan sonra dini hükümlerin dayandığı ikinci delil hiç şüphesiz Peygamberimizin sünnetidir. Bu sebeple abdestte ayakların yıkanması veya meshedilmesi hususundaki hükmün, sünnetle açıklanması gerekmektedir.

Hem fiili hem de kavli sünnete baktığımız zaman; Peygamberimizin abdestte ayaklarını yıkadığı tevâtüren sabit olduğu halde, çıplak ayakları meshettiğine dair hiçbir sahih rivayetin bulunmadığı görülmektedir.¹⁵⁵

Hatta Peygamberimiz, abdestte ayaklarını yıkarken bir kısmını kuru bırakan sahabileri “ويل للعقاب من النار” (Vay şu ökçelerin ateşten haline)¹⁵⁶ buyurarak uyarmış, abdest alan bir kimsenin ayağında tırnak kadar bir yeri ıslatmadığını görünce, “dön abdestini güzel al” buyurmuş, o kişide dönüp ayağının her tarafını iyice yıkadıktan sonra namazı kılmıştır.¹⁵⁷

Peygamberimizin sözleri ve abdestte bizzat ayaklarını yıkamış olması; ayetten kastedilen hükmü (abdestte ayakların yıkanması gerektiğini) açıkça göstermektedir. Cer kıraatına dayanarak abdestte ayakların meshedilmesi gerektiğini iddia etmenin hiçbir gerekliliği yoktur. Nitekim bu hususla ilgili olarak İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Biz Allah'ın kitabında ancak meshi görebiliyoruz. Fakat sahabe ayaklarını yıkıyor.” Bu

¹⁵³ İbn Kesîr, a. g. e., c. 2, s. 25-26

¹⁵⁴ Yılmaz, a. g. e., s. 265-266

¹⁵⁵ Cassas, Ebu Bekir Ahmed Ali er-Razi, Ahkâmü'l-Kur'an, Beyrut Tsz., c. 2, s. 345-346

¹⁵⁶ Buharî, Vudu', 29; Müslim, Tahare, 9; Tirmizî, Tahare, 31

¹⁵⁷ Müslim, Tahare, 10

sözün manası şudur: “Kur'an'ın zahiri cer kıraatine göre meshi gerektirdiği halde Rasulullah ve ashabı ayaklarını yıkıyorlardı.”¹⁵⁸

Ayrıca en çok yıkanıp temizlenmesi gereken ayakların abdestte yıkanmaması, İslam'ın temizlik anlayışı ile bağdaşmadığı gibi abdest ayetinin sonundaki “*Allah size sıkıntı vermek istemez, ama sizi tertemiz yapmak ister*” diye açıklanan temizli hikmetine de tamamen aykırıdır.¹⁵⁹

Bütün bunlardan açıkça anlaşılıyor ki; ayeti kerime her ne kadar mücmel ise de ayakları yıkamanın farz olduğu hususunda muhkemdir.

Görüldüğü gibi **Tabersî** ayakları yıkamayla ilgili bazı görüşleri aktardıktan sonra kendinin ve mezhebinin bu konudaki görüşlerini ayakları yıkamanın değil de meshetmenin farz olduğu şeklinde açıklar ve bunu desteklemek için çeşitli rivayetler aktarır. Biz buraya bu rivayetlerin bazılarını almakla yetindik. Ama o, bu hususla ilgili daha birçok rivayet aktarmıştır. Ayrıca bu görüşlerine yani ayakları yıkamanın değil de meshetmenin farz olduğuna ilişkin dil ile ilgili bazı izahlar yapar ve ayette geçen “*أَرْجُلَكُمْ*” kelimesinin mecrur okunması gerektiği ile ilgili **Zeccac**'dan ve **Ferra**'dan görüşler aktarır ve bu görüşü savunanların ifadelerine yer verir.¹⁶⁰

2-Enfal suresi 41. *وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ*

“*Bilin ki, ganimet olarak aldığınız her hangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir...*”) Bu ayeti kerimede ki (الخمس) kelimesinin tefsiri ile ilgili olarak Müellifimiz şöyle der: “Fakihler ayetteki humus (الخمس) kelimesinin keyfiyeti üzerinde ve onu kimlerin alacağı hususunda ihtilaf ettiler. Bu hususla ilgili görüşler şöyledir:

1- Bizim (**İmamiyye**) görüşümüz: Ayetteki (*humus*) kelimesiyle ifade edilen beşte bir ganimet altı hisseye bölünür. Bir hisse Allah'ın, bir hisse Rasulünün bu iki hisse ile birlikte Peygamber yakınlarının hissesi olmak üzere üç hisse Peygamberin yerine geçen imama aittir. Dördüncü hisse **Muhammed** ailesinden yetim olanların, beşinci hisse miskinlerin (**Ehl-i Beyt**'ten), altıncı hissede yolcuların (**Ehl-i Beyt**'ten olan) bunlardan başka hiç kimse bu beşte birden pay alamaz. Çünkü Allahu Teala bunlara insanların sadakalarından almayı haram kıldı.

¹⁵⁸ Yılmaz, a. g. e., s. 267

¹⁵⁹ Elmalılı, a. g. e., c. 3, s. 171-173

¹⁶⁰ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 37-43

Karşılık olarak bu beşte biri verdi. Bunu **Taberi Ali b. Hüseyin Zeynel Abidin**'den ve **Muhammed Bâkır**'dan rivayet etmiştir.

2- “ *Humus* ” beş hisseye bölünür. Allah ve Rasulünün hissesi bir hissedir. Diğer dört hissede ayetin devamındaki dört sınıfa (Yakınlar, Yetimler, Miskinler, Yolcular) verilir. Buda **İbn Abbas**, **Katâde** ve **Atâ**'nın görüşüdür.

3- Ayette belirtilen ganimetin beşte biri dört sınıfa pay edilir. Peygamber yakınları ve ayetin devamındakilere (Yetimler, Miskinler, Yolcular) verilir.

4- **Ebu Hanife** ve **Irak Ehli**'nin görüşü: Bu ayette geçen beşte bir ganimet üç hisseye bölünür. Çünkü Rasulullahın hissesi vefatından sonra düşmüştür. Çünkü bunlara göre Peygamberler miras bırakmaz. Yakınlarının (**Ehl-i Beyt**) hissesi de düşmüştür. Çünkü **Ebu Bekir** ve **Ömer** onlara pay vermemiş, sahabeden hiç kimsede buna itiraz etmemiştir. Ayrıca ashabımızın (**İmamiyye**) görüşüne göre beşte bir pay (*humus*) insanın elde ettiği her türlü kazançlar, ticaret mallarının kârı, hazineler, madenler, denizden çıkarılan değerli şeyler ve bunun gibi kitaplarda zikredilen bütün gelirler üzerine farzdır. Bunun delilide bu ayeti kerimedir. Zira ayetteki ‘*Ganimet*’ kelimesinden insanın bütün elde ettiği şeyler anlaşılır ve bütün sayılanlar ‘*Ganimet*’in kapsamı içine girer ve hepsinin ortak adı ganimettir.”¹⁶¹

Görüldüğü gibi **Tabersî** ve onun mezhebi olan **İmamiyye** her konuda olduğu gibi sözü dönüp dolaşıp imamet ve **Ehl-i Beyt** meselesine getirerek ayette bahsedilen ilk üç hissenin (Allah'ın, Peygamberinin, Yakınlarının hissesi) Peygamberden sonra onun yerine geçen imama ait olduğunu, ayette bahsedilen üç sınıfın (Yetimler, Miskinler, Yolcular)'da **Ehl-i Beyt**'ten olan kimseler olduğunu söyleyerek kendi taassublarına göre yorumladıkları ayeti kerimeler zincirine yeni bir halka daha eklemişlerdir.

Ayrıca ayetin anlamını oldukça genişleterek ve zorlama te'villerle ve bazı gramer oyunları ile ticaret malları, her türlü kazançlar, madenler vb. şeylerin beşte birinin bu ayetin delaletiyle zekat olarak alınmasının farz olduğunu söylemişlerdir.

Tabersî'nin bu konuyla ilgili tefsirinde bir hayli örnek mevcuttur. Biz önemli olan birkaçını burada zikrettik.¹⁶²

¹⁶¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 10, s. 148-151

¹⁶² Bazı örnekler için Bkz. “*Mecmau'l-Beyan*” Bakara 221, Nisa 24,59 vb. ayetlerin tefsiri bölümü

j-İsrailî Rivayetlere Yer Vermesi

Hız. Peygamberin vefatından sonra sahabe devrinden itibaren, isrâiliyyât denilen, Yahûdî, Hıristiyan ve diğer kültürlerle ait rivayetler, ekseriyetle Kur'an'ı Kerimde, kısa ve kapalı olarak zikredilen kıssalar etrafında meydana gelen boşlukları doldurmak için, diğer mukaddes kitap mensuplarına müracaat edilerek, onların bu hususta kitaplarında bulunan tamamlayıcı mahiyetteki bilgilerin aktarılmasından kaynaklanıyordu. Bu rivayetlerin İslamiyet'e girişi, Arapların kültürlerinin zayıf olmasından ve İslamiyet'e diğer dinlerden gelenlerin şahsi durumlarından kaynaklanmaktadır. Onlardan bir kısmı menfaat sebebi ile müslüman olmuş, hatta bu yeni dini düşman olarak görmüş onu zayıflatmak için, ona, zararlı olabilecek şeyleri de sokmuştu.¹⁶³ Diğer bir kısmı ise hakikaten samîmî müslüman olmuşlar, psikolojik bir hal olarak, bir ömür yaşadıkları dinin zihinlerine yerleştirdiği alışkanlıktan kurtulamamış, ellerinde olmayarak eski dinlerinde gördükleri cazip şeyleri yeni dinde de görmek istemişlerdi. Bu ve benzeri nedenlerle isrâiliyyâta dair nakiller zamanla çoğalmış ve tefsirde bir hayli yer tutmuştur.¹⁶⁴

Tefsirdeki isrâiliyyât hareketini sahabe devrine kadar indirebiliriz. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Kur'an'ın kıssalar yönünden Tevrat ve İncil'e nazaran veciz oluşu sahabenin tefsir hususunda Ehl-i Kitaba müracaat etmesine neden olmuştu. Ancak sahabe her şeyi Ehl-i Kitab'a sormadığı gibi, onlardan gelen her şeyi de kabul etmemişlerdi.¹⁶⁵

Tabiiler, kitab ehlinden, sahabeye nisbetle daha fazla bilgi aldılar. Onların zamanında tefsirde israili rivayetler daha da çoğaldı. Bunun sebebi ise bu devirde İslam'ın daha geniş bir coğrafyaya yayılması, Ehl-i Kitab'dan birçok kimsenin İslam'a girmesi tabiunun da Kur'an'ın müphem olan kısımlarına ait tafsilatlı ma'lumat'a meyletmeleri vb. dir. Tabiiler devrinden sonrada, isrâiliyyâtla meşguliyet daha da arttı. Ehl-i Kitab'ın sözlerini reddetmeksizin onlardan yapılan nakiller had safhaya ulaştı. Aklın tasavvur edemeyeceği şeyler, Kur'an tefsirlerine girmeye başladı. Artık tefsirin tedvin döneminde, bu nevî haberleri nakletmek bir sanat haline geldi. Müfessirler de, kitaplarında israilî kıssalara rahatlıkla yer vermeye başladılar.¹⁶⁶

¹⁶³ Aydemir, Dr. Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, Önsöz; Şimşek, Prof. Dr. Said, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul 1993, s. 133-134; Keskiöğlu, a. g. e., s. 224-225

¹⁶⁴ Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 121

¹⁶⁵ Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 122-123; Aydemir, a. g. e., s. 43-45

¹⁶⁶ Aydemir, a. g. e., c. 319-320; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 128; Şimşek, a. g. e., s. 134-135

Böylece israilî rivayetlerin tefsirde yer alması zamanla tefsirin genel bir problemi haline dönüşmüştür. Nitekim tefsir alanında yazılmış ve sahasında otorite kabul edilen birçok önemli kaynakta az ya da çok bu rivayetlerden görmek mümkündür. Müellifimizde bu problemin bir yansıması olarak birçok müfessir gibi tefsirinde israilî rivayetlere bir hayli yer vermiştir. Ancak onun diğerlerinden farklı olan yönü bu rivayetleri aktarmasında -diğer bazı mezhebi tefsirlerde olduğu gibi- mezhebi kaygılarının etkili olmasıdır.

Tabersî'nin tefsirinde aktardığı israilî haberlere dair bazı örnekler şöyledir:

1-**Tabersî** Sa'd suresi 21 ve 2 "وَهَلْ أَتَاكَ نَبَوَّا الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ... خَصْمَانِ بَغَى" *(Sen o davacılarından haber aldın mı? Hani Davud'un ibadet ettiği yerin duvarına tırmanmışlardı ve hani Davud'un yanına girmişlerdi ve Davud, onlardan pek korkmuştu, Onlardan korkma demişlerdi. Biz iki hasımız birimiz öbürünün hakkına tecavüz etti. Sen aramızda adaletle hükmet birimize meylederek hakkı aşma ve bizi dosdoğru yola sevket)* ayetlerini tefsir ederken **H.z.Davud**'la **Orya**'nın karısı arasındaki israilî hikayelerden birisini şöyle anlatır: "Bir kissada zikredildiğine göre **Davud** çok namaz kılan birisiydi ve bir gün Yarabbi! **İbrahim**'i (a.s) benden üstün kıldın ve onu halilin (dostun) edindin. **Musa**'yı da bana üstün kıldın ve onunla konuştun. Allah'ta: Ey **Davud** biz onları sana vermediğimiz bir takım sıkıntılarla imtihan ettik. Eğer istersen seni onlar gibi sınavalım dedi. O'da tamam Yarabbi beni de imtihan et dedi. Hâl böyleyken günlerden bir gün **Davud** mihrabta insanlara Vahiy okurken bir güvercin geldi. (mihrabın yanına) **Davud** onu yakalamak isterken o mihrabın penceresine uçtu. Onu oradan almak için pencerenin yanına gidince **Orya b. Hayyan**'ın karısını (evinde) yıkanırken gördü ve onu beğendi. Onunla evlenmek istedi. Bundan dolayı cihada giden seriyyelerden bazılarının en başında taşınan tabutu **Orya**'nın taşınmasını emretti. O'da bu emri yerine getirirken seriyyelerden birinde öldürüldü. O ölünce karısı iddet bekledi. **Davud** ile evlendi ve **Süleyman** adında bir çocukları oldu. Hâl böyleyken bir gün o yine mihrabta Zeburu okurken yanına kavga ederek iki adam girdi. Onları görünce korktu. Onlar dediler ki: 'Korkma biz ikimiz hasımız birimiz öbürünün hakkına tecavüz etti...' Sonra bu iki kişiden biri diğerine baktı ve güldü. Sonra kendilerinin Allah'ın ona gönderdiği iki melek olduğunu ve Allah'ın onun işlediği hatadan (**Orya**'nın karısını elde etme isteği) dönüp tevbe etmesini istediğini ona söylediler. O da (**Davud**) hatasını fark edip tevbe etti ve ağladı. O kadar çok ağladı ki gözlerinden akan yaşlardan yerde otlar bitti."¹⁶⁷

Tabersî burivayeti aktardıktan sonra rivayeti doğru olmadığını Kur'an'ı Kerimdeki ayetlerin bunu göstermediğini söyledikten sonra şöyle der: "Ayetteki ıtab Hz. Davud'un ayette

¹⁶⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 23, s. 106-108

bahsi geçen ve Davud’a (a.s) hüküm için gelenlerin durumunu tam araştırmadan müdde aleyhin (hakkında davacı olunan) kimsenin aleyhine vermiş olabileceğinden dolayı onu uyarma ve kınama amacıyla zikredilmiş olabilir.”¹⁶⁸

2- A’raf suresi 189-190. ayetlerini “هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا...”
“... فَلَمَّا أَتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَ لَهُ شُرَكَاءَ...” (O, öyle bir Allah’tır ki sizi tek bir kişiden yarattı. Ülfet ve ünsiyet etmesi için ondanda eşini halketti. Derken erkek eşine yaklaşınc a eş i hafif bir yük taşımaya ve onunla gidip gelmeye başladı. O yük ağırlaşınca ikisi de bize âzâsı tam ve iyi bir evlat verirsen şüphe yok ki bizde şükredenlerden oluruz diye Rablerine dua ettiler. Onlara âzâsı tam ve düzgün bir evlat verince de o yüzden şirk koştular. Oysa Allah onların şirk koştuklarından tamamıyla münezzehtir.) tefsir ederken özetle şu rivayeti aktarır:

“Çoğunluğun rivayetlerine göre bu ayette belirtilen kimseler Adem ve Havva’dır. Şöyle ki Havva bir erkek çocuk dünyaya getirdiğinde iblis onun yanına gelerek:

‘-Yavruya (Abdü’l-Hâris yani iblisin kulu) adını verin. Yoksa ben onu öldüreceğim’ dedi. Adem (a.s):

‘-Ben sana itaat ettiğim vakit sen beni Cennetten çıkardın.’ diye iblisin talebini reddetti ve çocuğa ‘Abdurrahman’ adını verdi. Allah’ın lanetine uğramış şeytan ona musallat olup öldürdü. Sonra Havva yine hamile kaldı ve aynı hadise cereyan etti ve şeytan çocuğu öldürdü. Havva üçüncü defa hamile kalınca şeytan ‘eğer çocuğu öldürtmek istemiyorsanız ona Abdü’l-Hâris adını verin’ dedi. Onlarda şeytanın bu isteğini yerine getirince Allah A’raf suresi 190. ayeti ‘Allah onlara düzgün bir çocuk verince...’ indirdi.”¹⁶⁹

3- Kasas suresi 81. ayeti “ فَحَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارِهِ الْأَرْضَ...” (Derken biz onu da (Karunu) ve sarayını da yerin dibine batırdık) tefsir ederken özetle şu haberi nakleder: “Karun Hz. Musa’ya bir tuzak kurmuş ve İsrailoğullarından bir kadına ikibin dirhem vererek kavminin karşısında Musa bana tecavüz etti diye ona iftira etmesini istemişti. Kadın başta bu teklifi kabul etmiş fakat evine gidince vicdanı bunu kabul etmemiş ve bunu Hz.Musa’ya haber vermişti. Hz. Musa da Allah’a dua etmiş ve bu dua üzerine Karun ve arkadaşlarının yer tarafından yutulmaları şöyle olmuştur: Hz. Musa ‘Ey yer onları al’ dedi. Bu emir üzerine Karun’un sarayı sarsıldı, Karun’u ve arkadaşlarını yer topuklarına kadar yer tuttu. Karun: ‘Ey Musa bana acı’ diye sesleniyordu. Musa (a.s) ikinci defa olarak ‘Ey yer onları al’ dediği zaman Karun ile arkadaşları dizlerine kadar yere battı. Karun ise Musa’ya yalvarmakta olup ‘ Ey Musa bana acı ’ diye sesleniyordu. Musa üçüncü defa olarak ‘Ey yer onları al ’ dediği zaman saray

¹⁶⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 23, s. 108

¹⁶⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 9, s. 80-85

çöktü. **Karun** ile arkadaşları kirpiklerine kadar yere battı. **H.z. Musa** yere tekrar hitab ettiği zaman yer, **Karun** ile arkadaşlarını sarayı ile birlikte büsbütün yuttu. Allah, **Musa**'ya 'Ey **Musa**, sen çok katı kalplisin, izzetime and içerek bildiririm ki, onlar beni yardıma çağırdıkları takdirde yardımlarına yetişmiş olurum' dedi."¹⁷⁰

Yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız gibi **Tabersî**, gerek mezhebi kaygılardan gerekse diğer bazı nedenlerden dolayı isrâiliyâta dair haberlere tefsirinde bir hayli yer vermiştir. Ancak memnuniyetle görmekteyiz ki **Şia** ve **İmamiyye**'den haddi aşan bir çok kimsenin aksine o, bu rivayetleri aktardıktan sonra çoğu zaman bunların kabul edilemez olduğunu, İslam akidesine ve peygamberlik müessesine aykırı olduğunu söyleyerek bu haberlerin sahih olmadığını bunları kabul etmenin insanı şirke götüreceğini söylemektedir.¹⁷¹ Ancak bazı ayetlerin tefsirinde rivayeti aktardıktan sonra onun sıhhati veya zayıflığı hususunda herhangi bir bilgi vermediği de olmuştur. Nitekim yukarıda konuya dair vermiş olduğumuz üçüncü örnekle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.¹⁷²

k-Tefsirinde Mu'tedil Bir Yol Takip Etmesi

Tabersî, Şii olması ve onu savunması, Allah'ın kitabını akidesiyle uyuşacak şekilde yorumlaması, ahkâm ayetlerini kendisi ve benzerlerinin icthadlarına uygun düşecek şekilde izahı, pek çok mevzu hadisleri rivayet etmesi gibi aleyhine olabileceğimiz noktalar varsa da, doğrusu o, diğer pek çok **İmamiyye** âlimleri gibi Şiilikte aşırı ve akidesinde müteassıb değildir.¹⁷³ Tefsirinde de fazla bir aşırılığa gitmediği görülür. Aşırılığa giderek meşhur Şii müfessirler **Molla Muhsin el-Kâşî** ve **Abdullah el-Alevî** gibi sahabeye küfr ve ta'n hareketlerine girişmez ancak tefsirinin birçok yerinde mezhebinin usulünü, dostlarının akidelerini şiddetli bir şekilde savunduğu açıkça görülür.¹⁷⁴

Tabersî'nin mu'tedil ve ılımlı bir Şii müfessir olduğu ile ilgili bazı misaller verecek olursak: Şii müfessir **Ayyâşî** tefsirinde **Muhammed Bâkır** dan aktararak şöyle der: "Peygamber (s.a.v) Allah'ım dini **Ömer b. Hattab** veya **Amr b. Hişam**'la destekle diye dua edince Allahu teala "وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا" (...Ben yoldan çıkaranları yardımcı

¹⁷⁰ et-Tabersî, a. g. e., c. 20, s. 325

¹⁷¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 9, s. 84; c. 23, s. 208

¹⁷² et-Tabersî, a. g. e., c. 20, s. 325

¹⁷³ ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 113-114

¹⁷⁴ ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 113-114; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 503

edinecek değilim) ayetini (Kehf 51) indirdi.”¹⁷⁵ Görüldüğü gibi mezhep taassubunun basiretini bağladığı kimseler ancak Allah Rasulüne ve onun güzîde ashabına iftira eder, onları, ta’n eden ve onlara dil uzâtan bu tür saçma ifadeleri ve rivayetleri Kur'an tefsiri adı altında eserlerinde zikredebilirler.

Ancak **Tabersî** bizimde ifade ettiğimiz gibi sahabeye ve İslam önderlerine diğerleri gibi saldırmamış ve dil uzâtmamıştır. Nitekim bu ayetin tefsiri ile ilgili eserine müracaat ettiğimizde **Ayyâsî**’nin rivayet etmiş olduğu saçma sapan rivayetlere yer vermemiş, ashaba dil uzâtmaktan imtina etmiş ve sadece ayete Kur'an'ın özüne uygun olarak anlam vermekle yetinmiştir.¹⁷⁶

Tabersî’nin mu’tedil bir müfessir oluşu ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela daha öncede zikrettiğimiz gibi Kur'an'da tahrif olduğu, gerçek Kur'an'ın bugün elimizde bulunan Kur'an'dan daha çok ayet içerdiği ve bunları **Ehl-i Beyt** düşmanlığından dolayı Kur'an'dan çıkarıldığı yönündeki iddialarına şiddetle karşı çıkmış ve Kur'an'da ziyadelik veya noksanlık olduğunu söylemenin ittifakla batıl olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 40

¹⁷⁶ et-Tabersî, a. g. e., c. 15, s. 171

¹⁷⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 30-32

II. BÖLÜM

TABERSÎ'NİN İTİKADÎ KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

A- TABERSÎ'NİN ULUHİYETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

B- TABERSÎ'NİN NÜBÜVVETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

C- TABERSÎ'NİN AHİRETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

II. BÖLÜM

TABERSÎ'NİN İTİKÂDÎ KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Öncelikle bu konuyu yani **Tabersî**'nin tefsirinde yer alan itikâdî konulara ilişkin görüşlerini ele almamızın nedenini açıklayalım. Bilindiği gibi Hz. Peygamberin vefatından sonra **Hulafa-i Raşidin** dönemi ve sonraki dönemlerde meydana gelen siyasi gelişmeler ve görüş ayrılıkları mezheplerin ve fırkaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zamanla bu mezhepler ve fırkalar gerek kendi varlıklarını devam ettirmek ve kendilerini haklı göstermek gerekse birtakım çıkarlar elde etmek için birtakım farklı görüşler ve düşünce sistemleri oluşturmuşlardır. Daha sonra bu düşünce ve inançlar bütün müslümanların ortak değeri olan Kur'an ve Sünnete yansımıştır. Her fırka ve grup Kur'an'dan ve hadislerden kendilerine göre deliller getirmişlerdir. Bu husus tedvin döneminden itibaren mezhep ve fırkalara ait tefsir kitaplarına girmiş taassubunda etkisiyle birtakım Kur'an ayetleri yanlış ve eksik yorumlanmıştır. Bizde bu fırkalardan olan **İmamiyye Şiasının** önde gelen müfessirlerinden olan **Tabersî**'nin mezhebi görüşlerinin tefsirinde etkili olup olmadığını, eğer etkili olmuşsa bu etkinin taassub seviyesine ulaşip ulaşmadığını tespit etmek için İslamın temelini teşkil eden bazı inanç esasları bağlamında onun usulü'd-din den olan bu inanç esaslarına dair görüşlerini "**Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**" adlı eserini esas alarak inceledik.

Şunu da belirtelim ki **Şia** ve özellikle **İmamiyye** itikâdî konularda bazı hususlar hariç **Mu'tezile** ile aynı görüşü paylaşmıştır. Bunun nedeni de **Şia**'nın ve **İmamiyyenin** önde gelenlerinden pek çok kimsenin **Mu'tezile** alimlerine talebelik yapıp onlardan ders almış olmasıdır. **Hasan el-Askerî, eş-Şerif, el-Mürtedâ, et-Tabersî** bunlardan bazılarıdır.¹⁷⁸

Şia ve **İmamiyyenin** mezhep olarak dayandığı birtakım inanç esasları vardır. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından bunları aktarmamız yararlı olacaktır. **Şia** ve **İmamiyyenin** mezhep olarak dayandığı ilkeler tafsîlâtta çoğaltılabilir, ama bunlar kısaca beş tanedir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 24; Tuayme, a. g. e., s. 139; Cerrahoğlu, a. g. e., c2, s. 420

¹⁷⁹ Tuayme, a. g. e., s. 51-85; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 116-218; Ateş, a. g. e., s. 5-7; Gölcük, Prof. Dr. Şerafettin, *Kelam Tarihi*, Konya 1992, s. 27-28; Özek, a. g. e., s. 219

1- İmamet: İmam, dini ve dünyevi liderdir. Hz. Peygamberin halifesi, vekilidir. Peygamberden sonra ilk imam Ali'dir. Onun evladından on iki imam gelmiş, son imam kaybolmuştur. Şiiiler arasında Hz. Ali'yi tanrı mertebesine çıkaranlar olduğu gibi onu sadece diğer sahabilerden üstün, halifelğe daha layık görenler mu'tedillerde vardır. İmamîyye Şiası ise bu iki uç arasındadır. Onlara göre Ali, beşer olmakla beraber ma'sum ve Allah elçisinden sonra onun münakaşa götürmez halifesidir. İmamlık Ali evladının hakkıdır. Sahabilerin çoğu onların hakkını gasbetmiş ve bu yüzden münafık olmuşlardır.

2- İsmet: İmamın gerek küçük, gerek büyük günah işlemekten, hatâ etmekten korunmuş olmasıdır, imamın ayrılmaz vasfıdır.

3- Mehdîlik: Gizlenen on ikinci imam, son zamanda ortaya çıkıp yeryüzünü güven ve adaletle dolduracaktır.

4- Ric'at: Beklenen imam geldikten sonra Peygamber (s.a.v), Ali, Hasan ve Hüseyin, hatta bütün imamlar dünyaya geri dönecekler, bunların hasımları olan Ebu Bekir, Ömer ve diğerleri de dönecek, imamlar hasımlarına kısas yaptıktan sonra hep beraber ölecekler ve kıyamet günü tekrar dirileceklerdir.

5- Takiyye: İktidar sahibine dıştan itaat gösterip asıl inancını gizlemek, böylece düşmanın şerrinden korunmaya çalışmaktır. Ama kuvvet bulunca silahlı ihtilâle girişmek lazımdır.

Bu inançlar, İmamîyye Şiasının kafalarına hakim olmuş, onların tefsir anlayışlarına yön vermiştir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Şia kelâmî konularda sayılı birkaç konu dışında Mu'tezileden çok etkilenmiştir. Tabersî de İmamîyyenin önde gelen müfessirlerinden birisi olarak Mu'tezileden çok etkilenmiş, kelâmî konuların çoğunda Mu'tezile gibi düşünmüştür. Ancak bazı konularda da Mu'tezileden ayrılmış ve Ehl-i Sünnete daha yakın bir çizgi takip etmiştir. Bizde Tabersî'nin tefsirinde yer alan kelâmî konulara ait bu görüşlerinin tefsirinde ne kadar etkili olduğunu Mu'tezile ve Ehl-i Sünnetin görüşleriyle karşılaştırmalı olarak ele alacağız ve bunları ulûhiyetle ilgili görüşleri, nübüvvetle ilgili görüşleri, ahiretle ilgili görüşleri olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz. Şimdi bunları sırasıyla aktaralım.

A-TABERSÎ'NİN ULÛHIYETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

a-İmanın Hakikati

Öncelikle imanın hakikatı hususunda mezheplerin görüşlerini bazı kaynaklardan¹⁸⁰ aktaralım:

a- İman Kalbin Tasdikidir: **Ehl-i Sünnet**in ekseriyetine göre iman; **H. Muhammed**'in Allah'tan getirdiklerine ve dinden olduğu zarurî olarak bilinen haber ve hükümlerin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmak ve bunların tamamını kalb ile tasdik etmektir. İmam **Eş'arî**, **Maturîdî**, **Bâkullânî**, **Gazali** gibi alimler bu görüştedir.

b- İman Kalb İle Tasdik Dil İle İkrardır: **Ehl-i Sünnet** alimlerinden **Pezdevî** ve **Serahsî** gibi bazı alimler imanı kalb ile tasdik dil ile ikrar şeklinde tarif etmişlerdir. Onlara göre bu ikisinden biri eksik olursa iman gerçekleşmez.

c- İman, Kalb İle Tasdik Dil İle İkrar ve Amelden İbaretir: **Mu'tezile Havarî** ve **Zeydiyye** bu görüştedir. Bunlara göre iman üç rüknü vardır. a-) Kalb ile tasdik, b-) Dil ile ikrar, c-) Azalarla tatbik etmektir. Bu üç rükundan birisi bulunmadığı takdirde kişi iman dairesinden çıkar.

İmamiyyenin imanın hakikatı hususundaki görüşü ise şudur: Onlara göre iman, kalb ile tasdik ve dil ile ikrardan ibaretir. **İmamiyye** bu hususta **Mu'tezileden** ayrılmış ve **Ehl-i Sünnetten** **Pezdevî** ve **Serahsî** gibi düşünmüştür.

Tabersî ise imanın hakikatı hususunda **Ehl-i Sünnet**in çoğunluğu gibi düşünmekte ve imanın Allah ve Rasulünü bilmek ve onun getirdiklerini kabul edip bunların tamamını kalb ile tasdik ve kabul etmekten ibaret olduğunu söyler. O, bu görüşlerini Bakara suresi 3. ayetini “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ” (Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.) tefsir ederken ortaya koyar ve şöyle der: “...**Mu'tezile** demiştir ki: iman, fiili ibadettir. Onlardan kimisi bu fiilin farzlar, olduğunu kimisi nafileler olduğunu söyleyerek ihtilâf etmiştir... Bu hususta **Ali b. Musa er-Rıza** (a.s) dan şöyle rivayet edilmiştir: İman, kalb ile tasdik dil ile ikrar ve azalarla

¹⁸⁰ en-Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tebşirâlü'l-Edille fî Usûlîd-Dîn* (Thk. Claude Salame), Dımeşk 1993, c.2, s. 798- 804; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 109-111; Atay, Prof. Dr.Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara 1983, s. 176

uygulamadan ibarettir... Ben derim ki: İmanın aslı, Allah ve Rasulünü bilmek ve onun getirdiklerini kabul edip kalb ile tasdik etmektir. Çünkü bir şeyi bilen kimse onu tasdik eder. Bu ayet (Bakara 3) buna işaret etmektedir. Çünkü Allahu teala imanı zikretti ve onu gayb ile ilintilendirdi. (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) Çünkü o, bununla imanın, kendisine kesin ve güvenilir bir bilgi ulaştırılan kimsenin bu bilgiyi tasdik etmesinden ibaret olduğunu bildirdi. Sonrada onu (imanı) tek başına zikrederek diğer bedenî ve mâlî taatlerden ayırdı ve bu ikisini (bedenî ve mâlî taatleri) iman kelimesi üzerine atfetti ve şöyle dedi: ”وَيُؤْمِنُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ” Bir şey kendi üzerine atfedilmez; O, ancak kendinden başka bir şey üzerine atfedilir

Buna aynı şekilde Allah'ın imanı zikredip sonra onu kalbe izafe ettiği şu ayetler¹⁸¹ işaret eder :

” مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ -

Ayrıca Peygamber ”أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ...“ - مِنْ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

(s.a.v) göğsüne işaret ederek şöyle buyurmuştur: ‘İman gizlidir. İslam ise aşikârdır.’ Bazen ikrar iman olarak isimlendirilir. Tıpkı tasdik olarak nitelendirildiği gibi . Ancak o (iman) ne zaman şüpheden veya cehaletten oluyorsa yani (bir kimse bilmeden veya şüphe ederek inanıyorsa) o, lafzî bir imandır hakiki iman değildir. Bazen azaların yaptıkları şeylerde tasdik olarak nitelendirildiği gibi aynı şekilde istiâre ve işaret yoluyla iman olarak isimlendirilir. Bu hususta şöyle denildiği gibi: Falancanın yaptıkları söylediklerini doğrulamaktadır. Fiillerin kendisini tasdik etmediği sözlerde hayır yoktur. Fiil ise bütün dildilerin ittifakıyla gerçek tasdik değildir. O zikrettiğimiz şekilde istiâre yoluyla böyle isimlendirilmiştir. Bu konuda sözün özü şudur: İman, bilinmesi ve tasdiklenmesi gereken şeyleri kalb ile bilip tasdiklemektir. İman lafzı bunun dışında bir şeye kullanılmaz. Ancak dil ile ikrar ve azalarla amel etmek, onun çerçevesini geniş çizmek için mecâzen kullanılır.¹⁸²

Ayrıca Tabersî Al-i İmran suresi 19. ayetin “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ...” tefsirinde “el-Luğa” başlığı altında İslam ve iman kelimelerini açıklarken Mu'tezile ile imanın hakikati hususunda farklı düşündüklerini şu ifadeleriyle anlatır: “... İslam ve iman Mu'tezile'ye göre de, aynı manadadır. Ancak Mu'tezile'ye göre insanın azaları ile yapması vacib olan şeylerde imandandır. Yani amelde imanın rüknüdür. Onsuz iman olmaz. Bize göre ise iman, kalbin

¹⁸¹ Nahl 106; Mücadele 22

¹⁸² et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 82-83

yapması gereken fiillerden ibarettir, uzuvların yapması gereken fiiller imanın aslından değildir...”¹⁸³

Görüldüğü gibi **Tabersî** Kelâmî konuların çoğunda **Mu'tezile** gibi düşünmüşse de bu konuda **Ehl-i Sünnet**in görüşleriyle paralel bir düşünceye sahiptir.¹⁸⁴

b- Allah'ın Sıfatları

Hiz. Peygamberin ashabı Kur'an ve Sünnete zât ve sıfatlarla ilgili olan hususlara şaibesiz bir imanla inandılar. Müslümanlar Hiz. Peygamber ve sahabe devrinde zât ve sıfatlar meselesinde ihtilaf etmemişlerdir. Nitekim sahabe bu hususla ilgili herhangi bir şeyi de Hiz. Peygamberden sormamıştır. Çünkü onların imanları kuvvetli idi. Bu mesele onların devrinde bir problem haline gelmemiştir. Söz konusu meselenin bir problem haline bürünmesi sonraki devirlerde olmuştur. Hulafa-i Raşidî'nin son zamanlarında bazı şüpheçiler ortaya çıkıp bu akidelerde şüphe etti, bu inançlar etrafında ihtilaf ve mücadeleler oldu, dini ve siyasi çeşitli akımlar doğdu. Müslümanlar akaid hususunda firkalara bölündü. Her fırka kendisine has bir görüşe sahip oldu.

Bazı aşırı Şiiler Allah'ın sıfatları konusunda teşbih ve tecsimi yaydılar. Bir kısım Mu'tezililer sıfatların nefyinde mübalağa edip ta'tile, nefye gittiler. **Ehl-i Sünnet** ise sıfatları isbat edici bir tutumu benimsemiştir. Ancak **Ehl-i Sünnet**'e mensup bazı kişiler sıfatların isbatında bazen aşırılığa düşüp teşbihe ve tecsime yaklaşmışlardır.¹⁸⁵

Şimdi kaynaklarda¹⁸⁶ yer alan konuyla ilgili görüşleri aktaralım.

1- Teşbih ve Tecsim Yolu: **Müşebbihe** ve **Mücessime** bu görüşün savunucularıdır. Onlar ilahi zâtı, yaratıkların zâtlarına benzetip bazen de onu, sıfatları olan bir cisim kabul etmişlerdir. **Müşebbihe** ve **Mücessime**'nin bu görüşünü sağlam akıl kabul etmez. Onlar bu görüşleriyle İslam'ın ruhundan uzaklaşmışlardır. Onlar bazen Kur'an ve hadis metinlerine dayanmakla birlikte, onları anlaşılması gerektiği şekilde anlamamışlardır. Bu dar ve kısır anlayışa teşbih konusunda, haber ilave edip uydurmuşlardır. Böylece kendileri sapıklığa düşüp başkalarını da şaşırtmışlardır.¹⁸⁷

¹⁸³ et-Tabersî, a. g. e., c. 3, s. 36

¹⁸⁴ ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 148; Cerrahoğlu, a. g. e., c. 1, s. 499; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 108-111

¹⁸⁵ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 186-187

¹⁸⁶ en-Nesefî, a. g. e., c. 1, s. 200; el-Bağdâdî, Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beynel-Fırak*, Beyrut 1990, s. 334; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 187-194; et-Taftazânî, a. g. e., s. 112-132; İlhan, Doç. Dr. Avni, "Şia'da Usulu'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 409-411; Abdulhamid, Dr. İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* (Çev. M.Saim Yeprem), İstanbul 1981, s. 256-265

¹⁸⁷ et-Taftazânî, a. g. e., s. 127

2- Sıfatların Nefyi: Zât ve sıfatlar meselesinde **Müşebbihe** ve **Mücessime**de gördüğümüzden ayrı ve onlara tamamen zıt bir başka görüş vardır ki bu da sıfatların nefyi cereyanıdır. Bu görüşü **Mu'tezile** savunmuştur. **Mu'tezile** sıfatların nefyine meyletmiş, ilahî zâtın her türlü terkipten uzak, mahlukata benzemekten münezzeh kadîm bir varlık olduğunu ispat edip her zaman izale olabilen, her çeşit insani kavramlardan onu uzak tutmuşlardır. Bu sebeple de sıfatları zâtın aynı kabul etmişlerdir. Bundan dolayı sıfatları kaldıran anlamında muattıla olarak vasıflandırılmışlardır. Ancak gerçek şudur ki **Mu'tezile** Allah'ın sıfatlarını tam olarak inkar etmediği gibi, ilâhî zât üzerine sıfatların zaid oluşunu da kabul etmemiş, sıfatların zâtın aynı olduğunu isbat etmeye çalışmışlardır.

Mu'tezile, **Ehl-i Sünnet**'in Allah'a izafe ettiği subûfî sıfatları iki gruba ayırır: Birinci grup sîga bakımından da sıfat olan *Hayy*, *Alîm*, *Kadir* gibi müştak kelimelerdir. **Mu'tezile** bu sıfatları Allah'a izafe eder ki, bunlara manevi sıfatlar denir. İkinci grup ise bu manevi sıfatların köklerini teşkil eden *hayat*, *ilim*, *kudret* gibi masdar sîgasındaki kelimelerdir. Bunlara da meânî sıfatlar denilir ki, **Mu'tezile** bunları Allah'a izafe etmez. Buna göre **Mu'tezile** “*Allah alimdir*” hükmünü kabul eder, fakat “*Allah ilim sahibidir*” hükmünü benimsemez.

Kısaca belirtirsek **Mu'tezile** zâtî sıfatları kabul eder ve onları zâtın aynısı olarak ifade eder. *Yaratmak*, *hidayet vermek*, *delâlette bırakmak* gibi fiili sıfatlarında hâdis olduğunu savunur.

3- Teşbihsiz Sıfatların İsbatı: Seleften büyük bir topluluk Allah için *ilim*, *kudret*, *hayat*, *irade*, *işitme*, *görme*, *kelam*, *celal*, *ikram*, *in'am*, *izzet* ve *azamet* gibi ezeli sıfatları isbat ediyor. Onlar zâtî sıfatlar ile fiili sıfatlar arasında fark gözetmeyip sıfatlar mevzuunda bir tek ifade kullanıyorlar. Yani **Ehl-i Sünnet**'e göre yüce Allah'ın sıfatları, zâtın aynı olmadığı gibi, gayride değildir. Sıfatların kabulü, ondan başkasının kıdemini gerektirmediği gibi kadimlerin çokluğu da söz konusu olmaz. Allah sıfatlarıyla *kadîmdir*, *ezelîdir*. Onun sıfatları mahlukattan hiçbirinin sıfatlarına benzemez. O, zâtında bir olduğu gibi, sıfatlarında da birdir. O halde Allah'ı layık olduğu tarzda vasıflamak gerekir.

Bu hususta **İmamiyyen**in görüşü ise şudur: Onlar aynı **Mu'tezile**de olduğu gibi Allah'ın sıfatlarını zâtî ve fiilî sıfatları olmak üzere ikiye ayırırlar ve *ilim*, *kudret*, *hayat*, *irade* gibi zâtî sıfatlar Allah'ın zâtının aynısıdır derler. Onlara göre bu sıfatlar zât üzerinde zaid değildir. Eğer bu sıfatların zât üzerinde zaid olduğu söylenirse kadimler birden fazla olur ve vâcibü'l-

vücûd'un ortakları olduğu ifade edilmiş olur. Onlara göre Allah'ın *Hallâk, Mürîd, Razık, Mûtekellim* gibi fiili sıfatları ise zâtının aynı değildir. muhdestir yani sonradan yaratılmıştır.¹⁸⁸

Görüldüğü gibi **İmamiyye** Allah'ın sıfatları hususunda zâtî sıfatların zâtının aynı olduğu, fiili sıfatların hadis olduğunu söyleyerek **Mu'tezile**'nin görüşüne katılmakta ve **Mu'tezile** ile aynı düşünmektedir.¹⁸⁹

Ayrıca **İmamiyye** teşbihi kabul edenin tekfirine meylederek mücessime ve müşebbiheye de şiddetle karşı çıkmaktadır. Sıfatlar hususundaki bir diğer noktada **Ehl-i Sünnet**'te ve **Mu'tezile**'de olduğu gibi **Şia** ve **İmamiyye** de uluhiyete nisbet edilmesi mümkün olmayan *acz, eksiklik* ve *yaratılmışlık* vb. kavramların Allahu tealaya yakıştırılmasından şiddetle kaçınılmışlar ve selbî sıfatlarla bu hususu ortaya koymuşlardır.¹⁹⁰

Allah'ın sıfatları konusu gibi ayrıca bir araştırma konusu olacak kadar geniş ve teferruatlı bir konuyu bu şekilde kısaca özetlemeye çalıştıktan sonra asıl konumuz olan **Tabersî**'nin bu hususta tefsirinde yer alan örneklerle ve onun görüşlerine yer verelim.

Zâtî Sıfatlar: **Tabersî** de **İmamiyye** ve **Mu'tezile** gibi Allah'ın zâtî sıfatlarının onun zâtıyla kâim olduğunu bunların Allah'ın zâtından ayrı olmadığını söyler. Bu hususta tefsirinde yer alan bazı örnekler şöyledir:

1- Allah tealanın zâtî sıfatlarından olan *ilim* sıfatının geçtiği Hadid 2-4 ve 6. ayetlerin tefsirinde **Tabersî** Allah'ın zâtıyla alim olduğunu, onun yeryüzünde olanları veya gizlenen şeyleri bildiğini, bitkiler, hayvanlar, canlı cansız ne varsa her şeyin onun bilgisinden gizli kalamayacağını söyler.¹⁹¹

İmamiyye ve **Tabersî** **Mu'tezile** gibi bu sıfatların Allah'ın zâtına zaid olmadığını söylerken şöyle derler. Allah için bu sıfatlar kullanılırken şöyle demek caizdir. *Allah Âlîmdir, Hayydır, Dileyendir, Kâdirdir...* yoksa *Allah'ın ilmi vardır, dilemesi vardır, iradesi vardır* demek caiz değildir. Bu onun bu sıfatlarının zâid olduğu anlamına gelir ve bunu söyleyen **Vâcibü'l-Vücûd**'un ortakları olduğunu söylemiş olur ve caiz değildir.¹⁹²

2- Allah'ın kudret sıfatı ile ilgili olarak **Tabersî** Furkan 54, Nahl 77, Hadid 2 vb. ayetleri tefsir ederken bu sıfatın onun zâtından olduğunu söyler. Bu sıfat, kainatın varlığı ve

¹⁸⁸ Fırlalı, Prof. Dr.Ethem Rûhi, *İmamiye Şiası*, İstanbul 1984, s. 202; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 80; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 192; İlhan, a. g. e., s. 401-411; Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul 1981, s. 214

¹⁸⁹ et-Taftazânî, s. 138

¹⁹⁰ İlhan, a. g. e., s. 410

¹⁹¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 27, s. 137-139; Ayrıca Bkz. Bakara 29-30, 255-256; Mücadele 6-7; Maide 7; Nisa 70; Enfal 42; Mü'min 19; Haşr 22 vb. ayetlerin tefsiri bölümü

¹⁹² et-Tabersî, a. g. e., c. 27, s. 139; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 80; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 192

alemdede görülen üstün yaratılışın onun eseri olduğunu ve onun kudretinin dilediği her şeye yettiğini ifade eder demektir.¹⁹³

3- **Tabersî**, Alahın zâtî sıfatlarından *semi*’ ve *basar* ile ilgili Mü’min suresi 20. ayetin “إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ” tefsirinde şöyle der: “Yani var olduğu zaman işitilmesi gereken her şeyi işiten, görülmesi gereken her şeyi görendir. Bu iki sıfat gerçekte Allah tealanın *Hayy* oluşuna döner. Bazıları bu iki sıfatın işitilmesi gerekenleri bilen, görülmesi gerekenleri bilen anlamında olduğunu söyler. Ama doğru olan bu sıfatın Allah’ın görülmesi ve işitilmesi gereken her şeyi görmesi ve işitmesi anlamında kullanılmasıdır.”¹⁹⁴

Tabersî’nin Allah’ın diğer zâtî sıfatlarına ilişkin görüşlerine dair örnekler vermek mümkündür. Ancak biz bu üç örnekle yetindik. Diğer zâtî sıfatlar olan *Hayat*, *İrade*, *Tekvin*, *Kelam*, ile ilgili **Tabersî**’nin yaklaşımı aynıdır. O, bunlarında Allah’ın zâtından olduğu, zâtıyla muttasıf sıfatlar olduğunu söyler.¹⁹⁵

Fiili Sıfatlar: Kelamî konuların çoğunda kendilerinden ders aldığı önde gelen bazı Mutezili alimlerin görüşüne meyleden **Tabersî** Allah’ın fiili sıfatları konusunda **Mu’tezile** ve **İmamiyye** gibi düşünür ve onlar gibi bu sıfatların hâdis (sonradan olma) olduğuna inanır. Ona göre *yaratma*, *hidayet verme*, *öldürme* ve *diriltme*, *nimet verme*, *azab etme* gibi fiili sıfatlar ezeli değildir. Allah bir şey dilediği zaman meydana gelmiş ve Onun tarafından sonradan takdir edilmiştir. Bu konuyla ilgili bazı örnekler şöyledir:

1- Allah’ın fiili sıfatlarından olan “الخلق” (*yaratma*) sıfatı ile ilgili Bakara suresi 29. ayetin “هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا...” tefsirinde **Tabersî** şöyle der: “Yaratmanın aslı takdirdir. (Yani Allah dilediği zaman yaratma fiilini takdir eder) Allah’ın yerlerde olan her şeyi yaratmasının anlamı şudur: Yeryüzü ve onda olan şeyler Allah’ın sizin için yarattığı nimetlerdir. Bunlar ya dini bakımdan bir nimet olur bu da sizin onu (Allah’ı) tanımanız için delil elde etmenize yarar, ya da dünyevi olur o da istifade edebileceğiniz her şeyi hemen elde etmeniz içindir.”¹⁹⁶

2- Yine Fiilî sıfatlardan olan *öldürme* ve *diriltme* ile ilgili: Necm suresi 44. ayeti “وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا” tefsir ederken şöyle der: “Yani ölümü yaratmıştır ve onunla dirileri öldürmüştür. Buna ondan başka kimsenin gücü yetmez. Çünkü o, eğer ölümü takdir etmişse hayatı da takdir etmiştir. Bir şeye kadir olan onun zıddına da kâdirdir. Allah’tan başka hayatı

¹⁹³ et-Tabersî, a. g. e., c. 19, s. 19-104, c. 27, s. 138-139

¹⁹⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 24, s. 190; Ayrıca Bkz. Bakara 256, Enfal 42, Hadid 4, Hac 75 vb. ayetlerin tefsiri

¹⁹⁵ Bkz. Bakara 255, Furkan 58, İsra 16, Nisa 165 vb. ayetlerin tefsiri bölümü

¹⁹⁶ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 156, Ayrıca bkz. Hadid 4, Furkan 59 vb.

takdire kimsenin gücü yetmez. Yine canlı olan şeylere hayat bahşedip sonra dünyada mahlukatını öldüren ve ahirette de yaptıklarının karşılığını vermek için diriltten ancak odur.”¹⁹⁷ Allah tealanın bu sıfatları ile ilgili Al-i İmran suresi 156. ayetini “...وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ...” tefsir ederken yine şöyle der: “Seferde de hadarda da öldüren ve diriltten O’dur. Ecel geldiği zaman onun vaktini öne alacak veya geciktirecek kimse yoktur. Allah’ın hükmünü geri çevirmeye kimse güç yetiremez. Takdirinden kimse kurtaramaz. Bu, (ayet) insanların ölüm korkusundan dolayı cihaddan geri durmalarını men eder. Çünkü öldürmekte, diriltmekte Allah’ın elindedir. O’nun ölümünü takdir ettiği hiçbir şey yaşayamaz, O’nun yaşamasını takdir ettiği hiçbir şey ölemez.”¹⁹⁸

3- *Nimet verme, Azab etme*: Tabersî Maide suresi 7. ayeti “...وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ...” tefsir ederken Allah’ın nimet vermesi ile ilgili şöyle der: “Allah ayette (نِعْمَةُ اللَّهِ) dedi (نِعْمَ اللَّهُ) demedi. Bu onun nimetlerini ne kadar çok ve büyük olduğunu hissettirmek, onlara işaret etmek içindir. Çünkü Allah’ın nimetlerinin hepsi en büyük şükürü hak etmektedir. Öyle ki onun yaratması, hayat vermesi, akıl, bütün hisler, bizim için takdir ettiği her şey gibi nimetleri olmazsa olmaz türdendir.”¹⁹⁹ Bu hususta yani Allah’ın kullarına nimet vermesi ile ilgili Kur’an’da sayısız örnek mevcuttur ama bir tanesini aktarmakla yetindik. Müellifin Allah’ın fiili sıfatlarından olan ve kendisine asi olanlara azab etmesi ile ilgili Mücadele suresi 4. ayeti “...وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ...” tefsir ederken şöyle der: “Yani Allah’ın ayetlerini yalanlayan ve onun çizdiği sınırların dışına çıkıp haddi aşanları elem verici bir azabla ahirette cezalandırır.”²⁰⁰ Ayrıca Al-i İmran suresi 129. ayetteki “...وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ...” kısmını tefsir ederken şöyle der: Yani kafirlere azab eder. Tevbe etmeden önce ölürse de mü’minlerin günahkarlarından dilediğine azab eder. Bunu Allah’ın şu ayeti açıklar. “إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ”²⁰¹ Eğer böyle dememiş olsaydı biz aklen herkesi affetmesi caizdir derdik. Denilmiştir ki Allah ayette kime azab edeceğini ve kimi affedeceğini belirtmemiş mübhem kılmıştır. Bunu da kulu korku ile ümit arasında bırakmak ve azabından emin olunmaması rahmetinden de kafirlerden başkası ümit kesmesin diye böyle yapmıştır...bazılarına Allah’ın rahmeti geniş olduğu halde günahlarından dolayı kullarına nasıl azab edebilir? diye sorulduğunda şöyle demişlerdir: O’nun rahmeti hikmetine galip

¹⁹⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 27, s. 59

¹⁹⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 4, s. 242

¹⁹⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 43

²⁰⁰ et-Tabersî, a. g. e., c. 28, s. 8

²⁰¹ Nisa 48

gelemez öyle ki onun rahmeti bizde olduğu gibi kalb yumuşaklığı ve inceliği şeklinde değildir.”²⁰²

Tabersî Allah tealanın zâtî ve fiilî sıfatlarından başka Kur'an'ı Kerimde ayetlerle bildirilen *yed*, *vech*, *istiva* gibi sıfatlarını da **Ehl-i Sünnet**, **İmamiyye** ve **Mu'tezile** gibi zahiri manalarında almayarak teşbih ve tecsime yol açmayacak şekilde yorumlamış ve bu konu ile ilgili ayetleri bu hususa dikkat ederek tefsir etmiştir. **Tabersî**'nin tefsirinden Allah'ın haberi sıfatlarına dair birkaç örnek şöyledir:

1- Sa'd suresi 75. ayetinde “ قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي...”

(Allah! Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?) geçen “خَلَقْتُ بِإِيْدِي” ifadesi ile ilgili **Tabersî** şöyle der: “Vasitasız olarak yaratılışını kendi üzerime aldığım şeye. Bu **Ali el-Cûbai** den rivayetledir. Bu ayeti kerimenin bir benzeri “أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِمْاءٍ عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ” ayetidir.²⁰³ Allah teala yaratılışı kendi nefesine izafe etmek için iki eli zikretti. Bu da **Mücahid**'in sözüdür. Bu ayetin bir benzeri de “كُلٌّ مِنْ عَلَيْهَا فَأَنْ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُرِّ الْحَلَالِ وَالْإِكْرَامِ” ayetleridir.²⁰⁴ Yani yüz zikredilmiş ama burada Allah'ın kendisi kastedilmektedir. Her şey fanidir ama Rabbin bakidir anlamındadır. **Ebu Müslim** ve diğerleri de bu ayetteki ‘iki elimle yarattım’ kısmının onu kudretimle yarattım anlamında olduğunu söyler.”

Araplar “اليد” lafzını kuvvet ve kudret anlamında kullanır. Bazen “اليد ين” lafzı da aynı anlamda kullanılır.

Urve b. Hizam şöyle der:

“فان تحملي ودي وودك تفدحي ومالك بالحمل الثقيل يدان”

Eğer sen kendi sevginle birlikte benim sevgimi de yüklenirsen, bu sana ağır gelir.

Senin ise bu ağır yükü kaldıracak gücün yok.”²⁰⁵

2- Bakara suresi 29. ayetini “هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ

“... ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ...” kısmının tefsir ederken şöyle der: “فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ...” anlamı hakkında çeşitli görüşler vardır:

Birincisi: Bunun manası semayı ve onun düzenlemesini kastetmektir. Tıpkı bir kimsenin

²⁰² et-Tabersî, a. g. e., c. 4, s. 195

²⁰³ Yasin 71

²⁰⁴ Rahman 26-27

²⁰⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 23, s. 133

‘كان الامير يدير امر الشام ثم استوى الي اهل الحجاز’ demesi gibidir. Yani yönetimini değiştirip onların (Hicazın) işlerini düzeltti. (Hicazı yönetme sorumluluğunu aldı) anlamındadır.

İkincisi: semaya kahrını indirdi anlamındadır. ‘...لِتَسْتَوِيَ عَلَى ظُهُورِهِ...’ buyurduğu gibi ²⁰⁶ yani onu kahrettiler. Allah’ın ‘...وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى...’ sözü de bu anlamdadır.²⁰⁷ Yani işine hakim oldu (Musa) ve aklı ile hevasını hükmetti demektir. Bu anlama göre ‘...ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ...’ ayeti Allah’ın gökyüzünün mülk ve otoritesinde tek olduğu anlamındadır ve onu (sema) yeryüzünü yarattıklarına mülk edindirdiği gibi mülk edindirmemiştir.

Üçüncüsü: ‘...ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ...’ ayeti ‘emirlerini verdi yerleştirdi. Sonra semaya yükseldi.’ anlamındadır. Çünkü onun emirleri ve hükümleri semadan yeryüzüne iner. Bu da İbn Abbas’tan rivayet edilen bir görüştür.

Dördüncüsü: Ahmed b. Yahyâ’nın Sa’leb’ten aktardığı rivayettir. O’na (sa’leb) Allah’ın sıfatlarından olan istivânın manası sorulduğunda o, İstivâ: ‘Bir şey üzerine yönelmektir...’ demiştir.²⁰⁸

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Tabersî Allah’ın *yed*, *vech*, *istivâ* gibi haberi sıfatları teşbih ve tecsime meydan vermeyecek şekilde te’vil etmiş ve bu hususla ilgili Kur’an’dan ve arab şiirinden deliller getirmiştir.

c- Hidâyet ve Dalâlet

Hidâyet, gerçekte *dalâlet*in karşıtıdır. Doğru yolu bulma, açıklama anlamındadır.²⁰⁹ *Dalâlet* ise *hidâyet* ve irşadın zıddı olup yoldan sapma anlamını taşır.²¹⁰

Hidâyet, istenilene ulaşma kılavuzu, yolu, *dalâlet* ise matluba ulaşmayı kaybetme, istenilene ulaşmayan yoldur.²¹¹

²⁰⁶ Zuhruh 13

²⁰⁷ Kasas 14

²⁰⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s.156-157

²⁰⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1990, c. 15, s. 353; el-İsfehânî, er-Rağıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l Kur'an*, Kahire 1906, s. 784

²¹⁰ İbn Manzur, a. g. e., c. 11, s. 390; el-İsfehânî, a. g. e., s. 440

²¹¹ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 242; Gölcük, Prof. Dr. Şerafeddin, *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*, Ankara 1997, s.321-322

Terim olarak *hidâyetin* iki kısmı vardır:

1- Hz. Peygamberin çağrısıdır, davetidir.

2- İnsanda iman ve itaatin yaratılması anlamındadır. Buna da “*Allah dilediğini doğru yola sevk eder*” mealindeki ayet işaret eder.²¹²

Hidâyet ve *dalâlet* kelimelerinin anlamlarını bu şekilde verdikten sonra kelâmî bir mesele olan bu konuyla ilgili mezheplerin görüşlerini aktaralım.

a- **Mu'tezile'nin *Hidâyet* ve *Dalâlet* Anlayışı**

Mu'tezile'ye göre *hidâyet*, Allah'ın doğru yolu beyan etmesidir. *Dalâlet* ise insanın sapık olarak isimlenmesi veya kulun dalâleti yaratması halinde sapıklık hükmüyle hüküm giymesidir.²¹³

Allah kafirlere *hidâyet* etmiştir. Ama onlar *hidâyete* ermemişlerdir. **Mu'tezile'nin** büyük bir kısmı bu görüşü benimsemiştir. Ancak bazıları da şu anlayışı benimsemiştir:

Allah'ın herhangi bir yönden kafirlere *hidâyet* ettiğini söyleyemeyiz. Allah onlara sadece beyan edip yol göstermiştir. Çünkü onun beyan ve çağrısı, kabul eden kimse için *hidâyettir*. Nitekim kabul etmeyen bir yana, iblisin çağrısı, kabul eden kişi için *dalâlettir*.²¹⁴

b- **Ehl-i Sünnetin *Hidâyet* ve *Dalâlet* anlayışı**

Hidâyet Allah'ın insanda doğru yolu bulma fiilini yaratmasıdır. *Dalâlete* düşme de aynı şekilde onun yaratılmasıdır. Bunun için Allah “*Doğrusu sen her sevdiğine hidâyet veremezsin, fakat Allah dilediği kimseye hidâyet verir.*”²¹⁵ Burada söz konusu olan Allah'ın insanda yarattığı *hidâyettir*. Yine aynı konuda Allah “*Doğrusu Allah dilediğini şaşırtır, dilediğine de hidâyet verir.*”²¹⁶ buyurmaktadır. Şu halde *hidâyet* ve *dalâlet* Allah'ın katındandır.²¹⁷

Kısacası **Ehl-i Sünnet'e** göre bir fiil Allah'a ve başkasına bir tek yönden izafe edilmez. Fiilin Allah'a izafe edilmesi yaratma, insana izafesi ise seçme yönündedir. Yani insan *hidâyet* ve *dalâleti* seçer. Allah da bu fiilleri insanın bu seçimi doğrultusunda onda yaratır.

Mu'tezile ve **Ehl-i Sünnetin** bu konuyla ilgili görüşlerini aktardıktan sonra **Tabersî'nin** *hidâyet* ve *dalâlet* konusundaki görüşlerini aktaralım.

²¹² Fâtır 8

²¹³ en-Nesefî, a. g. e., c. 2, s. 719; Gölcük-Toprak, s. 243

²¹⁴ Gölcük, a. g. e., s. 323; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 243

²¹⁵ Şuara 56

²¹⁶ Fâtır 8

²¹⁷ en-Nesefî, a. g. e., c. 1, s. 719-722; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 244

c- Tabersî'nin *Hidâyet* ve *Dalâlet* Anlayışı

Hemen belirtelim ki **Tabersî** birçok kelâmî konuda olduğu gibi *hidâyet* ve *dalâlet* konusunda da **Mu'tezile**'nin görüşünü benimsemiş ve savunmuş, diğer görüşleri reddederek deliller ileri sürmüştür.²¹⁸

Bakara suresi 26. ayetini “...يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ” tefsir ederken *hidâyet* ve *dalâlet* ile ilgili geniş izahlarda bulunur ve şöyle der: “(الاضلال) in manası kendisinde dalâletin bulunduğu bir imtihandır. Buna göre Allah onlara misaller verdi (sivrisinek vb.) Çünkü sıkıntılar imtihan edilen kişide şiddetlendiğinde o sıkıntılar onu saptırır ve bu sapma ‘idlal’ diye isimlendirilir. Yani bunun manası Allah teala bu gibi misallerle kullarını imtihan eder. Bu imtihanı kazanamayan birçok kimseyi dalâlete sevk eder, kazanan birçok kulu da hidâyete sevk eder. Bunun bir benzeri de Allah’ın “... رَبِّ انَّهُنَّ أَضَلَّتْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ...” ayetidir.²¹⁹ (*O putların yanında yollarını şaşırdılar*) Yine bu durum şu sözde olduğu gibidir: Bir kimse gümüşün hakiki olup olmadığını görmek için onu ateşe daldırıp arkasından gümüşün hakiki olmadığı ortaya çıkınca ona ‘senin gümüşün fesada uğradı (eridi)’ yani hakiki değil denildiği gibi. Halbuki gümüşü o fesada uğratmadı. (eritmedi) Burada gümüşün ateşle sınanmasından sonra kendiliğinden zarar görüp eridiği kastedilmektedir. Bunun bir benzeri de şudur: Bazıları der ki, falanca devesinin yolunu şaşırttı dediklerinde bunu, onu devesini yanlış yola götürdü anlamında değil de, devenin kendisinin yolu şaşırdığı ve onu yanlış yola götürdüğü manasında söylerler ...idlal (dalâlet)’in Allah tealaya izafe edilmesi caiz değildir. Çünkü Allah onu (*dalâlete* düşürmeyi) şeytana, firavuna ve sâmirîye izafe etmiş ve Kur’an’da şöyle buyurmuştur. “...وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ”²²² - “وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى”²²⁰ - “وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا...”²²³

Ayrıca **Tabersî** En’am suresi 125. ayetini “...وَمَنْ يَرِدْ أَنْ يَضِلَّ يُجْعَلْ صَدْرُهُ ضَيِّقًا حَرَجًا...” tefsir ederken dalâlet ile ilgili şöyle der: “Yani bu ayette şu kastedilir: Allah kimi sevab ve mükafatlardan uzaklaştırmak isterse, imanın dışında bir şeye meylettiği için, ceza olarak küfründe onun kalbini sıkıştırır. Allah’ın böyle yapması onun iman etmesine engel olmak ve onun iradesine göre karar vermesine mani olmak için değil bilakis belki kalbinin sıkışmasıyla

²¹⁸ ez-Zehebî, a. g. e., c. 2, s. 139-141

²¹⁹ İbrahim 36

²²⁰ Yasin 62

²²¹ Taha 79

²²² Taha 85

²²³ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 149

gerçeği görürde iman eder düşüncesiyledir. Çünkü kimin bir şeyle kalbi daralırsa o, onu kendisini terk etmeye çağırıyor demektir. Bunun delili de göğsün yarılmasının (insanın içinin rahatlamasının) mükafat olduğunu belirten ‘أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ’ ayetidir...”²²⁴

Ayetteki ‘الاضلال’ den maksadın Allah’ın *dalâlete* çağırması olduğunu ve onun *dalâleti* emrettiğini hatta ona zorladığını söylemek caiz değildir. Ümmetin icmasıyla, Allah *dalâleti* emretmez, ona çağırır.”²²⁵

Tabersî’nin *dalâlete* ilişkin görüşleri bu şekildedir. *Hidâyet* ile ilgili ise yine Bakara suresi 26. ayetini tefsir ettikten sonra “*Hidâyet ve Hüdâ’nın Hakikati Bölümü*” diye özel bir başlık atar ve *hidâyet* ile ilgili şunları söyler: “*Dalâletin* kısımlarını ve onu Allah’a izafe etmenin caiz olmadığını söyledik. Şimdide *hidâyetin* kısımlarını zikrederim. Bil ki *hidâyet* Kur’an’ı Kerim de çeşitli şekillerde geçmektedir:

Birincisi: Yol gösterme ve irşad anlamındadır. ‘هداه الطريق’ veya ‘هداه للطريق’ denildiği zaman ‘ona yol gösterdi’ anlamında kullanılır. Bu şekil bütün mükellefler için geçerlidir. Çünkü Allah teala her mükellefi ona deliller sunarak ve onu irşad ederek hakkı göstermiştir. Çünkü Allah her mükellefi *hidâyete* ulaşmakla yükümlü tutmuştur. Eğer Allah *hidâyete* dair ona deliller sunmasaydı ona uymayan şeylerle onu mükellef tutmuş olurdu. Buna Allah’ın şu ayetleri işaret eder: “إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ...”²²⁶ - “وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى”²²⁷ - “وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى...”²²⁸ - “...أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ...”²²⁹ - “وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ”²³⁰ - “...وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”²³¹

İkincisi: Allah’ın lütfunun artması anlamındadır ki bu *hidâyet* üzerinde sabittir. Allah’ın şu ayeti de aynı anlamdadır: “وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى...”²³² Yani onların kalplerini *hidâyete* açtı ve onları *hidâyet* üzerine sabit kıldı, anlamındadır.

Üçüncüsü: Sabit kılma anlamındadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: “يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ”²³³ - “وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ سَبِيلَهُمْ”²³⁴ - “تَجْرَى مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ”²³⁵

²²⁴ İnşirah 1

²²⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 8, s. 190-191

²²⁶ Necm 23

²²⁷ İnsan 3

²²⁸ Bakara 185

²²⁹ Fussilet 17

²³⁰ Şura 52

²³¹ Beled 10

²³² Muhammed 17

²³³ Yunus 9

²³⁴ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ” Yani öldürülmelerinden sonra *hidâyetle* sabit olmaları anlamındadır. Çünkü

ölümden sonra teklif (sorumluluk) yoktur.

Dördüncüsü: *Hidâyetle* hükmetmek anlamındadır. Allah tealanın şu sözü gibi. “ومن يهدي الله فهو المهتد” Bu üçüncü vecih mü’minlere hâstır diğerlerine değil. Çünkü Allah teala *hidâyetle* sabit kılmayı hak edenleri sabit kılar. Onlar mü’minlerdir. Onların imanları ve taatlerini artırır ve onlara *hidâyetle* hükmeder.

Beşincisi: İnsanın muhtedi kılınması anlamında kullanılmasıdır ki bu da *hidâyetin* insanda yaratılması ile olur. Bir şeyi hareket ettirerek onu hareketli kılmak gibi. Allah teala zaruri ilimleri kalplerde yaratır. Böylelikle bu onun *hidâyeti* olur. Bu vecih ilk vecih gibi bütün akıl sahiplerini içine alır. Allah’ın kullarına yüklediği *hidâyet* ona, peygamberlerine ve bunun dışındakilere inanmaktır. Çünkü bütün bunlar kulların fiillerindendir. Bundan dolayı bu fiillerine karşılık övgüyü ve sevabı hak eder...”²³⁵

B-TABERSÎ’NİN NÜBÜVVETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

a- Peygamberlere Olan İhtiyaç

Nübüvvet, risalet, insanlık için büyük bir nimettir. İnsanlık nübüvvete muhtaçtır. Bütün insanlık grupları bu konuda aynı görüşe sahiptir. Ancak görüşleri için ileri sürdükleri deliller, insanlığın bu ihtiyacına tanıdıkları değer hükmü kelam mezheplerine göre değişiktir.

Tabersî’nin bu konudaki görüşlerine geçmeden önce belli başlı mezheplerin ve İmamiyyenin nübüvvete olan ihtiyaç ile ilgili görüşlerini bir temel teşkil etmesi bakımından kısaca zikretmemiz yararlı olacaktır.

1- Mu’tezile’nin Nübüvvet Anlayışı

Mu’tezile’ye göre bütün şer’î hükümler şeriatten önce zâtî, aklî bir kıymete sahiptir. İyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik eşyanın özünde ve insanların vasıflandırdıkları fiillerde mevcuttur. Aklî güzellik ve çirkinlik ilâhî kanundan önce vardır. Bunları açıklayarak insan aklı için anlaşılabilir hale getiren peygamberlerin getirdiği şeriattır. Bu bakımdan nübüvvete ihtiyaç vardır ve o faydalıdır. Peygamberin şeriati eşyada ve fiillerde bulunan iyilik ve fenalığı sadece izah etme vazifesini yüklenmiştir. Bu konuda kıstas insan aklıdır. Özetle söylemek

²³⁴ Muhammed 4-5

²³⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 150-151

gerekirse **Mu'tezile** peygamberliğe olan ihtiyacı ve onun faydasını kabul etmekle birlikte akla daha fazla yetki tanımaktadır.²³⁶

2- **Şia'nın** ve **İmamiyyenin** Nübüvvet Anlayışı: Şiiler Kur'an'da bildirildiği tarzda nübüvvete ihtiyaç olduğunu ve onun faydasını kabul ederler. **Hz. Muhammed** (s.a.v) peygamberlerin sonuncusu, en yücesi ve ma'sumdur. O, insanlığa Kur'an'ı bırakmıştır.

Şia'nın Hz. Peygamberden sonraki tutumları imamet nazariyesi ile değişiklik arz eder. Nebi huccet olup yerine bir vasî, imam bırakır. Bu noktadan itibaren nübüvvetle imamet eşdeğer bir makam haline getirilir, imamet nübüvvetin devamı şeklini alır, dinin usulünden sayılır. Özellikle **İmamiyye** mezhebi imameti Allah tarafından verilen bir makam olarak kabul eder. Allah kullarına nasip olmayan bilgisiyle nasıl peygamberi onların arasından seçmişse, nasıl ona itaati farz kılmışsa peygamberine de **Hz. Ali'nin** imametini ümmetine bildirmesini, kendinden sonra onun imam olduğunu tebliğ buyurmasını emretmiştir.

İmamet anlayışından dolayı **Şia'da** ve özellikle **İmamiyye'de** nübüvvete önem verilir. Nübüvvete ihtiyaç ve onun faydası bilhassa belirtilir. Çünkü imamet nübüvvete dayalı bir müessesedir.²³⁷

3- **Ehl-i Sünnetin** Nübüvvet Anlayışı

Peygamberlik, nübüvvet faydasız değildir. Aksine insanlığın yararına çok faydalı bir müessesedir. Nübüvvet yerilen, zemmedilen bir müessese olmayıp, övülen, methedilen bir müessesedir.

Allah bütün kullarıyla konuşmadığından onların arasından seçtiği elçileri vasıtasıyla insanlara hitap etmiştir. Allah'ın kelamı ululukta, büyüklükte bir nihayettir. Onun kelamını insanlara bildirecek, Allah ile insan arasında elçilik yapacak, yaratıcıyı ve ona giden marifet yollarını insanlara öğretecek bir peygamber gereklidir. Zira bütün insanların Halık'ı lâyük olduğu vecih ile bilmelerine imkan yoktur.

Ehl-i Sünnet kelimacıları nübüvvet konusunda **Mu'tezile** ve filozofların görüşlerine karşı çıkmışlardır. Onlara göre peygambere tebliğ edilen ilâhi kanun, vahiy, din olmasaydı, insanlık ebedi saadetini temin için vacip kılınan mükellefiyetleri bilmez, onları yerine getiremez, güzel, iyi ve düzenli işleyen hukukî ve idarî kaidelere uygun nizamı yeryüzünde tesis edemezdi. Peygambere olan ihtiyaç bu açıdan bakıldığında bir zarurettir, akıl ve nakil bunu reddetmiyor.²³⁸

²³⁶ Topaloğlu, a. g. e., s. 214; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 270-273; en-Neseffî, a. g. e., c. 1, s. 443-447

²³⁷ Fığlalı, a. g. e., s. 205-209; Özek, a. g. e., s. 225-227; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 86-87

²³⁸ Topaloğlu, a. g. e., s. 214; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 270-273; en-Neseffî, a. g. e., c. 1, s. 443-447

Peygamberlere olan ihtiyaç ile ilgili çeşitli görüşleri aktardıktan sonra **Tabersî**'nin bu konuda nasıl düşündüğüne bakacak olursak, O bu hususla ilgili görüşlerini İsra suresi 15. ayeti "...وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا" tefsir ederken ortaya koyuyor ve şöyle diyor: "Bu ayetin manası 'biz bir kavmi ilahi adalete uygun olarak açık deliller sunmadıkça helak etmeyiz.' Eğer bu caiz olsaydı yani akla taalluk eden şeylerden dolayı Allah helak etseydi o zaman bu yoruma göre ayetin hem aklen hem şer' en (peygamberlik) kulların uyarılmadan sorumlu olmayacağı şeklinde olması gerekirdi. Yani ayette şer'i olandan (nübüvvet) bahsediyor ancak akıldan bahsetmiyor. Müfessirlerin çoğunluğuna göre ayette kastedilen Allah tealanın hem dünyada hem de ahirette peygamber göndermediği kimselere azab etmeyeceği hususudur ki sahih olan görüşte budur. Buna göre ayet Allah'ın peygamber göndermeden azab etmeyeceği hususuna ait (hâs) tir. Her ne kadar bazıları Allah peygamber göndermese de azab caizdir deseler bile. Çünkü Allah eğer böyle kimselere azab etseydi Kur'an'da kereminden, lütfundan, ihsanından ve nimetlerinden bahsettiği ayetlerde mübalağa etmezdi. Hasılı kelam Allah'ın peygamber göndermesi gereklidir. O, kimseye kendisini hakka ve hidâyete ulaştıracak uyarıcı peygamberler göndermeden azab etmez. Bunun açık delili şudur: Eğer bir kimseyi hem akıl hem de nakil (nübüvvet) *hidâyete* çağırırsa o kişideki şüpheler kaybolur ve hidâyeti pekişir. Allah ayette bunu haber vermiştir."²³⁹

Tabersî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o peygamberlere olan ihtiyacın önemini vurguluyor ve akli, nübüvvetin önüne çıkaran **Mu'tezile** ve filozoflardan bu noktada ayrılıyor ve daha çok **Ehl-i Sünnet**'in görüşüne meylediyor. Çünkü ona göre akıl ilâhî kanunları, vahiyleri vb. birçok şeyi tek başına kavramada yeterli değildir, nübüvvet ihtiyacı duyar. Zâten ona göre Allah bir kimseyi peygamber göndermeden sadece akli ile yaptıklarından sorumlu tutmaz ve azap etmez. Bu görüşüyle de Allah peygamber göndermese de azab eder diyen **Ehl-i Sünnet**'ten **Maturîdîler**'in ve **Mu'tezile**'nin görüşünün aksini savunmuş ve Allah peygamber göndermeden azab etmez diyen **Eşarîler** gibi düşündüğünü ortaya koymuştur.

b- Peygamberlerin Sıfatları

Peygamber ve diğer insanlar arasında insan tabiatı ve mahiyeti yönünden fark yoktur. Ancak peygamberler de diğer insanlarda olmayan vahiy alma yetkisi ve bunu insanlara tebliğ etme görevi vardır. Bu durumun peygamberlere diğer insanlardan farklı özellik ve sıfatlar

²³⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 15, s. 26-27

getirdiği aşikârdır. Vahiy sebebiyle peygamber diğer insanlardan ayrı bir makam ve mümtaz bir mevkiye sahiptir. Peygamberler maddî ve manevî alanda daima Allah'ın desteğine muhtaçtır. Belli başlı kelam mezhepleri peygamberlerde bulunması gereken, vacip sıfatlar konusunda *ismet*, *emanet*, *fetanet*, *sıdk*, ve *tebliğ* üzerinde durmuş bunları peygamberler için gerekli sıfatlar olarak görmüştür.²⁴⁰

Peygamberlere ait sıfatlardan daha çok ismet sıfatı, üzerinde tartışmaların olduğu ve farklı görüşlerin ortaya çıktığı sıfattır. Biz de konuyu uzâtmamak için sadece ismet sıfatı hususunda kaynaklarda yer alan görüşleri aktarıp Tabersî'nin bu konudaki düşüncelerine geçelim.

Peygamberlerin İsmeti: Allah'ın elçilerinin günah işlemekten uzak, üstün ahlâkî değerlerle donatılmış olmaları, birtakım faziletlerle sahip olarak diğer insanlardan farklı bulunmaları onların yüklendiği ilâhî elçiliğin bir gereğidir. Peygamberler iman, ahlâk, amel, yaşayış, davranış, tavır ve hareketler bakımından insanların rehberleridir. En güzel yaşayış örneği onların hayatlarıdır, en güzel örnek onlardır. Allah'ın insanlar arasında numune-i imtisalleri, örnek alınması gereken temsilcileri peygamberlerdir. Kur'an'da, bu hususa dikkat çeker “Onlar Allah'ın hidâyet verdiği kimselerdir. Sende onların yolundan yürü.”²⁴¹ “Allah Rasulünde sizin için güzel bir örnek vardır.”²⁴²

İsmetin sözlük anlamı menetme, yasaklama, koruma şeklindedir. İstilahta ise Allah'ın peygamberlerini günah işlemekten, isyana düşmekten yasak ve haramları irtıkâp etmekten koruması bunları ona men etmesidir.²⁴³

İsmet konusunda mezheplerin görüşleri şöyledir.²⁴⁴

- **Mu'tezile'nin görüşü:** **Mu'tezile**, aklî sebeplerden dolayı peygamberin yüce, ilâhî görevine leke düşürür düşüncesiyle küçük/büyük her türlü günahın peygamberlerden sadır olamayacağını söyler.

- **Şia ve İmamiyyenin görüşü:** **Şia** ve **İmamiyye** imamet inançlarından dolayı peygamberlerin ismeti üzerinde özellikle durur. Onlara göre peygamberlerin ismeti tam ve mükemmeldir. Bu doğumundan ölümüne kadardır. Küçük/büyük günah adına onlardan hiç bir şey sadır olamaz.

²⁴⁰ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 291

²⁴¹ Enam 90

²⁴² Azhab 21

²⁴³ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 292

²⁴⁴ en-Nesefî, a. g. e., c. 1, s. 443-447; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 291-293; Fığlalı, a. g. e., s. 205; Topaloğlu, a. g. e., s. 209-210

- Ehl-i Sünnetin görüşü: Ehl-i Sünnete göre peygamber küçük/büyük bütün günahlardan, her türlü küfür ve şirkten uzaktır. Bununla birlikte çok küçük, hafif hatalar, zelle türünden ayak sürçmeler peygamberlerden sadır olabilir.

Tabersî Fetih suresi 2. ayetini “لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ...” tefsir ederken bu konuyla ilgili görüşlerini ortaya koyar ve şöyle der: “Bu ayetin manası ile ilgili olarak ashabımızın (İmamiyye) peygamberlerin nübüvvetten öncede sonrada küçük, büyük bütün günahları işlemekten masum olduğu şeklindeki görüşüne aykırı görüşler söylenmiştir. Bazılarına göre bu ayetin anlamı ‘senin nübüvvetten önce işlediğin günahları ve ondan sonraki, Mekke’nin fethinden öncekileri ve sonrakileri bağışlamamız...’ şeklindedir ... Bazıları ise bu ayetin manasının ‘Atan Adem ve Havva’nın daha önce işlediği ve senin ümmetinin senin peygamberliğin hususunda daha sonra işlediği günahlar...’ şeklinde olduğunu söyler. Bu görüşler batıldır. Kim Hz.Adem’e bu sözü yani günah işlemeyi atfederse aynısını Hz. Muhammed’e de atfetmiştir. Dolayısıyla onların bu sözü batıldır. Çünkü eğer bu günahlardan dolayı onlar (Hz. Adem, Havva) cezalandırılmamışsa onlar affedilmiş demektir. O halde Allah’ın önceden affettiği bir şeyi sonradan tekrar affederek ona ihsanda bulunması nasıl olabilir. Ayrıca Allah’ın cezalandırması gereken bir durumda cezalandırmaması onun (peygamberine) lütfu ve ihsanı olur. Yoksa cezalandırdığı zaman onların yanında (Adem-Havva) zalim olacağı bir işten vazgeçip affetmesi onun nimeti ve ihsanı olmaz. İşte bunlardan dolayı bu ayette Hz.Adem ve Havva’nın geçmişte işlediği günahların kastedildiğini söyleyenlerin sözleri açıkça fesada uğramıştır.

Bizim ashabımızın bu konuda iki görüşü vardır:

Birincisi: Bu ayette kastedilen anlam ‘senin ümmetinin geçmiş günahları ve bundan sonraki işleyecekleri günahlar senin şefaatin sayesinde affolunacaktır’ şeklindedir. Ayetteki (التقدم), (التأخر) ifadelerinden, ‘zamanı geçmiş’ ve ‘zamanı gelecek’ anlamı kastedilmektedir...Peygamberin ümmetinin işlediği günahların ümmetiyle arasında bir bağa sebep olmasından dolayı kendisine izafe edilmesi yorumu ne güzeldir. Bu yorumu Ca’fer-i Sadık’tan İbn Ömer’in aktardığı şu rivayetteki cevap teyid eder: ‘O demiştir ki: ‘Bir adam Ca’fer-i Sadık’a bu ayetin ne anlama geldiğini sordu.’ O da vallahi o (peygamber) hiçbir günah işlememiştir. Ancak Allah ona (peygamberine) Ali soyundan gelenlerin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlama garantisi vermiştir’ dedi...

İkincisi: Murtaza’nın zikrettiğine göre (الذنب) mastardır. Mastarında fail ve mefule birlikte izafe edilmesi caizdir. Bu ayette mefule izafe edilmiştir. Mana da onların (müşrikler) geçmişte seni Mekkedan uzaklaştırarak ve Mescid-i Haram’dan alıkoyarak sana karşı işlemiş

oldukları günahlar demektir. Buna göre ayetteki 'Mağfiret' müşriklerin peygambere karşı uygulamak istedikleri hükümleri izale etmek yok etmek anlamındadır. Yani Allah onların sana zarar verecekleri, senin hakkındaki hükümlerini senden uzaklaştırarak izale etmiş ve Mekke'yi sana fethettirerek seni korumuştur...²⁴⁵

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere **Tabersî** de **Şia** ve **İmamiyye** gibi imamların masum olması fikirlerinden dolayı peygamberlerin büyük ve küçük bütün günahlardan korunmuş olduğunu, peygamberlerin tam bir ismete sahip olduğunu söylemektedir. O peygamberlere vacip olarak görülen diğer sıfatlar olan *sıdk*, *emanet*, *fetanet*, ve *tebliğ* ile ilgili olarak bunların hepsinin peygamberler için gerekli sıfatlar olduğunu bu konuya ait ayetleri²⁴⁶ tefsir ederken belirtir. Bu hususa Kur'an ve Sünnete muhalif bir görüş belirtmez. Biz uzâtmamak için bunlara yer vermeye gerek duymuyoruz.

c-İmamet

Nübüvvete bağlı konular arasında yer alan imamet meselesi İslam aleminde Hz. Peygamberin vefatından sonra ve özellikle **H. Ali'nin** hayatının son dönemlerinde **Şia** ve benzeri bazı guruplar tarafından ortaya atılmış ve üzerinde çok tartışmalar olmuştur.

Esasen müslümanlar arasında haricilerden küçük bir gurup bir tarafa bırakılırsa imamet gerekliliğini kabul etmeyen yoktur. Bütün İslam fırkaları imamet vucubu konusunda görüş birliği içindedirler.²⁴⁷ Ancak imamete tayin, imamet makamına gelecek kişinin belirlenmesinde görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu konuda temel iki görüş vardır. Şimdi bu görüşleri aktaralım.

1- Ehl-i Sünnete Göre İmamet

a- İmamet gerekliliği: **Ehl-i Sünnete** göre imamet imana ait akidelerle ilgili değildir. **Şia'nın** aksine, **Ehl-i Sünnet** imamet konusunu akâid esaslarından kabul etmez, ama bu meseleyi âmmenin seçimiyle ilgili görüp umumun yararına ait bir mesele olarak değerlendirir. Ayrıca **Ehl-i Sünnet** imam tayininin ve tanınmasının müslümanlara düştüğünü kabul eder, bunun için naklî delillerin yanı sıra aklî delillerde ortaya koyarlar.²⁴⁸

b- İmamete tayinde seçim: **Ehl-i Sünnet** imamet veya hilafete tayinin seçim ve ittifakla olacağı görüşündedir. İmamet makamına gelecek kişi o makama ittifak ve seçimle gelir. Bu iş

²⁴⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 26, s. 52-53

²⁴⁶ Hakka 44-48; Ahzab 39; Nur 54; Ankebut 18; Bakara 258 vb. ayetlerin tefsiri bölümü

²⁴⁷ Taftazânî, Ebu'l-Vefa, *Ana Konularıyla Kelam* (Çev. Prof. Dr. Şrafeddin Gölcük), Konya 2000, s. 36-39, Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 329

²⁴⁸ Taftazânî, a. g. e., s. 73-74; Topaloğlu, a. g. e., s. 209

Ehlü'l-Hal ve'l-Akd'in işidir. İmamete tayinde nassa yer yoktur, ancak müslümanların seçimi söz konusudur.

İmamete tayinde seçimin asıl olduğunu kabul eden **Ehl-i Sünnet** bilginleri çok çeşitli deliller ortaya koymuştur. Bu görüşleri özetle şöyledir:

Durum sahabeye gizli ve nakil hususunda sebepler olan bir nass bulunsaydı, sahabe **Beni Saide**'nin evinde toplanıp **Hz.EbuBekir**'in imametinde ittifak etmez, **Hz. Ebu Bekir**'in tayininden ve tavsiyesinden sonra **Hz.Ömer**, şûradan sonrada **Hz. Osman** üzerinde ittifak etmezlerdi.

Hz. Ali'nin imameti hakkında bir nass bulunması pek çok yönlerden kabule şayan değildir:

1-Tevatür yoluyla sabittir ve herkes bilmektedir ki **Hz. Ali** hilafet veya imamet istediği ile **Hz.EbuBekir**'e karşı savaşmamıştır.

2- Eğer hilafet **Hz. Ali**'nin hakkı olsaydı -bunun için savaşmadığından- zulme, haksızlığa razı olmuş olurdu, zulme rıza göstermekse zulümdür. Bundan dolayı zalim hilafete layık değildir. Oysa böyle bir durum yoktur.

3- Hz. Peygamber, "Benden sonra **Ebu Bekir** ve **Ömer**'e tabi olunuz" buyurmuştur. Bunun anlamı **Hz.EbuBekir** ve **Ömer**'e uyunuz demektir. Eğer onların halifelikleri haksızlık olsaydı Hz. Peygamber onlara uymayı emretmezdi. Bundan dolayı onların halifelikleri haktır doğrudur.²⁴⁹

İmamet makamına getirilecek olan imamın nass ve tayinle değil seçimle belirleneceğini söyleyen **Ehl-i Sünnet** alimleri ayrıca imamda *ilim, adalet, yeterlilik ve sağlamlık* (bedenen ve zihnen) vasıflarının bulunması gerektiği görüşünü savunmaktadır.²⁵⁰

2- Şia ve İmamiyyeye Göre İmamet

a- İmamet gerekliliği: **Şia** ve **İmamiyyeye** göre imamet halkın görüşüne ve seçimine bırakılmış umumî meselelerden değildir. Bilakis dinin bir rüknüdür. İslam'ın temelidir. Peygamberin bu meseleyi gizlemesi, ümmetin takdirine bırakması caiz değildir.

Şia ve **İmamiyye** içinde imamet meselesini itikâdî bir rükün, zarurât-ı diniyyeden bir madde olarak kabul eden ve inkar edeni dinin rükünlerinden birini inkar etmiş addeden ilim adamları vardır. Bir kısım ilim adamı da: "Şiiler on iki imamın imametini kabul etmişlerdir. Lakin bir kimse onların imametini inkar etse İslam'ın dışına çıkmış olmaz, hakkında müslümanlığın bütün hükümleri cereyan eder." görüşündedirler.²⁵¹

²⁴⁹ Taftazânî, a. g. e., s. 78-79; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 332

²⁵⁰ Taftazânî, a. g. e., s. 78-79

²⁵¹ Abdülhamid, a. g. e., s. 37-38; Taftazânî, a. g. e., s. 91-93; Fureyc, a. g. e., s. 112

Şiiliğe göre imamet vacibtir, gereklidir. Bu Allah'a vacibtir. İmamet nübüvvetin devamıdır. İnsanlığa doğru yolu gösterme, iyi ve güzel olana çağırma ve götürme vazifesinde imam peygamberin yerine geçer, onun her zaman bulunması gerekir. İmam peygamberin genel velayetine sahip olarak insanların işlerini düzenleyen rehberdir. O adaleti sağlar, zulmü ortadan kaldırır. Allah nasıl ki insanları peygambersiz bırakmayarak onlara bir yol gösterici göndermişse, peygamberden sonra bir imam tayin ederek yine onları rehbersiz bırakmamıştır.

Ancak peygamber vahiy alırken, imam vahiy alamaz. Peygamberden yoksun kalmayan müslümanlar, imamdan da yoksun kalamazlar. İmamet gereklidir, vacibtir.²⁵²

b- İmametın nass ve tayinle olması: Şia ve İmamiyyeye göre Hz. Peygamber Hz. Ali'yi halife tayin etmiştir. Zira Peygamber ihtilafları kaldırmak ve uyumu sağlamak için gönderilmiştir. O zaman onun ümmeti ihmal ederek terk edip gitmesi caiz olamaz. Çünkü bu takdirde herkes kendi görüşüyle muvafakat etmez, karışıklık hasıl olur. O halde kendisine başvurulmuş bir kişiyi tayin etmek vacibtir. Bu tayin ya açık bir nass (nass-ı celî) ile, yahut da gizli bir nass (nass-ı hafî) ile. Bunu isbat için bir takım nasslar rivayet ederler ve mezheplerince bunları tevil ederler. Bu nasslar onlara göre bu konuda ilm-i yakîn ifade etmektedir.²⁵³

Şia ve İmamiyyenin Hz. Ali'nin imametinin nass ve tayin ile olduğuna dair ileri sürdükleri, kaynaklarda yer alan bazı delilleri şunlardır:²⁵⁴

1-Bu nasslardan biri Peygamber (s.a.v) 'in Ğadîr-i Hum günündeki şu sözüdür: "Ben kimin efendisi isem işte şu Ali de onun efendisidir. Allahım, kim ona tabi olup desteklerse sende onu destekle, kim ondan yüz çevirip düşmanlık ederse sende ondan yüz çevir. Ona yardımcı olana yardım et, yardımını esirgeyen eli boş bırak. Ali ne yaparsa yapsın hakkı ondan ayırma."

Şia ve İmamiyyenin Hz. Ali'nin imametine dair delil olarak Hz. Peygamberin veda haccından dönerken Ğadîr-i Hum mevkiinde "Ey Peygamber! Sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yerine getirmemiş olursun..." mealindeki Maide suresi 67. ayeti nazil olunca Hz. Ali'yi imam tayin ettiği ve yukarıdaki sözleri söylediği hususundaki görüşlerine Ehl-i Sünnet karşı çıkmış ve bu ayetin Ğadîr-i Hum mevkiinde ve Hz. Ali'nin imameti hakkında inmediği çok daha önce nazil olduğunu ve ayetin müslümanlardan değil kafirlerden bahsettiğini söylemiştir.

²⁵² Fığlalı, a. g. e., s. 209; Taftazânî, a. g. e., s. 94-95; Ateş, a. g. e., s. 5-7; Gölcük-Toprak, a. g. e., s.34; Fureyc, a. g. e., s. 115

²⁵³ Abdülhamid, a. g. e., s. 38; Taftazânî, a. g. e., s. 95; Fığlalı, a. g. e., s. 209

²⁵⁴ Taftazânî, a. g. e., s. 94-96; Fureyc, a. g. e., s. 116-121; Abdülhamid, a. g. e., s. 38-39; Fığlalı, a. g. e., s. 210-214, Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 334

Ayrıca Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber'in bu sözünde bahsettiği velayet Şia ve İmamiyye'nin kastettiği anlamda kullanılmamıştır; çünkü Hz. Peygamber, her müslümanın velisidir. Hz. Ali ile olan münasebeti de böyledir. Hz. Ali'yi sevmek de Hz. Peygamberi sevmek gibi farzdır. O'na düşman olmak haramdır.

Diğer taraftan Hz. Ali'nin torunu Hasanü'l-Müsennâ'ya sözü edilen bu hadis hakkında sorulmuş; ama O, "...fakat Hz. Peygamber bununla emirliği ve sultanlığı kastetmedi. Öyle demek istemiş olsaydı, bunu açıkça söylerdi; çünkü Rasulullah, müslümanların en fasih olanıdır..." demiştir.

2- Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye söylediği şu sözü de İmamiyye ve Şia'ya göre bir başka nasıttır: "Sen bana nisbetle Musa'nın yanında Harun menzilesindesin. Şu farkla ki benden sonra peygamber yoktur."

3- Hz. Peygamber Hz. Ali hakkında şöyle demiştir: "Bu (yani Ali) benim kardeşim, vasım, kendimden sonra halifemdir. Öyle ise onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz."

Şia ve İmamiyyenin imamete ilgili aktardığı başka nice rivayetler vardır ki -onlara göre- bu rivayetler Peygamber (s.a.v) den sonra Hz. Ali (r.a) nin halife olması gerektiğine delalet eder. İnancırlar ki Hz. Ali, oğlu Hasan'a o da kardeşi Hüseyin'e vasiyyet etmiştir ve bu vasiyyet zinciri on ikinci imam olan Mehdi'ye kadar devam eder.

Hasılı imamete inanmak imanın şartlarından. Ancak Ehl-i Sünnete göre yukarıda da işaret ettiğimiz gibi imamet, kesinlikle dinin usulü arasında yer almaz. İmamet, din ve dünya işlerinde vasıflarını taşıyan herhangi bir şahsın Rasulullah'ın halifesi sıfatıyla ümmeti idare etmesidir. İmam veya halife Şia ve İmamiyyenin dediği gibi tayinle veya vasiyyetle değil, doğrudan ümmetin meşvereti ve seçimiyle iş başına gelir.²⁵⁵

c- Şia ve İmamiyyeye göre imamın nitelikleri: Onlara göre imam, *ismet* sahibi olmalıdır. *Masum*, *günahsız*, bütün kötülüklerden uzak olmalıdır. Peygamber nasıl *ismet* sahibi, *günahsız masum* ise imamda aynı hal üzeredir. İmam şeriatın muhafızı ve uygulayıcısıdır.

İmam peygamber gibi *şecaat*, *cömertlik*, *iffet*, *doğruluk*, *adalet*, *akıl*, *hikmet* vb. vasıflarla donatılmıştır. O insanların en faziletlisidir. İmam kudsi kuvvetle teyid olunur. O bilgileri peygamberlerden, sonraki imamlarda bir öncekinden alırlar. İmam sezgi ve keşf yoluyla da bilgi sahibi olur, bu sayede işlerin üstesinden gelir, her şeyi halleder.²⁵⁶

İmamet makamına geçecek olan kişinin belirlenmesine ilişkin iki temel görüşü bu şekilde aktardıktan sonra Tabersî'nin konuyla ilgili görüşlerine geçelim.

²⁵⁵ Fıglalı, a. g. e., s. 217; Abdülhamid, a. g. e., s. 38-39

²⁵⁶ Taftazani, a. g. e., s. 95-97; Fureyc, a. g. e., s. 124-128; Ateş, a. g. e., s. 5-7; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 335

Tabersî, Hz. Ali'nin ve ondan sonra onun soyundan gelenlerin imamete tayininin nassla sabit olduğunu ve imama uymanın farz olduğunu bir kısım ayetlerin tefsirinde vurgular. Nitekim bu ayetlerden birisi olan Maide suresi 55. ayetinin **”إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا”** (Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler.) tefsirinde bu ayetin **Hz. Ali'nin** imametine ve ona itaatin farziyetine işaret ettiğini söyleyerek dil yönünden izahlar yapar ve Velî (الولى) kelimesi üzerinde durarak şöyle der: “Velî: Allah'ın nusretine ve yardımına nail olan kimsedir ve o, işleri düzenleyen sorumluluğu olan kimsedir. Tıpkı bir kimseye falanca kadının velisi denildiğinde onun nikahını elinde tutmasının kastedilmesi gibi... Sultan da halkının velisidir ve onun kendisinden sonra halkının başına getireceği kimseye müslümanların velisi (idarecisi) denir.”²⁵⁷ **Tabersî** bu ayetin **Hz. Ali'nin** velayetine işaret ettiğini ve onun hakkında indiğini söyleyerek bazı nüzul sebeplerinden bahseder. Onun aktarmış olduğu bu nüzul sebeplerinden bir tanesi özetle şöyledir: “...Hz. Peygamberin mescidine öğle namazında bir adam gelir ve orada bulunanlardan bir şeyler ister kimse kendisine bir şey vermeyince ellerini göğze kaldırarak şöyle der: ‘Allah’ım şahid ol. Rasulullah’ın mescidinde istedim kimse bana bir şey vermedi.’ Bu sırada **Hz. Ali** namazda rukû halinde idi, sağ elinin serçe parmağını onda takılı olan yüzüğü alması için bu adama uzâtır. O da gelip onu alır. Bu olay Peygamberimizin yanında cereyan eder. O, namazı bitirdikten sonra başını göğze kaldırarak şöyle dua eder: ‘Allah’ım kardeşim **Musa** senden istedi ve şöyle dedi: ‘*Rabbim göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Ailemden kardeşim **Harun**’u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl.*’²⁵⁸ Sende Kur'an da şöyle diyerek vahiyettin: ‘*Seni kardeşinle destekleyeceğiz; ikinize bir kudret vereceğiz ki onlar size el uzâtamayacaklar...*’²⁵⁹ Peygamberimiz devamla şöyle der. ‘Allah’ım ben **Muhammed** senin peygamberin ve temiz kulunum. Allah’ım göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır. Ailemden **Ali**’yi bana vezir (yardımcı) yap, beni onunla destekle’ **Ebu Zer** dedi ki: ‘Vallahi peygamber sözlerini bitirmek üzereydi ki **Cebrâil** Allah katından indi ve şöyle dedi: ‘**Ya Muhammed oku**’ o da ‘neyi okuyayım’ dedi. **Cebrâil** (a.s) da **”إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا”** (Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler.) ayetini oku dedi.”²⁶⁰

²⁵⁷ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 124

²⁵⁸ Taha 25-32

²⁵⁹ Kasas 35

²⁶⁰ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 126-127

Ayrıca Tabersî bu ayete mana verirken “*el-Ma’na*” başlığı altında bu ayetin anlamını zikreder ve şöyle der: “Bu ayet Hz. Peygamberden sonra hiç ara vermeksizin **H. Ali**’nin imamlığının sıhhatine dair en açık delillerdendir...Ayetteki ‘İman edenlerden’ maksat **H. Ali**’dir. Onun imameti açık bir şekilde nassla (nassı celfi) sabit olmuştur.”²⁶¹

Görüldüğü gibi Tabersî Şia ve İmamiyye de olduğu gibi imamet gerekliliğine ve imamın nassla tayin edildiğine dair ifadeler kullanmış, bu ayetin tefsirinde ve konuyla ilgili diğer bazı ayetlerin²⁶² tefsirinde görüşünü açıkça ortaya koyarak imamet meselesinin Şia’nın en başta gelen inanç esaslarından birisi olduğunu vurgulamıştır.

Tabersî’nin bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili aktardığı rivayetler ve bu ayette **H. Ali**’nin imametine açık işaret olduğu ile ilgili görüşlerine **Fahruddin er-Razi** açık ve net cevaplar vermiştir. Bu cevapların büyük bir kısmını daha önce “Mezhebi görüşlerinin tefsirinde etkili olması” başlığı altında zikrettik. Bu yüzden burada tekrar aktarmaya gerek görmüyoruz.²⁶³

1- İsmet: İsmet sıfatı peygamberlere vacib olan sıfatlardandır. Daha önce peygamberlerin sıfatları başlığı altında bu konuyu ele almıştık. Burada bahsedeceğimiz ismet ise imamların masum oluşu anlamındaki ismettir.

Ehl-i Sünnet’e göre imam olacak kişide bulunması gereken vasıflar arasında imamın masum olması yani küçük/büyük bütün günahlardan yoksun olması yer almaz. Yani **Ehl-i Sünnet**’e göre imamın masum olması imamet için gerekli bir şart değildir. Nitekim Onlar bu konu üzerinde de fazla durmaz daha çok yukarıda bahsettiğimiz imamın alim olması, adil olması, yeterliliğe sahip olması, sağlam olması gibi şartlar üzerinde durur onun ismetinden bahsetmez.²⁶⁴

Şia ve İmamiyye ise kendi inançlarının temellerinden birisi olan imamın masum olması üzerinde çok durur ve onu inanç esaslarından birisi olarak sayar.²⁶⁵

Onlar imamın ismetine dayanak teşkil etmesi bakımından peygamberlerin ismetine çok büyük önem verir. Onun tam bir ismete sahip olduğunu, bilerek, bilmeyerek, unutarak veya hataen küçük/büyük bütün günahlardan uzak olduğunu söylerler. Şia ve İmamiyye peygamberin tam bir ismet sahibi oluşundan hareketle onun kendi yerine getirdiği imamın da peygamber gibi gizli-açık, kasıtlı-kasıtsız, çocukluğundan ölümüne kadar bütün günahlardan ve kötülüklerden masum olduğuna itikad ederler.²⁶⁶ Nitekim imam unutma, hata gibi

²⁶¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 128

²⁶² Maide 3; Maide 6-7; Rad 7; Şuara 23

²⁶³ er-Râzî, a. g. e., c. 9, s. 118-119

²⁶⁴ Taftazânî, a. g. e., s. 80-81; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 333

²⁶⁵ ed-Dihlevî, a. g. e., s. 121; Tuayme, a. g. e., s. 53

²⁶⁶ Meheren, Muhammed Beyyumî, *el-İmame ve Ehlü’l-Beyt*, Beyrut 1995, c. 1, s. 187

eksikliklerden de uzaktır. Çünkü imamlar şeriatın muhafızları ve onun tatbikçileridirler. Onların bu halleri Peygamberin hali gibidir. **İmamiyye**ye göre bu husustaki delil Peygamberin ismeti hususundaki delil ile aynıdır.²⁶⁷

Şia ve **İmamiyye** alimlerinin ekserisi peygamberlerin tam bir ismete sahip olduğunu, onun yerine geçen imamında aynı peygamber gibi tam bir ismete sahip olduğunu düşünürken bazı sapık guruplar işi daha da ileri götürerek peygamberlerden unutmaya ve yanılmanın sadır olduğunu, onun namazda yanıldığını ve sehv secdesini müslümanlara namazda yanılmaya karşılık meşru kıldığını söylerler. Onlara göre imamlar peygamberlerin aksine unutmaya ve yanılmadan ismet sıfatı gereği uzaktırlar ve tam bir ismete sahiptir.²⁶⁸

Şia ve **İmamiyye** imamların masum olduğu ile ilgili Kur'an ve Sünnetten birtakım deliller ileri sürerler. Ancak konuyu uzâtmamak ve asıl konumuz olan **Tabersî**'nin bu konudaki görüşlerine daha fazla yer ayırmak için onları burada zikretmeye gerek duymuyoruz.

Tabersî'nin imamın masum olmasının şart olduğuna dair görüşlerine tefsirinde yer alan bazı örnekler şöyledir:

1- Müellif Ahzab suresi 33. ayeti **...إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ** (Ey **Ehl-i Beyt**! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.) tefsir ederken, ayeti kerimede geçen **Ehl-i Beyt** ifadesinden kastedilenin **Hz. Ali**, **Hz. Fatıma**, **Hasan**, **Hüseyin** olduğunu işaret ederek ayetin sebebi nüzulü ile ilgili bazı rivayetler aktarır.²⁶⁹

Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

- “**Şehr b. Havşeb Ümmü Seleme** den rivayetle şöyle der: ‘**Ümmü Seleme** dedi ki: ‘Annemle birlikte **Hz. Aişe**’nin yanına girdik. Annem ona ‘Cemel günü savaş için çıkmaya ne dersin?’ dedi. O da ‘O (cemel günü) Allah’ın bir takdiridir’ dedi. Annem ona **Aliden** sordu. **Hz. Aişe** sen Peygambere insanların en sevimlisi olan kimseyi soruyorsun dedi. Ben **Ali**’yi, **Fatıma**’yı, **Hasan** ve **Hüseyin**’i Peygamber bir örtünün altında toplarken gördüm. Sonra o şöyle dedi: ‘Allahım bunlar benim **Ehl-i Beytim**dir. Onlardan kötülükleri ve günahları temizle ve onları ak ve pak eyle.’ Bunun üzerine **Hz. Aişe** şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Rasulü bende senin ailenim.’ Bunun üzerine Peygamberimiz ona ‘Boş ver üzülme sen bana daha hayırlısın’ dedi.”

²⁶⁷ Taftazânî, a. g. e., s. 95; Fırlalı, a. g. e., s. 215-216; Abdülhamid, a. g. e., s. 40

²⁶⁸ Fureyc, a. g. e., s. 146-147, 176

²⁶⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 22, s. 138

- “Yukarıdaki rivayetin aynı senediyle Ebu Said el-Hudrîden rivayetle Nebi (s.a.v) demiştir ki: ‘Bu ayet, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma hakkında inmiştir.’”²⁷⁰

- “Cabirden rivayetle o şöyle demiştir: ‘Bu ayet Peygamber (s.a.v)’e indiğinde evinde Fatıma, Hasan, Hüseyin ve Aliden başka kimse yoktu. Peygamber demiştir, ‘Allah’ım işte bunlar benim Ehl-i Beytimdir.’”

Tabersî yukarıdaki rivayetleri ve buraya almadığımız birtakım rivayetleri aktardıktan sonra en son şu ifadelerle yer verir: “(Bu rivayetlerle) Ayette bahsedilenlerin (Ehl-i Beyt) bütün çirkin şeylerden masum oldukları sabit olmuştur. Ayrıca öğrendik ki rivayetlerde Ehl-i Beytten isimlerini zikrettiklerimiz tam bir ismete sahiptirler, günahlardan masumdurlar. Ayet onlara hâstır, başka kimseler hakkında inmiş olması ise batıldır.”²⁷¹

Cumhur, Şia’nın ve Tabersî’nin bu ayetin (Ahzab 33) Ehl-i Beyt ve imamların ismeti hakkında indiği görüşüne itiraz ederek bu ayetin onlar hakkında olmadığı, ayette bahsi geçenlerin peygamberin hanımları olduğunu söylemektedir. Ayrıca imamların masum olduğunu söyleyenlerin Sünnetten getirdiği delillere ait haberlerin ise ahad haberler olduğunu ve delaletin zayıf olduğunu söylemektedir.²⁷²

Hafız İbn Kesir ise bu ayetin şümulünü biraz daha genişleterek ayette geçen Ehl-i Beytten maksat sadece Peygamber hanımları veya Ali’nin ailesi değil kendilerine Peygamberden sonra sadakanın haram kılındığı kimselerdir der. Ona göre bunlar Peygamberin hanımları, Ali’nin ailesi, Ukayl ailesi, Cafer ailesi ve Abbas ailesidir. İbn Kesir bu görüşün bu hususta Kur’an ve hadisleri birleştirmesi bakımından daha güzel ve kabulkâr olduğunu söyler.²⁷³

2- Tabersî Bakara suresi 124. ayetini ”وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ

لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (Bir zamanlar Rabbi İbrahim’i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu.) tefsir ederken şöyle der: “Mücahid’e göre ayetteki ‘العهد’ imamet demektir. Bu görüş Ebu Ca’fer ve Ebu Abdillâh’tan rivayet edilmiştir. Yani zalim (günah işleyen) insanlara imam olamaz demektir...”

²⁷⁰ et-Tabersî, a. g. e., c. 22, s. 139

²⁷¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 22, s. 139

²⁷² Meheran, a. g. e., s. 198

²⁷³ İbn Kesir, a. g. e., c. 3, s. 486

Ashabımız (İmamiyye) imamın ancak bütün kötülüklerden masum olabileceğine dair bu ayeti delil edinmiştir. Çünkü Allahu Sübhanehu Ahdine yani imamet makamına zalim bir kimsenin geçmesini ayette nefyetmiştir. Masum olmayan yani günahkâr olan kimse bazen kendi nefesine karşı bazen de başkalarına karşı zalim olur... Ayet mutlaktır belli bir zamana kayıtlanmamıştır ve bütün zamanlara şamildir. Zalim kimse (günahkâr) tevbe etse bile imamet makamına ulaşamaz.”²⁷⁴

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Tabersî, Şia ve İmamiyye gibi imamın masum olması şartı üzerinde durmakta ve imamın masum olmasının imamete geçecek kimsede aranan şartların en başında yer aldığını ve bunun olmazsa olmaz olduğunu söylemektedir.

O, ayette geçen “ahd” den maksadın imamet olduğunu ve ayetin imamların ismetine delil olduğunu söylüyor ancak biz aynı düşünmüyoruz . Çünkü:

- Âlûsî ayetteki “ahd” kelimesinin kesinlikle nübüvvet anlamında kullanıldığını söylüyor ve bunun Allah’ın dilemesiyle gerçekleştiği ve Allah’ın bir emaneti olduğunu ifade ediyor.²⁷⁵

- Fahrüddîn er-Râzi ise ayetteki “ahd” imamettir. Her Peygamber imamdır. Çünkü imam kendisine uyulan demektir. Ayetten siyasi anlamda imam da anlaşılabilir durum böyledir. Ancak bu ayet peygamberlerin her türlü günahattan korunduğuna işaret eder demektir.²⁷⁶

- Tabersî, ayetin mutlak olduğunu belli bir zamana kayıtlanmadığını söylüyor. Bu ayete lafzen bakıldığında doğrudur ancak ayeti onun anladığı anlamda anlamaya mani olacak bazı manevi kayıtlar mevcuttur. Onlarda şöyledir:

- Ayet mutlak söylenmiş ancak belli bir sıyak içerisinde söylenmiştir. Yani ayetin öncesi ve sonrasına ve ayette geçen konuşmaya baktığımızda konuşma bir Peygamber ve Allah arasında geçiyor. Yani Hz.İbrahim siyasi bir lider, imam olarak değil bir Peygamber olarak konuşuyor.

- Bu ayetteki konuşmada Allah, onun Peygamber olduğunu söylüyor ve onu topluma önder (imam) yapacağını söylüyor. Yani peygamberlikten sonra siyasi bir makama onu yerleştirip toplumun lideri yapacağını söylüyor.

- En önemlisi de ayette geçen “ahd” kelimesinin anlamı eğer imamet olacak olursa o zaman haşa Allah sözünde durmamış ve yalan söylemiş olacaktır. Çünkü o zaman ayetin manası “imamet makamına zalimler asla ulaşamaz” şeklinde olacaktır. Ancak Hz.İbrahim’in

²⁷⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 456-457

²⁷⁵ el-Âlûsî, Şihabuddîn Mahmud, *Ruhul-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'an'il-Azim Ve's-Seb'u'l-Mesânî*, Beyrut 1987, c. 1, s. 376-377

²⁷⁶ er-Râzî, a. g. e., c. 3, s. 429

soyundan geldiği halde imam olmuş ve zalim olanlar olmuştur. Bu hususu Saffat suresi 113. ayet “وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ” (*Kendisini (İbrahim 'i) ve İshak'ı mübarek eyledik. Lakin her ikisinin neslinden iyi kimseler olacağı gibi, kendine açıktan açığa kötülük edenlerde olacaktır.*) teyid etmektedir. Onun için ayetin nübüvvet yerine imamet olarak anlaşılması uzak bir yorumdur. Çünkü ayette dikkat çeken bir diğer hususta **İbrahim** (a.s) Yarabbi benim soyumdan önderler (Peygamberler) kıl diye dua etmiştir. Allah da bilindiği üzere **İshak'ı**, **İsmail'i** ve diğer başka kimseleri onun soyundan peygamber olarak göndermiştir.

2- Mehdîlik: Mehdîlik inancı, üzerinde birçok tartışmaların olduğu inanç esaslarından biridir. Mehdîlik müslümanlara yabancı olan bir fikir olmayıp, İslam düşmanlarının müslümanlar arasına soktuğu bir inançta değildir. Ancak bu akide üzerindeki tartışmalar Mehdî isminin kime ait olduğu ve ona delalet eden nassın ne olduğu noktasındadır.

Ehl-i Sünnet alimleri ve onların imamları Mehdîlik akidesinin hadisi şeriflerle müjdelenen gaybe ait bir akide olduğunu söyler. Onlara göre hadisi şeriflerde belirtilen Mehdiye inanmak imanın olgunlaşması için gerekli olan tâli inanç akideleri cümlesindendir. Yani iman esaslarından bir rûkun değildir.

İmamiyye ise Mehdîlik akidesini ve Mehdîliği mezhebî akidelerinden bir rûkun olarak görürler ve onun temel inanç esaslarından birisi olduğunu söyleyerek bunu kabul etmeyip te'vil edenin küfrüne hükmederler. Onlar bu akidelerini yani Mehdîliğin dinin temel inançlarından birisi olduğu yönündeki düşüncelerini bazı nassları yorumlayarak, şerî ve lügavî izahlarla, Kur'an ayetlerini ve kendi imamlarından rivayet edilen hadisleri te'vil ederek ortaya koymaya çalışırlar.²⁷⁷

Onların Kur'an'dan getirdikleri delillerden birisi Rad suresi 33. ayetidir. “أَقْمَنَ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ...” (*Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden, (hiç böyle yapamayan gibi olur mu?)*) Bu ayetteki “قَائِمٌ” den maksat **İmamiyye-İsnaaşeriyye'nin** bahsettiği imamdır. Onlara göre bu imam 12. imam **Muhammed b. el-Hasen el-Askerî** dir. Bu zât imamların sonuncusudur ve H. 256 yılında doğmuş ve halen yaşamaktadır. Ancak gizlenmiştir. Her ne kadar imam gizli ise de, ilâhî sır olan ancak Allah'ın bildiği vadedilmiş bir günde o zahir olacak, açığa çıkacaktır. Onun bu uzun müddet zarfında hayat ve bekası Allah'ın bir mucizesidir.²⁷⁸

²⁷⁷ Hassâm, Şeyh Ali b. , *Kitabü'l-Burhan fî-Alâmâtî Mehdî fî Ahiriz-Zaman* (Thk. Muhammed b. Mühelhil), 1988, c. 1, s. 240-241; Fığlalı, a. g. e., s. 216; Tuayme, a. g. e., s. 58

²⁷⁸ Taftazanî, a. g. e., s. 98; Tuayme, a. g. e., s. 58; el-Musavî, Prof. Dr. Musa, *Şia ve Şiilik Mücadelesi*, İstanbul 1995 s. 76; Atay, a. g. e., s. 110

Ehl-i Sünnet Mehdînin varlığı hususunda Kur'an'da bir nass bulunmadığına bunun hadislerle sabit olan bir husus olduğunu savunur. Hatta öyle ki bazı **Ehl-i Sünnet** alimleri Mehdîlik inancına dair **Buhari** ve **Müslim**'de herhangi bir hadis yer almamasından dolayı bu konuyu ihtilaflı olarak görmüş ve akaide dair yazdıkları eserlerine almamışlardır.²⁷⁹ Ancak **Ehl-i Sünnet**'in çoğunluğu her ne kadar bu iki temel kaynakta yer almasa da **Sünen-i Tirmizi**, **Ebu Davud**, **İbn Mace**, **Hakimin Müstedrek**'i gibi önemli hadis kaynaklarında geçen hadislerden istidlal ederek bu konuya yer vermişler ve bunu kabul etmişlerdir.²⁸⁰ Bu kaynaklarda Mehdîlik konusunda yer alan bazı hadisler şöyledir:

- **Tirmizi**, **Ebu Davud** ve **Ahmed b. Hanbel**'in **İbn Mesud**'dan ve diğerlerinden rivayetle Peygamberimiz şöyle demiştir: “Dünyada sadece bir gün kalsa (dünyanın sona ermesine bir gün kalsa) Allah bu günü Benden veya benim **Ehl-i Beytim**den ismi benim ismim gibi olan, babasının adı da benim babamın adı gibi olan bir adam çıkıp daha önce kötülük ve zulüm ile dolan dünyayı adalet ve doğrulukla doldurmadıkça sona erdirmez.”²⁸¹

- **Ebu Davud**da yer alan bir başka rivayette şöyledir: “Peygamber (s.a.v) **Hızır**'e baktı ve dedi ki: ‘Benim bu evladım seyyiddir. Onun soyundan Peygamberinizin ismiyle isimlendirilecek yaratılışı bana benzemeyen bir adam çıkacak ve yeryüzünü adaletle dolduracak.’”²⁸²

Tirmizi ve **Ebu Davud**, **Said b. Müseyyeb** ve **Ümmü Seleme**'den rivayetle Peygamberimiz şöyle demiştir: “Mehdi benim soyumdan **Fatıma**'nın evladından olacaktır.”²⁸³

Mehdî ile ilgili hadis kaynaklarında yukarıda bir kısmını aktardığımız rivayetlerin daha birçok benzeri rivayetler vardır. Diğerlerini aktarmamız gerekli değildir.

Kaynaklarda Mehdîlik inancına dair aktarılan rivayetlerle ilgili bazı önemli hadis şârihleri şöyle der:

- **Tirmizi** şârihi, **Mubarekfûrî** “**Tuhfetü'l-Ahfezî**” isimli eserinde “Mehdîlik konusundaki hadisler” başlığı altında bu konudaki rivayetleri aktarmış ve Mehdîlik konusunda birçok hadis vardır. Ancak bunların çoğu zayıftır demiştir. Ayrıca bizim yukarıda da aktardığımız **İbn Mesud**'dan rivayet edilen hadisle ilgili şöyle demiştir: “Bu hadis hasen seviyesinin altında değildir. Onun birçok şahitleri ve tabileri vardır. **İbn Mesud**'dan aktarılan bu hadis, şahitleri ve tabileri ile birlikte hiç şüphesiz delil edinmek için uygundur.” Nitekim **Tirmizi** bu hadis sonunda şu ifadelere yer vermiştir: “Bu konuda **Ebu Said**'den, **Ümmü**

²⁷⁹ Meheran, a. g. e., c. 1, s. 262

²⁸⁰ Tuayme, a. g. e., s. 60

²⁸¹ Tuayme, a. g. e., s. 60; Meheran, a. g. e., c. 1, s. 257

²⁸² Tuayme, a. g. e., s. 61

²⁸³ Tuayme, a. g. e., s. 61; Meheran, a. g. e., c. 1, s. 254

Seleme'den ve Ebu Hureyre'den gelen başka rivayetlerde vardır. **İbn Mesud**'dan gelen bu hadis ise Hasen ve Sahih bir hadistir.” Ayrıca **Hakim Müstedrek**'inde **Tirmizi**, **Ebu Davud**, **İbn Mace** vb. aktardığı **İbn Mesud**'dan gelen rivayeti aktarmış ve şöyle demiştir: “Bu hadis **Buhari** ve **Müslim**'in şartına göre sahih bir hadistir.”²⁸⁴

- **Azîmâbâdî Ebu Davud** şerhi olan “**Avnû'l- Ma'bud**” isimli esrinde “**Kitabü'l-Mehdi**” başlığı altında şöyle der: “Bil ki ehl-i İslam arasında asırlar boyu meşhur olan şudur: ‘Ahir zamanda Peygamberin **Ehl-i Beyt**inden **Mehdi** adında bir adam çıkacak. Dini ve adaleti yayacak. Müslümanlar ona tabi olacak İslam memleketlerini kontrolü altına alacak.’”²⁸⁵

Mehdi'nin geleceğini haber veren rivayetlerle ilgili **İbn Teymiyye** “**Minhacüs-Sünne**” isimli esrinde şöyle der: “**Tirmizi**, **Ebu Davud**, **Ahmed b. Hanbel** ve benzerlerinin rivayet ettiği **İbn Mesud** hadisi (yukarıda geçti) ve bunun benzeri hadisler sahihtir...Bu hadisleri Hafız ve ilim ehli olan güvenilir kimseler rivayet etmiştir.”²⁸⁶

İbn Teymiyye bu konudaki bazı hadisleri de zikrettikten sonra yine şöyle demektedir: “Bu hadisler konusunda birçok topluluk hataya düşmüş onları yanlış yorumlamıştır. Onlardan bazıları **Mehdi**'nin geleceğini inkar etmiş ve **İbn Mace**'de geçen ‘**İsa b. Meryem** den başka **Mehdi** yoktur’ hadisini delil getirmişlerdir. Ancak bu hadis zayıftır. **İmamiyye İsnâaşeriye** ise hadislerde geçen **Mehdi**'nin kendilerinin 12. imamları olan **Muhammed b. Hasen el-Askeri** olduğunu söylemektedir ve yanılmaktadırlar. Çünkü hadiste gelecek olan **Mehdi**'nin ismi açıkça belirtilmiş ve isminin **Muhammed b. Abdillâh** olduğu belirtilmiştir. Ancak onlar babasının ismini kaldırarak bu ismi imamlarının ismine benzetmişlerdir.”²⁸⁷

Bu hadislerle ilgili bu bilgileri verdikten sonra bizim incelemekte olduğumuz **Tabersî**'nin tefsirinde aktardığı bu konuya ilişkin görüşlerine gelince biz onun bu konudaki görüşlerine **Şia**'nın, **Mehdi**'nin gelişine delil olarak gösterdikleri **Kasas 85**, **Tevbe 105**, **Rad 7**, vb. ayetlerin tefsirine baktık ancak bu konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık.²⁸⁸

O, bu konudaki görüşlerini **Bakara suresi 3.** ayetin “...الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ...” tefsirinde birkaç cümle ile ortaya koymuş ve şöyle demiştir: “Ayetteki gayb, **İbn Mesud** ve sahabelen bir topluluğa göre ‘kulların bilgisi dışında olan şeyler’ anlamındadır. Bu görüş ayetin umumuna göre daha evla olan bir görüştür. Bizim ashabımızın (**İmamiyye**'nin) **Mehdi**'nin gaybet zamanı ve çıkacağı zamana ilişkin söyledikleri de bu ayetin manasına dahildir.”²⁸⁹

²⁸⁴ Meheran, a. g. e., s. 256

²⁸⁵ Meheran, a. g. e., c. 1, s. 252

²⁸⁶ Meheran, a. g. e., c. 1, s. 262; Tuayme, a. g. e., s. 61

²⁸⁷ Tuayme, a. g. e., s. 61

²⁸⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 20, s. 328-399; c. 11, s. 132-133; c. 13, s. 146-147

²⁸⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 110

Mehdî mefhumu, **Prof. Musavi**'nin de dediği gibi aslında güzel bir mefhumdur. Eğer **Mehdî**nin varlığı ile ilgili itikad **Ehl-i Sünnet**'in itikadında olduğu gibi sadece Rasulullahın neslinden, kaybolmuş bir imamın varlığına ve bunun günün birinde ortaya çıkarak yeryüzünde adalet ve dürüstlüğü yayacağına inanmaktan ibaret kalsaydı müslümanların kafasını karıştıran bugünkü durum ortaya çıkmazdı. Ancak ne yazık ki bazı fırka ve guruplar taassublarını **Mehdî**lik konusunda da ortaya koymuşlar ve bu konuya soktukları yalan yanlış asılsız rivayetlerle konu istismar edilmiş, müslümanların inançları zedelenmiştir.

Ayrıca dikkatimizi çeken bir hususta **Şia**, **İmamiyye** ve **Tabersî**'nin H. 260 ta kaybolduğunu ve ileriki bir zamanda çıkacağını söyledikleri **Mehdî** içinde bulunduğumuz H. 1425 yılından 260 yılını çıkardığımız zaman geride 1165 yıl kalır. İşte beklenen **Mehdî** 1165 yıldır hayattadır demektir. Nerede ikamet ettiğini ne yiyip içtiğini sormak en basit insanın soruları arasında olup cevaplandırmaya muhtaçtır. Şimdiye kadar insanoğlunun bu kadar uzun sene yaşaması **H.z.Nuh** hariç kimseye isnad edilmemiştir.²⁹⁰

3- Nüzûl-i İsa: **H.z. İsa**'nın ölümü ve kıyametin kopmasından önce kıyametin bir alâmeti olarak tekrar dünyaya geleceği inancına “**Nüzûl-i İsa**” (**Nüzûl-i Mesih**) denir.²⁹¹ Bu konu İslam alimleri arasında çok tartışılan konulardan biridir.

Bu inanç asırlarca insanların zihnini meşgul etmiş, hatta bazı dönemlerde insanların dini duygularının sömürülmesine neden olmuştur.

Kur'an'ı Kerim yaşadığımız alemin bir gün mutlaka son bulacağını beyan etmiş; bunu “*el-Kıyam*”, “*es-Sâa*”, “*el-Yeymül ahır*”, “*Yevmü'd-din*” gibi tabirlerle açıklamıştır. Fakat bu son ne zaman gerçekleşecektir? Bu hususta gerek ayetler, gerekse hadislerde kesin bir tarih verilmemiş, ancak onunla ilgili birtakım belirti ve işaretler bildirmiştir.²⁹²

İşte bundan dolayı İslam alimleri kıyamet kopmazdan önce **H.z. İsa**'nın yeryüzüne inmesi demek olan “**Nüzûl-i İsa**”yı bir kıyamet alâmeti olarak saymışlar ona özel bir önem vermişlerdir.

Konuyla ilgili ayeti kerimelere geçmeden önce şunu da belirtelim ki **Nüzûl-i İsa** konusu ile ilgili birde onun *Ref'* edilmesi yani Allah katına çekilmesi meselesi vardır ki biz araştırmamızın sınırlarını aşmamak için ona değinmiyoruz. Sadece **Nüzûl-i İsa** konusunu ele alacağız.²⁹³

²⁹⁰ Atay, a. g. e., s. 110

²⁹¹ Çelebi, İlyas, “İsa maddesi”, T. D. V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2002, c. 22, s. 472

²⁹² Baybal, Sami, *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, Konya 2002

²⁹³ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz. Baybal, a. g. e., s. 131-183

Kur'an'ı Kerim de Nüzûl-i İsa konusunda dayanak teşkil ettiği söylenen ve üzerinde birçok tartışmaların olduğu ayeti kerimeler şunlardır:

— “وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا” (Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.) (Nisa 159)

— “وَإِنَّهُ لَعَلَّمَ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ” (Şüphesiz ki o (İsa), kıyametin (ne zaman kopacağına) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.) (Zuhruf 61)

Müfessirlerin Nisa suresi 159. ayeti farklı şekilde yorumlamalarının esas sebebi, ayette geçen iki zamirin (مَوْتِهِ - بِهِ) kimi ifade ettiği hususunda farklı tercihler yapmış olmalarındandır. Pek çok müfessire göre ayetteki ilk zamir “بِهِ” Hz. İsa’ya ikinci zamir “مَوْتِهِ” Ehl-i Kitab’a gitmektedir. Bu durumda mana “Ehl-i Kitab’tan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, and olsun ona mutlaka iman edecek, o da kıyamet günü kendileri aleyhine bir şahit olacaktır.” şeklindedir.²⁹⁴

Bazı müfessirlerde ayette geçen zamirlerin ikisinin de Hz. İsa’yı kastettiğini söyleyerek bu ayetin onun nüzûlüne işaret ettiğini söylemektedir. Onlara göre Hz. İsa diri olarak gökten yeryüzüne indiği zamanda Ehl-i Kitab’tan hayatta olan herkes ona inanacaktır.²⁹⁵

Zuhruf suresi 61. ayete gelince bu ayet müfessirlerin pek çoğuna göre Hz. İsa’nın nüzûlüne bir işarettir. Onun nüzûlü, kıyametin yaklaştığını bildiren bir alamettir. Çünkü İsa (a.s)’nın ortaya çıkması, kıyamet alametlerindendir. Yeryüzüne inişi dünyanın sonunun geldiğine bir işarettir.²⁹⁶

İbn Kesîr ve Elmalılı gibi müfessirler ayetin iki anlamada gelebileceğini yani onun babasız olarak yaratılışı ve çeşitli mucizeleri veya nüzûlü, kıyametin yaklaştığını bildiren alametlerdendir.²⁹⁷

Kur'an'ı Kerim de Nüzûl-i İsa ile ilgili açık ve teferruatlı bilgiler temel hadis kaynaklarının çoğunda etraflıca zikredilmiştir. Başta Kütüb-i Sitte olmak üzere Muvattaı, A. b.

²⁹⁴ er-Razî a. g. e., c. 8, s. 409; İbn Kesîr, a. g. e., c. 1, s. 578; es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetül-Tefasir*, Dersaadet yay. Tsz., c. 1, s. 317; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an'ı Kerimin Meal-i Alisi ve Tefsiri*, İstanbul 1965, c. 2, s. 703; Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1993, c. 3, s. 121

²⁹⁵ Baybal, a. g. e., s. 197

²⁹⁶ Zemahşerî, a. g. e., c. 4, s. 254-255; Alûsî, a. g. e., c. 25, s. 95; er-Razî, a. g. e., c. 19, s. 540; es-Sabunî, a. g. e., c. 3, s. 162

²⁹⁷ İbn Kesîr, a. g. e., c. 4, s. 131; Elmalılı, a. g. e., c. 7, s. 358

Hanbel'in Humeydi'nin Tayalisi'nin Müsnedler'i Hz. İsa'nın nüzûlü ile ilgili pek çok rivayete yer vermiştir.²⁹⁸

Biz burada konumuzun sınırlarını aşmamak açısından bu rivayetlerin hepsini aktaracak değiliz. Ancak konuyla ilgili öne çıkan bazı rivayetler şöyledir:

1- **Ebu Hureyre** (r.a)'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, **Meryem oğlu İsa'nın**, aranızda adaletli bir hakem olarak inmesi pek yakındır. O haçı kırarak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, mal o kadar çoğalacak ki, kimse onu kabul etmeyecektir. O zaman yapılacak tek secde tüm dünya ve içindekilerden daha hayırlı olacaktır." Sonra **Ebu Hureyre**, "İsterseniz şu ayeti okuyun" der: "*Kitap ehlinde hiç kimse yoktur ki ölümünden önce ona inanmış olmasın.*"²⁹⁹

Bu hadisin senedinde geçen ravilerin hepsi sika (güvenilir) ravilerdir. Sıhhatinden şüphe edilmeyen bir hadistir.³⁰⁰

2- Yine **Ebu Hureyre**'den gelen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu. "Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki **Meryem oğlu** hac veya umre yahut ikisini birden yapmak için mutlaka **Fecc-i Ravha**'da tebliğe gelecektir."³⁰¹

Hakim Müstedrek'inde bu hadisi zikretmiş ve sahih olduğunu söylemiştir. Aynı hadisi **Zehebî "Telhisü'l-Müstedrek"**inde aktarmış ve sahih olduğunu söylemiştir.³⁰² Ayrıca **İbn Hacer "Takrîbü't-Tehzîb"**'te bu hadisin ravilerinin güvenilir kimseler olduğunu hadisin **Ricali'nin Buharî ve Müslim'in Ricali** olduğunu ve sika olduğunu söylemiştir.³⁰³

3- **Ebu Hureyre**'den gelen diğer bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle demiştir. "Peygamberler birbirlerinin babaları bir, anneleri farklı kardeşleridir. Ben **İsa b. Meryem'e** insanların en yakınıyım. Benimle **İsa** arasında bir peygamber yoktur. O gerçekten inecektir. Onu gördüğünüz zaman tanıyın! O, orta boylu, beyaza çalar kırmızı renktedir. Sarıya boyalı iki elbise içerisinde. Yağmur yağmasa da saçından su damlayacaktır. İnsanlarla İslam için savaşacaktır. (Hristiyanların) haçını kırar, domuzu öldürür, cizyeyi kaldırır. Onun zamanında Allah milletlerin hepsini helak eder. Sadece İslam kalır. **Mesih-Deccalı** helak eder. Oda yeryüzünde kırk sene kalır, sonra vefat eder. Müslümanlar onun üzerine namaz kılar."³⁰⁴

²⁹⁸ Baybal, a. g. e., s. 208

²⁹⁹ Buharî, Kitabü'l-Büyu' 102; Müslim, İman 242-243; Tirmizî, Fiten 54

³⁰⁰ Baybal, a. g. e., s. 210

³⁰¹ Müslim, Hac 216, Müsned, c. 2, s. 240

³⁰² Keşmirî, Muhammed Enverşah el-Hindî, *et-Tasrih bima Tevatera fi Nüzûli'l-Mesih* (thk. Abdülfettah Ebu Ğudde), Halep 1965, s. 100-101

³⁰³ Baybal, a. g. e., s. 211-212

³⁰⁴ Buharî, Enbiya 48; Müslim, Fezail 143; Müsned, c. 2, s. 406

Hafız İbn Hacer Mûsned'de geçen bu hadisi **Fethu'l-Barî**'de zikretmiş ve bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. **Keşmirî**'de bu ifadeleri zikrettikten sonra bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.³⁰⁵

Nüzûl-i İsa ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz ve burada aktaramadığımız hadislerle ilgili tartışmalar daha çok hadislerin sahih olup olmadığından ziyade *âhad* veya *mütevâtir* olup olmadığı noktasındadır. **Zahid el-Kevserî** bu konu üzerinde genişçe durmuş, **Keşmirî** gibi oda bu konudaki hadislerin *mütevâtir* olduğunu söylemiş, *âhad* diyenlere karşıda ameli konularda olduğu gibi itikada dair konularda da *âhad* haberlerin delil teşkil ettiğini söylemiş, **Sehavî**, **Kerhî**, **Semânî**, **Gazâlî**, **Abdülaziz el-Buharî** gibi alimlerinde aynı düşüncede olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶

Ayrıca **İmam Şafiî** akideyi *haberi vahid*le tespit ettiğini söylerken, **İbn Teymiyye**'de sahih olduğu takdirde *âhad* haberlerin itikâdî konularda delil kabul edileceğini söylemiştir. **İbn Hacer**'de *haberi vahidlerin* ameli konularda delil sayıp itikâdî konularda delil saymamanın ölçüsü nedir? diyerek bu ayrımın kesin ve tutarlı bir ayrım olmadığını söylemektedir.³⁰⁷

Konuyla ilgili ayet ve hadisleri bu şekilde aktardıktan sonra bu konudaki İslam dünyasında oluşan görüşleri kısaca şöyle özetleyebiliriz.

1- **Hz. İsa** kıyameti vukuundan önce dünyaya inecek. Son Peygamberin getirdiği vahiylerle tabi olup **Deccali** öldürecek, yeryüzünde adaleti hakim kılacaktır. Ayetler ve hadisler buna inanmayı gerektirir. Çünkü ayetlerde **Ehl-i Kitab**'ın her birinin **Hz. İsa**'nın ölümünden önce ona iman edeceği haber verilmiş (Nisa 159) ve **İsa**'nın bir kıyamet alameti olduğu açıklanmıştır. (Zuhruf 61)

Ayrıca tevatür derecesine ulaşan hadisler Nüzûl-i İsa konusuna açıklık getirmektedir. Bizimde kabul ettiğimiz bu görüş **Ehl-i Sünnet** Kelamcıları, **Selefiyye** ve **Şia**'nın görüşüdür.³⁰⁸

2- **Ehl-i Kitab**'ın **İsa**'ya iman edeceğine dair ayet (Nisa 159) yanlış yorumlanmıştır. Bu ayette, **Ehl-i Kitab**'tan her birini kendi ölümünden önce, yani hayatının son nefesleri sırasında gerçeği anlayacağı ve bu arada **İsa**'ya da iman edeceği anlatılmıştır. **Hz. İsa**'nın kıyamet alameti olacağı tarzında anlaşılan ayete de (Zuhruf 61) yanlış anlam verilmiştir. Çünkü ayette

³⁰⁵ Keşmirî, a. g. e., s. 160-161

³⁰⁶ el-Kevserî, Muhammed, Zahid, *Nazratün Abira fî MezaimiMen Yünkiru Nüzûle İsa Aleyhis-Selam Kable'l-Ahire*, Kahire 1987, s. 106-109; Keşmirî a. g. e., s. 42, 158, 164, 198, 203

³⁰⁷ Baybal, a. g. e., s. 256

³⁰⁸ Çelebi, a. g. e., c. 22, s. 472; Baybal, a. g. e., s. 238-241

yer alan (علم) kelimesi “alamet” manasındaki alem şeklinde okunduğu gibi “bilgi” anlamında ilm şeklinde de okunmuştur.

Nüzûl-i İsa’ya dair Hz. Peygambere atfedilen rivayetlere gelince bunlar *mütevâtir* olmayıp *âhad* derecesindedir. *Âhad* haberlerin ayetlerin hükmüne aykırı bilgiler ihtiva etmesi halinde hadis olma nitelikleri kuşku ile karşılanır. Ayrıca Hz. İsa bir peygamber olarak gönderilmiş ve görevini tamamlamıştır. Hz. Peygamber son peygamber olduğuna göre ondan sonra başka bir peygamberin dünyaya gelmesi “hatmi-nübüvvet” ile bağdaşmaz. Mu'tezile Kelamcılarının yanı sıra Ahmed Emin, Abdülkerim el-Hatib, İzzet Derveze gibi çağdaş sunnî alimler bu görüştedir.³⁰⁹

3- Hz. İsa’nın ölümü ve ahir zamanda dünyaya dönüşüne ilişkin ayetler açık anlamlı olmadığı ve bu konuda pek çok hadis bulunduğundan Nüzûl-i İsa olayını tümüyle reddetmek doğru değildir. Buna göre ileriki asırlarda Hz. İsa’nın manevi şahsiyetinin ortaya çıkıp insanlığa getirdiği sevgi, barış, şefkat gibi değerlerin onun mensupları tarafından uygulanacağını söylemek mümkündür. Bu görüş Muhammed Abduh, M. Reşid Rıza gibi son devir alimlerin görüşüdür.³¹⁰

Müfessirimiz Tabersî ise Nüzûl-i İsa konusuna dayanak teşkil ettiği söylenen ayetlerden Nisa suresi 159. ayetin tefsirinde konuyla ilgili görüşlerini ortaya koyarken bu ayetin tefsirine ihtilaf edilmiştir dedikten sonra konuyla ilgili üç görüş aktarır; bunlardan birinci görüşün kendi görüşü olduğunu söyleyerek şöyle der: “Ayetteki (مَوْتِهِ - بِهِ) kelimelerindeki zamirlerin ikisinin de İsa’ya döndüğünü ve Ehl-i Kitab’tan herkes İsa ölmeden önce Allah’ın onu yeryüzüne indirdiği Mehdi’nin çıkış zamanı ve Deccalın öldürülme zamanı olan ahir zamanda ona iman edecektir. O zaman yeryüzündeki insanlar tek millet olacak ve Hanif olan İslam dinine tabi olacaklardır. Bu görüş İbn Abbas, Ebu Malik, Hasen Basri ve Katade’nin görüşüdür...İbn Cerir’de bu görüşü tercih etmiş ve ayetin ahir zamandaki insanlar için hâs olduğunu söylemiştir...Ayet Ehl-i Kitab’ın hepsinin İsa’ya iman edeceğini ifade etmektedir.”³¹¹

Konuyla ilgili bir başka ayet olan Zuhurf suresi 61. ayetin tefsirinde de müfessirimiz şöyle der: “وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ) Yani Nüzûl-i İsa kıyametin alametlerindendir. Onun inişiyle kıyametin yaklaştığı bilinecektir. (فَلَا تَمْتَرْنَ بِهَا) Yani kıyamet. Onu yalanlamayın ve ondan

³⁰⁹ Baybal, a. g. e., s. 243-249; Çelebi a. g. e., c. 22, s. 472-473

³¹⁰ Çelebi, a. g. e., c. 22, s. 473

³¹¹ et-Tabersî, a. g. e., c. 6, s. 285-287

şüphe etmeyin. Bu görüş aynı zamanda İbn Abbas, Katade, Mücahid, Dahhâk ve Süddî'nin görüşüdür.”³¹²

Görüldüğü gibi Tabersî daha önce görüşlerini aktardığımız ve Nüzûl-i İsa'nın gerçekleşeceğine inanan Ehl-i Sünnet Kelamcıları Selefilere ve Şia gibi düşünmektedir.³¹³

d-Takıyye

Takıyye "توقى" veya "اتقى" kelimesinden masdar bir isimdir. İstilahtan olarak ise kişinin düşman korkusuyla canını, malını, namusunu korumak için içinde olandan başka bir şeyi söylemesi veya yapmasıdır.³¹⁴

Takıyye kelimesi (تقية) şeklinde Kur'an'ı Kerim de geçmektedir. Ancak (تفاهة) şeklinde Kur'an'da yer almaktadır. Bu konuya temel teşkil eden ve *takıyye* konusundaki tartışmaların kaynağı olan iki ayeti kerime vardır:

” لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ الْمَصِيرُ ”
(Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır.) (Ali-İmran 28)

” مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ ”
(Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse - kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlaradır; onlar için büyük bir azap vardır.) (Nahl 106)

Ehl-i Sünnet alimlerinin tamamına yakını takıyyenin caiz olduğunu söylemektedir. Bazıları ise takıyyenin o günkü şartlarda mü'minlerin azlığı nedeniyle geçerli olduğunu bugün ise İslamın ve müslümanların güçlendiğini ve takıyyeye ait hükmün geçerliliğini yitirdiğini söylemektedir.³¹⁵

³¹² et-Tabersî, a. g. e., c. 25, s. 95

³¹³ Çelebi, a. g. e., s. 472; Baybal, a. g. e., s. 201

³¹⁴ Meheran, a. g. e., c. 1, s. 207; el-Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed, *el-Cami'li Ahkâmi'l-Kur'an*, (Terc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 2000, c. 4, s. 64,

³¹⁵ er-Razî, a. g. e., c. 6, s. 253

Cumhur, takıyyenin caiz olduğunu söylemekle birlikte onun şekli ve sınırları hususunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Bazıları takıyyenin sadece canı korumak için caiz olduğunu malı korumak için ise caiz olmadığını söylerken bir kısmı da takıyyenin insanın canına, malına, namusuna zarar verebilecek hususların tamamında caiz olduğunu söylemiştir. **Haseni Basri** ve **Evvâi** gibi bazı alimler takıyyenin sözde caiz olduğunu, Allah'tan başkasına secde etmek veya başka bir kibleye doğru namaz kılma gibi fiili durumlarda caiz olmadığını söylerken **Ehl-i Irak** ve **İmam-ı Malik** gibi alimlerde sözde ve fiilde ikrahın eşit olduğunu ve her iki durumda da takıyye yapmanın caiz olduğunu söylerler. Ancak bütün alimler ölümle tehdit edilip küfre zorlanan bir kimsenin takıyye yapmasının caiz olduğu hususunda ittifak ettikleri gibi öldürme hususunda da takıyyenin caiz olmadığına ittifak etmişlerdir.³¹⁶

Şia ve **İmamiyye** ise çoğunlukla takıyyenin vacib olduğu görüşündedirler. Çünkü onların siyasi düşüncelerinin temellerinden birisini takıyye inancı oluşturur.³¹⁷ Bu inanç **Şia** da o kadar önem kazanmıştır ki onlara göre dinin onda dokuzu takıyyedir. Hatta bu hususta daha da ileri giderek takıyye yapanı Allah'ın yücelttiğini terk edeni ise yalnız bırakacağını ve takıyyeyi terk etmenin namazı terk etme gibi olduğunu söylerler.³¹⁸

Şia ve **İmamiyye** taraftarlarına göre takıyye inancının başlangıcı **Emevî** hükümeti döneminde **Ehl-i Beyte** ve **Ehl-i Beyt** imamlarına yapılan baskılar ve haksızlıklardır. Görüşlerini açıklayan ve İslam'ı anlatan imamlar büyük baskılar ve işkenceler gördü. Bu dönemde başlayan baskılar daha sonraki dönemlerde giderek arttı. Ancak **Şia**'ya göre imamlar takıyye inancı sayesinde korunmuşlar ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlara göre **İmam Ali** takıyyeye cevaz vermiş hatta onu emretmiştir.³¹⁹

Şia bu hususta önde gelen imamlarından birçok nakillerde bulunarak takıyyenin varlığına ve onun vacib olduğuna delil getirirler. Bu rivayetlerin bazıları şöyledir:

- **İmam Ca'fer** demiştir ki: “*Takıyye* benim ve babalarımın dinidir. *Takıyye* yapmayanın dini yoktur.”³²⁰

- **Kummî** şöyle der: “*Takıyye* vacibdir. Kim onu terk ederse namazı terk etmiş gibidir.”³²¹

³¹⁶ er-Razî, a. g. e., c. 6, s. 252-253; Meheran, a. g. e., c. 1, s. 208-209, 221; Kurtubi, a. g. e., c. 10, s. 278-281; İbn Kesir, a. g. e., c. 1, s. 357

³¹⁷ Fığlalı, a. g. e., s. 224; Tuayme, a. g. e., s. 85

³¹⁸ Fureyc, a. g. e., s. 150-151; Tuayme, a. g. e., s. 86; Zahir, Prof. Dr. İhsan İlahî, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takıyye anlayışı* (Çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat), Ankara Tsz., s. 141

³¹⁹ Meheran, a. g. e., c. 1, s. 238-239

³²⁰ Tuayme, a. g. e., s. 86; Fureyc, a. g. e., s. 150; Fığlalı, a. g. e., s. 225

³²¹ Fureyc, a. g. e., s. 151; Zâhir, a. g. e., s. 143

- Üçüncü imam **Huseyn b. Ali** den rivayetle o şöyle der: “*Takıyye* olmasaydı dostumuzu düşmanımızı bilemezdik.”³²²

- Dördüncü imam **Ali b. Huseyn** den rivayetle o şöyle demiştir: “Allah mü’minlerin bütün günahlarını bağışlar ancak iki günah müstesna onlarda: *Takıyye*yi terk etmek ve mü’min kardeşlerin hakkına tecavüz etmektir.”³²³

Takıyye konusunda **Şia**’ya ait yukarıdaki saçma rivayetlerin bir hayli örneği vardır. Ancak bu kadarını zikretmek yeterli olacaktır.

Şia ve **İmamiyyen**in bu inancı çelişkiler ve tutarsızlıklarla doludur. Şöyle ki :

- *Takıyye*yi **Hz. Ali**’nin emrettiği ve uyguladığını söylemektedirler. Halbuki herkesçe bilinen bir husustur ki **Hz. Ali** kendinden önceki Raşid halifelere biat etmiş ve onlardan herhangi bir zorlama görmemiştir. Keza kendi hilafeti döneminde de ikrah altında bırakılması düşünülemez. O halde **Hz. Ali**’nin *takıyye* yapmasını ve onu emretmesini gerektirecek bir durum söz konusu olmamıştır. Kaldı ki **Hz. Ali** ikrah altında bırakılsa bile öncelikle hakkın ortaya çıkması için gereğinden fazla mücadele etmekten çekinmezdi. Çünkü o, cesaretiyle meşhur bir sahabeydi.

- Yine daha önce imamet bahsinde de belirttiğimiz gibi **Şia** imamlarının gaybî haberleri ve her şeyi bildiğini söylüyordu. Madem bu kadar her şeyi biliyorlardı o zaman başlarına gelecek tehlikeyi ve zorlamayı önceden bilip tedbir almaları gerekmez miydi? Korunmak için neden *takıyye*ye ihtiyaç duydular...Bu da **Şia**’nın çeliştiği noktalardan biridir.

Ayrıca **İbn Teymiyye** **Şia**’nın kendi imamlarından ve **Ehl-i Beyt**ten *takıyye* konusunda aktardığı rivayetlerin sahih olmadığını onların bu sözlerden münezzehe olduğunu söyler.³²⁴

Yine **Şia**’nın *takıyye*nin vacib oluşuna delil olarak getirdiği Al-i İmran 28. ayet *takıyye*yi değil kafirlerden korunmayı emrediyor. Ayette Allah zorlanan bir kimseye korunmayı mübah kılmıştır.³²⁵

Sonuç olarak **Ehl-i Sünnet** sunnî olsun olmasın hiçbir müslüman için **Şia**’nın anladığı anlamda *takıyye*yi caiz görmez.³²⁶ Kur'an ve Sünnete uygun olanda budur.

Tabersî’nin *takıyye* konusundaki görüşüne gelince o, bu konudaki görüşlerini Al-i İmran suresi 28. ayetin “لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ” (Müminler, müminleri bırakıp da

³²² Zâhir, a. g. e., s. 144

³²³ Fureyc, a. g. e., s. 152; Zâhir, a. g. e., s. 144

³²⁴ İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, (Thk. Muhammed Reşad Selim) Kahire 1989, c. 2, s. 46-48; c. 6, s. 423-426

³²⁵ er-Râzî, a. g. e., c. 6, s. 251-253; Kurtubî, a. g. e., c. 4, s. 164; Fureyc, a. g. e., s. 164; Zâhir, a. g. e., s. 187

³²⁶ Zâhir, a. g. e., s. 145

فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْتَقُوا مِنْهُمْ تَقِيَةً وَيَحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır.) tefsirinde ortaya koyar ve şöyle der: (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ) manası: Kim mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinirse (فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ) yani o Allah'ın dostlarından değildir, Allah ondan uzaktır...denilmiştir ki Allah'ın dininden bir şey değildir. Sonra istisnada bulundu ve (إِلَّا أَنْتَقُوا مِنْهُمْ تَقِيَةً) dedi.

Mana: Ancak kâfirler galip mü'minler mağlup durumda olursa ve mü'min onlarla iyi geçinip onlara muvafakat etmediği zaman onlardan (zarar göreceğinden) korkarsa demektir. İşte böyle bir durumda onun (mü'minin) diliyle onları sevdiğini ve onların yanında olduğunu, onlara karşı takıyye yaparak ve içinden inanmayarak söylemesi caizdir. Bu ayeti kerime, cana bir zarar gelmesinden korkulduğu zaman dinde takıyyenin caiz olduğuna işaret eder. Bir mü'mini öldürmek, bilinmeyen veya zannı galip olunan durumlarda caiz değildir. Çünkü dinde fesada yol açar... Şeyh Ebu Ca'fer et-Tusî şöyle der: Rivayetlerin zahiri cana zarar gelme korkusu olduğu zaman takıyyenin vacib olduğuna delâlet etmektedir. Ondan takıyye yapmayıp gerçeği söylemenin ruhsat olduğuna dair bir görüşte rivayet edilmiştir. Hasen'in rivayet ettiğine göre Müseylemetü'l-Kezzab, Hz. Peygamberin ashabından olan iki adam yakaladı. Onlardan birisine 'Sen Muhammed'in Allah Rasulü olduğuna şahadet ediyor musun?' deyince, adam 'evet' dedi. Bunun üzerine Müseyleme 'Benimde Allah Rasulü olduğuma şahadet eder misin?' deyince adam 'evet' dedi. Bunun üzerine o adamı bırakıp diğerini çağırdı ve ona, 'Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna şahadette bulunuyor musun?' dedi. Adam 'evet' dedi. Daha sonra, 'Benimde Allah'ın Rasulü olduğuma şahadette bulunuyor musun?' deyince, adam üç kere 'ben sağırım...' dedi. Müseyleme bunun üzerine yanına gelerek onu katletti. Bu olay Hz. Peygambere intikal ettiği zaman o şöyle buyurdu: 'Şu öldürülen kimseye gelince, o yakînî imanı ve sıdkı üzere gitti...Allah mübarek etsin. Diğerisi ise Allah'ın tanıdığı olduğu ruhsatı kullandı. Bundan dolayı ona bir günah ve vebal yoktur.' Buna göre takıyye bir ruhsattır. Hakkı haykırmak ise fazilettir."³²⁷

Müellif ayrıca Nahl suresi 106. ayetin "مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ" (Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başkafakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlaradır; onlar için büyük bir azap

³²⁷ et-Tabersî, a.g.e, c.3, s.55-56

vardır.) sebebi nüzulü olarak ta bu ayetin **Ammar b. Yasir**, annesi ve babası hakkında indiğini söyler. Müşrikler onları kendi ilahlarına inandıklarını söylemeye zorlarlar. **Ammar**'ın babası ve annesi onların istediklerini söylemeyince öldürülür. **Ammar** ise kalbinden inanmayarak onların istediğini söyler ve kurtulur. Durumu Peygamberimize anlatır. O da kalbin nasıldı diye sorunca “iman doluydu” diye cevap verince Peygamberimiz eğer seni yine zorlarlar ise aynısını yap der ve bu olay üzerine bu ayeti kerime nazil olur.³²⁸

Görüldüğü gibi **Tabersî** takıyyenin bir ruhsat olduğunu ve ikrah altında kalan bir kimsenin ona başvurmasının caiz olduğunu söyleyerek onun vacib olduğunu söyleyen **Şia** ve **İmamiyyenin** aşırı görüşleri karşısında O, **Ehl-i Sünnetin** ve bütün cumhuru ulemanın görüşünü benimsemiş ve müteassıb Şiiler gibi zorlama te'villere gitmemiştir. Nitekim tefsirde otorite kabul edilen, mezhebi kaygılardan ve taassubdan uzak olan, **Râzî**, **Kurtubî**, **İbn Kesîr**, **Zemahşeri**, gibi önemli müfessirlerde takıyyenin bir ruhsat olduğunu, can, mal ve namus konusunda ikrah altında kalan bir müslümanın ona başvurmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.³²⁹

C- TABERSÎ'NİN AHİRETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

a- Kabir Azabı

Kabir, lügatte insanın ölümden sonraki defnedildiği yere verilen isimdir. *Berzah* ise iki şey arasındaki engel, mânia demektir.³³⁰ Bu iki kelimenin ıstılahı anlamları da lugattaki ile aynıdır ve insanın öldükten sonra defnedildiği yerdir.³³¹

“*Berzah alemi*” de denilen kabir alemi, insanın ölümden sonra başlayıp mahşere kadar devam eder. Bu müddet içerisinde insanlar berzah aleminde kalırlar ki, bu hayatı istisnasız herkes yaşayacaktır. Ölüm, ebediyete giden bir yol, kabirde konakların ilkidir. Ahiret alemine mahsus olan ceza veya mükafatın ilk başlangıç yeri de yine berzah alemidir ki buna “kabir nimeti veya azabı” denilmektedir.³³²

Kabir azabının varlığına şerî hükümler delalet etmiştir. Bununla ilgili ayeti kerimeler ve hadisi şerifler mevcuttur. Kabir azabını kabul etmeyen **Cehmiyye** ve **Mu'tezile** den bazıları dışında hemen herkes bu delilleri kabul etmektedir. Bu hususla ilgili en fazla öne çıkan iki

³²⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 14, s. 128-129

³²⁹ er-Râzî, a. g. e., c. 6, s. 252-253; Kurtubî, a. g. e., c. 4, s. 164-165; İbn Kesir, a.g.e, c. 1, s. 357; Zemahşeri, a. g. e., c. 3, s. 611-612

³³⁰ Toprak, Prof. Dr. Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya 1994, s. 35-36

³³¹ Toprak, a. g. e., s. 36

³³² Toprak, a. g. e., s. 22

“يُفَيْتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ” ayet vardır. “(Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar. Zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.) (İbrahim 27) “النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ” (Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek!) (Mü’min 46)³³³

Kabir azabı konusunda Peygamberimizin birtakım hadisleri vardır. Bunların sayısı bir hayli fazla olduğu için birkaçını zikretmemiz yeterli olacaktır.

- Enes b. Malik den rivayet edildiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Kul kabre konulduğunda onu getirenler dönerken kabirdeki kişi onların ayak seslerini duyar. Bu sırada iki melek gelir ve şöyle der: ‘Sen şu adam hakkında ne diyorsun?’- Peygamber (s.a.v) ’i kastederek -, Peygamberimiz dedi ki: Mü’min şöyle der: ‘Onun Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim’. Bunun üzerine iki melek ona şöyle der: ‘Sen ateşten yerine bak Allah onu Cennette bir yerle senin için değiştirdi.’ O da her iki makamı birlikte görür.”³³⁴

- Yine Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Eğer ölümlerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından bir kısmını size işittirmesi için muhakkak Allah’a dua ederdim.”³³⁵

- Peygamberimiz zaman zaman ashabına kabir azabından sakınmalarını söylemiş ve “Kabir azabından Allah’a sığınınız” buyurmuştur.³³⁶

- Yine Peygamberimiz ashabına “Bevlden (idrardan) sakınınız çünkü kabir azabının çoğu bundandır.”³³⁷

Kabir azabının şerî delillerle sabit olduğunu bu şekilde belirttikten sonra bu konudaki görüşleri aktaralım.

Ehl-i Sünnet’e göre kabir azabının varlığı sabittir. Kafirler ve mü’minlerden âsiler kabirde azap göreceklerdir. Kabirde sualin azab ve nimetin varlığı hususunda **Ehl-i Sünnet** ittifak etmiştir. Onlara göre Kur’an ve Sünnette kabir azabına açıkça delalet eden nasslar bulunduğundan kabir azabının olacağına tartışmasız inanmak gerekir.³³⁸

³³³ en-Nesefî, a.g. e., c. 2, s.763; el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Azabü’l-Kabr ve Sualü’l-Melekeyn*, Kahire 1986 s. 2, 93; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 376-377

³³⁴ - Beyhakî, a. g. e., s. 28

³³⁵ Müslim, *Cennet* 17

³³⁶ Beyhakî, a. g. e., s. 96; Müslim *Cennet* 17

³³⁷ Beyhakî, a. g. e., s. 184; Nesefî, a. g. e., c. 2, s. 763

³³⁸ en-Nesefî, a. g. e., s. 763

Mu'tezile ve **Cehmiyye**, hayatı olmayan kimsenin azaba uğraması, sorguya çekilip cevap vermesi imkansızdır der.³³⁹ Onlara göre cesed çürüyüp yok olmakta hatta belki kabre konmadan ölüyü kurtlar parçalayıp yiyebilirler. Bu nedenle cesedi çürüten veya yok olan ölünün azabı veya nimeti hissetmeyeceği zannına kapılmışlardır.³⁴⁰

Mu'tezile'nin ve **Cehmiyye**'nin bu görüşü saçmadır. Zira ölünün cesedini görmek ancak cismin zahirini görmektir. Oysa gerçekte azabı gören, hangi şekilde olursa olsun kalbten veya batından bir cüzdür. Azap için cesedin sağlam olması şart değildir. Eğer gerekirse Allah kabirdeki kimseye azabı veya nimeti tattıracak kadar bir hayatı cesedin herhangi parçasında yaratır ve onunla idrak eder. Yukarıda da işaret edildiği gibi bedenın olması da şart değildir. Mesela uyuyan bir kimsenin rüyasında gördüğü şeylerden dolayı ızdırap çekmesi veya mutlu olması böyledir.³⁴¹ Dolayısıyla **Mu'tezile**'nin ve **Cehmiyye**'nin bu görüşleri sağlam temellere dayanmamaktadır.

Şia ve **İmamiyye**'ye göre ise ölümden kıyamete kadar geçen berzah ve kıyamet gerçektir. Onlar kıyamete dair Kur'an'ı Kerimde ve hadislerde geçen *kabir sorusu*, *mizan*, *hesap*, *sırat*, *şefa'at* vb. şeylerin hepsinin gerçek olduğuna inanırlar. Bunların hiç birinin akılla yorumlanamayacağını, keyfiyetinin bilinemeyeceğini ve yorumsuz olarak buna imanın gerekli olduğunu söylerler.³⁴² Ancak **Şia** ve **İmamiyye** kabir azabı gibi kıyamet ahvali ile ilgili hususlarda **Ehl-i Sünnet**'in görüşlerine bazı farklı yorumlar getirirler. Mesela kabirde, onlara göre, "Rabbin kim? Peygamberin kim?" diye sorulduktan sonra "imamın kim" diye de sorulacaktır. "İmamım Ali'dir" diyenler kurtulacaktır.³⁴³

Kabir azabı hususunda müellifimiz **Tabersî İbrahim** suresi 27. ayetin "يُخَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ" (Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar.) tefsirinde detaylı bir şekilde açıklar ve şöyle der: "Müfessirlerin çoğu bu ayette geçen (وَفِي الْآخِرَةِ) ifadesinin kabir anlamında olduğunu ve ayetin kabir suali hakkında indiğini söylerler. Ayrıca bu görüş **İbn Mesud** ve **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Bu görüş bizim imamlarımızın da (**İmamiyye**) görüşüdür."³⁴⁴

³³⁹ en-Nesefî, a. g. e., s. 763

³⁴⁰ el-Gazzâlî, Ebu'l-Hamid, *İtikadda Orta Yol* (çev. Dr. Kemal Işık), Ankara 1971, s. 160-161; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 378

³⁴¹ el-Gazzâlî, a. g. e., s. 101; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 378

³⁴² Fığlalı, a. g. e., s. 219

³⁴³ Fığlalı, a. g. e., s. 219; Keskin, a. g. e., s. 154-155

³⁴⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 13, s. 218

Tabersî bu ayetin kabir suali ve azabı hakkında indiğini söyledikten sonra kabir suali ve azabı hakkında “Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?” şeklindeki ifadelerin yer aldığı uzunca bir rivayet aktarır. Biz çok uzun olduğu için o rivayeti buraya alma gereği görmedik.

Müellif bu rivayeti aktardıktan sonra da en son şu ifadeyi kullanmıştır. “Kabir azabından Allah’a sığınırız.” Ayrıca Şia ve İmamiyyenin tersine kabir suali esnasında “imamın kim?” şeklinde bir sorunun sorulacağından bahsetmemekte ve bu hususla ilgili herhangi bir şey söylememektedir.³⁴⁵ Bu durum da bize onun bu konuda Ehl-i Sünnet gibi düşündüğü göstermektedir.

Müellifin kabir azabı konusunda aktardığı uzun rivayetin bir benzeri İbn Kesir tarafından aynı surenin tefsiri bölümünde aktarmış ve bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.³⁴⁶

Ayrıca aynı hadisin benzerleri de biraz eksik veya fazlasıyla Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Nesâî tarafından aktarılmış ve İbrahim suresi 27. ayetin kabir azabı hakkında indiği belirtilmiştir.³⁴⁷

b- Ru’yetullah

Kıyamet günü Cennet giden kulların Allahu Tealayı görmesi meselesi mezhepler arasında en çok tartışılan konulardan birisidir.

Ehl-i Sünnet’e göre Cennetteki bütün maddi ve manevi zevklerin üstünde en büyük nimet, celâl ve cemal sahibi Allah’ın güzelliğini seyir ve temâşâ etmektir. Cennetlikler Cuma günleri sonsuz büyüklükte ki Allah’ın arşının önünde toplanıp nurdan perde kalkınca Allah Tealayı mekan ve zaman dan münezzeh olarak görürler. Bu temâşâ onlara bütün Cennet nimetlerini unutturur. Allah, Cennetlik kullarından razı olduğunu bildirir. Cennetlikler de Allah’tan razı olduklarını söylerler. Bu durum ebedi devam eder.³⁴⁸

Mu’tezile ve Şia’nın bütün kolları (mücesseme hariç) ahirette Allah’ın görülmesi akidesini reddederler. Ancak Şia, Mu’tezile gibi akla dayanarak değil de Kur’an ve Sünnete dayanarak bu hükme ulaştıklarını söylemektedirler.³⁴⁹

³⁴⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 13, s. 219

³⁴⁶ İbn Kesir, a. g. e., c. 2, s. 531-532

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh b. Muhammed, *el-Müsned (el-Kütübü’s-Sitte)*, Çağrı yay., İstanbul 1981, c. 4, s. 187; et-Tirmizî, *Kitabü’l-Tefsîri’l-Kur’an* 15; Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Kitabüs-Sünen*, (el-Kütübü’s-Sitte), Çağrı yay., İstanbul 1981, *Kitabü’l-Cenaiz* 114

³⁴⁸ en-Nesefî, a. g. e., c. 1, s. 389-390; el-Cezâirî, Ebubekir, *Akidetü’l-Mü’min*, Kahire Tsz., s. 301; İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail, *Sıfetu’l-Cenne* (Thk. Yusuf Ali Bedevî), Beyrut 1989, s. 126; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 404; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 96, Yılmaz, a. g. e., s. 234

³⁴⁹ ed-Dihlevî, a. g. e., s. 297; Fığlalı, a. g. e., s. 204; İlhan, a. g. e., s. 410, Yılmaz, a. g. e., s.235

Allah'ın ahiret günü kesinlikle görülemeyeceğini söyleyenler Allah'ı dünyada görmek imkansızdır, imkansız olan bir şey zamanın ve mekanın değişmesiyle değişmez. Ayrıca eğer Allah görülebilseydi zaman ve mekana muhtaç olurdu. Yine onun görülmesi için ışığın ona sirayet etmesi gerekir ki o bundan münezzehtir şeklinde birtakım akli deliller ileri sürerler.

Bu arada **Muhammed Rıza el-Muzaffer** gibi bazı Şiiler konuyu daha da ileri götürerek meseleyi teşbih, teccim açısından ele almakta ve şöyle demektedir. “Onu yaratıklarından birine benzeten ve *yüzü, eli, gözü* olduğunu söyleyen, yahut dünya göğüne indiğini söyleyen, Cennet ehline onun görüldüğünü söyleyen, bu çeşit inançlara sapan, her türlü noksandan münezzehten olan yaratıcıyı bilmeyen kişidir ki o, kafir menzilesindedir...Kıyamet günü halka görüneceğini söyleyen, onun cisim olmadığına inansa, Onu teşbihten tenzih etse bile, bu sözü bir dil tekerlemesinden ibarettir ve küfre ulaşır...”³⁵⁰

Bu haddi aşan, ilim ve takva ehli birçok alimi töhmet altında bırakan ifadeleri daha sonra yanıtlamak üzere **Tabersî**'nin bu husustaki görüşlerine geçelim.

Müellif konuya ilişkin görüşlerini tartışmaların odağında yer alan Kıyamet suresi 22. ve 23. ayetlerin “ *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾* ” (*Yüzler vardır ki, o gün ışıltı ışıltı parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır. (O'nu göreceklerdir))* tefsirinde açıklar ve görüşlerini şu şekilde ortaya koyar: “(وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ) yani kıyamet günü (نَّاصِرَةٌ) yani mutlu ve sevinçli . **Hasen** ve **İbn Abbas**'tan rivayetle ...Allahu subhanehü mü'minlerin kazançlı çıkan kimseler olduğunu bütün varlıklara ve meleklerle bir alamet olarak göstermek için sevabı, mükafatı hak eden mü'minlerin yüzünü bu sıfatla vasfetmiştir. (إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ) Bunun manasında iki görüşle ihtilaf edilmiştir. *Birincisi:* bunun manası beklemek (الانتظار) dir. *İkincisi:* gözle görmek anlamındadır. Bunu söyleyenlerde iki görüşle ihtilaf etmiştir. Birinci görüş buradaki bakmak Rabbinin nimetlerine bakma anlamındadır. O kimsede, Cennet nimetlerine bakmakta ve halden hale geçmekte ve böylece mutlu olmaktadır. Ayetteki yüzlerden maksat o yüzlerin sahipleri olan Cennetliklerdir. Bu görüş tefsir alimlerinden, sahabe ve tabiinden bir guruptan rivayet edilmiştir. İkinci görüş ise ayetteki bakma görme demektir. O da Gözle görmek anlamındadır. Bu görüşü **Kelbî**, **Mukatil** ve **Ata**'dan bizzât rivayet edilmiştir. Ancak bu caiz değildir. Çünkü gözle görünen her şey bakışlarla işaret edilebilir. Allahu Teala ise parmakla kendisinin gösterilip, işaret edilmesinden münezzehten olduğu gibi bundan da münezzehtir. Görme duyusu karşılaşma ve yönelme olmadan gerçekleşmez. Allah ittifakla bundan da münezzehtir. Aynı şekilde görme duyusu görülen şey

³⁵⁰ Fırlalı, a. g. e., s. 204; İlhan, a. g. e., s. 411

ve ışığın birleşmesiyle ancak onu görebilir. Allahu Teala ışığın kendisine bitişip sirayet etmesinden de münezzehtir...

Ayetteki görmeyi bekleme (الانتظار) anlamında alanlar ise bu beklemenin ne anlam ifade ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta üç görüş vardır. *Birincisi*: Ayetin manası Rabbinin sevabını (mükafatını) bekler şeklindedir. Bu görüş **Mücahid, Hasen, Said b. Cübeyr, Dahhak** ve **Ali** den rivayet edilmiştir. *İkincisi*: Ayetin manası hürmet ve itibarın yenilenmesini uman yüz anlamındadır...Gözler yüzün bazı azalarından birisi olduğu için gözle vaki olacak fiil (bakma) yüze izafe edilmiştir. Bu görüş **Ebu Müslim**'indir. *Üçüncüsü*: Ayetin manası onlar (mü'minler) bütün emellerini ve ümitlerini Allah'ın dışında her şeyden kesmişlerdir şeklindedir ve yüzler de ondan başka her şeyden ümidini kesmiştir. Allahu Teala gözle istemekten kinaye ederek böyle kullanmıştır. Görmez misin halk sultanın gözü önünde bekler ve onun ikramını ve ihtiyaçlarını gidermesi için ondan yardımını ister. İnsanların sultana bakışı farklıdır. Kimisi ticari isteklerle ona bakar. Kimisi zirai menfaatlerini isteyerek ona bakar. İşte insanların (kıyamet günü) ona bakışı ondan bir şeyler umarak bakmasıdır. (görmesi değil) Bu görüşler (ayetin bekleme (الانتظار) anlamında olduğunu söyleyen) doğru olmaya daha yakındır. Bizim için ayeti iki vecihe de hamletmek için bir engel yoktur. (Birinci görüşten görmenin Allah'ın nimetlerini görmenin kastedildiğini söyleyen görüş ve ayetin intizar anlamında olduğunu söyleyen ikinci görüş) Sanki Allahu Teala şöyle demiştir. Cennetlikler kendileri için hazırlanmış bir mükafat olan Cennet nimetlerine bakar bir haldeyken, kendileri için hazırlanan ve hak ettiklerinden daha fazlası olan bu nimetlerin bir benzerini halden hale geçerek beklerler..."

Görüldüğü gibi **Tabersî**'de **Mu'tezile** ve **Şia** gibi ahirette Allah'ın görülmeyeceğini ve bunun caiz olmadığını söylüyor.

Ancak bu görüşü savunanları Kur'an ve Sünnetten aktaracağımız deliller reddetmekte ve gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Öncelikle ayetteki (Kıyamet 22-23) anlam açıktır. Zahirî mana varken te'vile gerek yoktur. Nitekim **Buharî** bu ayetin tefsirini ele alırken ayetin Allah'ı görme şeklinde olduğunu söyleyip bu hususta Peygamber efendimizden "Muhakkak siz Rabbinizi ayan beyan göreceksiniz." şeklinde bir hadisi şerif aktarmıştır.³⁵¹

Ayrıca bu ayetin öncesine dikkatle bakıldığında ayetin içinde bulunduğu surenin isminin bile, ahiret ahvalinden bahsedildiğine işaret ettiği görülecektir. Zira surenin ismi "Kıyamet suresi" dir. Surenin başında kıyamet ahvalinden bahsedilmekte ve bu ayetin bir iki

³⁵¹ Buharî, *Kitabüt-Tevhid* 34

ayet öncesine kadar, müşriklerin acıklı hallerinden söz edilirken, sıra mü'minlere gelmekte ve Cennet ahvaline geçilmekte, o arada da ru'yet ile ilgili bu ayetin zikri geçmekte ve o gün mü'minlerin büyük bir neşe ve sürur içinde oldukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla açık ve net bir şekilde ru'yetin vukuu ifade edilmektedir.

Ayrıca Yunus suresi 26. ayeti **لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ** “*Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz (kara leke) bulaşır ne de bir horluk (gelir). İşte onlar Cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır.*) Sahabe ve Tabiundan **Ebu Bekir Sıddık, Ubey b. Ka'b, Huzeyfe b. Yeman, Ebu Musa el-Eşarî, Abdullah ibn Abbas, Mücahid, İkrime, Hasen, Katade, Dahhak, Süddî** gibi büyük bir cemaat bu ayetteki ziyade (الذيادة) den maksadın kıyamet günü Allah'ın yüzüne bakma olduğunu söylemiş ve ayeti bu şekilde tefsir etmiştir. Ayrıca halef ve selef alimlerinden birçoğu ayeti aynı şekilde tefsir etmiştir.³⁵²

Yine sahabeden bazıları bu ayetteki ziyadedden (الذيادة) maksadın ne olduğunu Peygamberimize sormuşlar o da bunun Allah'ı görmek olduğunu söylemiştir. Bu hadislerden birisi şöyledir: **Ubey b. Ka'b**'tan rivayet edildiğine göre o Peygamber efendimize (لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ...) ayeti hakkında sormuş Peygamberimiz de şöyle demiştir: “(الحسنى) Cennettir. (الذيادة) ise Allah azze ve cellenin yüzüne bakmaktır.”³⁵³

Ayrıca mü'minlerin Rablerini göreceklerine dair hadisler sahabeden aralarında **Ebu Bekir Sıddık, Ali b. Ebî Talib, Ubey b. Ka'b, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah, Huzeyfe, Zeyd b. Sabit, Selman-ı Farisi, Suheyb b. Sinan, Ubade b. Samit, Ammar b. Yasir, Ebu Hureyre, Hz. Aişe** gibi önemli isimlerin bulunduğu yirmi kadar sahabe tarafından rivayet edilmiştir.

Tirmizi: “Kim Allah'ın görülmeyeceğini söylerse bunları yalanlamayı kastetmiştir” demektedir.³⁵⁴

Ru'yetullahı caiz görmeyen Şia'nın en büyük imamımız dediği **Hz. Ali**'den de Cennette Allah'ın görüleceğine ilişkin sahih bir hadisi şerif rivayet edilmiştir ki bu hadisi şerif şöyledir. **Ali b. Ebî Talib**'ten rivayetle Peygamberimiz şöyle der : “Mü'minler Cennette her Cuma Rablerini görürler” Bu hadisi şerifi yukarda isimlerini saydığımız birçok sahabede rivayet etmiştir.³⁵⁵

³⁵² İbn Kesir, a. g. e., s. 128-129

³⁵³ İbn Kesir, a. g. e., s. 131; el-Beyhakî, a. g. e., s. 61-63

³⁵⁴ Neseffî, a. g. e., s. 4000-4001; İbn Kesir, a. g. e., s. 129

³⁵⁵ İbn Kesir, a. g. e., s. 129

Aslında kitab ve Sünnetten aktardığımız muhkem kale gibi sağlam bu birkaç delil Allah'ın görülmesinin gerçek olduğunu bize ifade etmesi ve yukarıda görüşlerini aktardığımız ve Allah'ın görülemeyeceğini söyleyen Tabersî, Şia ve Mu'tezile'ye de cevap teşkil etmesi bakımından yeterlidir. Ancak birtakım deliller daha aktarmamız daha yararlı olacaktır. Ehl-i Sünnet'in Allah'ın görüleceğine dair delil getirdiği A'raf suresi 143. ayeti de "وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي قَالَ لَنْ تَرِنِي وَلَكِنَّ الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِنِي فَلَمَّا تَحَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ" "Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksın!" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.) yine Allah'ın görülmeyeceğini söyleyenlere karşı bir delildir. Çünkü Ehl-i Sünnet'e göre bu ayette ifade edilen hususlar ru'yetullahın mümkün olduğuna işaret ediyor şöyle ki :

- Ayette Musa (a.s) Allah'ı görmek istiyor. O bunu istiyorsa bu mümkün olan bir şeydir. Zira peygamberlerin imkansız bir şeyi istemesi düşünülemez. Çünkü bu cehaleti gerektirir. Peygamberlerde bundan münezzehtir.³⁵⁶

- Ayrıca Allah ayette sen beni göremezsın (لَنْ تَرِنِي) diyor. Ben görülmem (لست بمرئية) demiyor. Eğer Allah görülmez olsaydı ayette bunu açıkça söylerdi.³⁵⁷

- Ru'yetin, dağın istikrarına taalluk edilmesi de, bir başka yönden ru'yetin ispatı için bir delil olmaktadır. Şöyle ki; dağın yerinde durması, mümkün olan bir iştir ve nitekim dağa tecelli edilmeden öncede dağ yerinde duruyordu. Dağın yerinde durması da durmaması da mümkündür. Bu konuda bir mantık kuralı vardır ki, o da "Olması mümkün ve caiz olan şeye taalluk edilen her iş, her şey mümkündür." İşte burada da mümkün olan bir işe taalluk söz konusudur. Böyle olmayıp da mümkün olmayan bir işe, mesela, "Balık kavağa çıkarsa bu iş olur" gibi veya Kur'an'da bir başka yerde geçtiği üzere. "Deve iğnenin deliğinden geçerse bu iş olur" (el-A'raf 40) gibi bir taalluk olmuş olsaydı, o zaman durum farklı olabilirdi. Burada ise, mümkün ve caiz olan bir şeye taalluk edilmiştir. O halde bu iş, yani ru'yet mümkün ve caizdir.³⁵⁸

³⁵⁶ el-Beyhakî, Ahmed b.el-Hüseyin, *el-İtikad ala Mezahibi's-Selefi ve Ehl-i Sünnet vel Cemaat*, Beyrut 1986, s.60

³⁵⁷ en-Nesefî, a. g. e., s. 392; el-Beyhakî, a. g. e., s. 561

³⁵⁸ en-Nesefî, a. g. e., s. 392; ed-Dihlevî, s. 96

Ayrıca eğer **Mu'tezile**'nin iddia ettiği gibi ayetteki **Hız.Musa**'nın "kendini göster" ifadesi "seni görmüş gibi bana seni tanıtacak bir ayet indir" anlamında olsaydı Allah beni göremezsin yerine ayetimi göremezsin derdi. Eğer ayeti kerimede görülmesi istenen şey Allah değil de onun ayeti ise o zaman Allah (c.c) niye dağa tecelli etti? Yani hem ayetini göremezsin dedi hem de un ufak olması mucize (ayet) olan bir dağı niye ona gösterdi? Bu durumda haşa Allah'ın sözleri çelişmiş olurdu.³⁵⁹

Yine ahirette ru'yetullahın olacağını söyleyenlerin küfrüne hükmeden bazı kendini bilmezlere cevap olarak eğer Allah'ın görüleceğini söylemek ve bunu istemek küfürse haşa Allah'ı görmek isteyen **Hız.Musa** da küfre düşmüştür ki o bundan münezzehtir. Ayrıca yukarıda isimlerini saydığımız güzide sahabe topluluğundan aktarılan konuyla ilgili rivayetler bu aşırı görüşe sahip kimseleri yalanlamaktadır. Şia'nın her fırsatta kendisine yalan yanlış rivayetleri isnad ettikleri **Hız. Ali** de yukarıda zikrettiğimiz hadisi Peygamberimizden rivayet etmiş ve ru'yetullahın vuku bulacağını söylemiştir.³⁶⁰

c-Cennet-Cehennem

İnsan hayatının sonu, noktalanması demek olan *Cennet* ve *Cehennem* Kur'an'da geniş ve önemli bir yer işgal eder. Kur'an'da Allah Teala çeşitli ayetlerde Cennet ve Cehennemden bahsetmiştir. Cennet nimetleri ve Cehennem azabları insana bütün yönleriyle arz edilmiştir. Hız. Peygamber (s.a.v) de pek çok hadisiyle Kur'an ayetlerini açıklamış ve müslümanlar Cennet ve Cehennem hakkında kesin ve açık bilgilerin sahibi olmuşlardır.

Cennet ve Cehennemin varlığı hususunda İslam alimleri arasında ittifak vardır. Cennet nimetlerinin ebediliği konusunda **Cehmiyye** denilen sapık mezhep dışında tam bir ittifak vardır. Bütün müslümanlar Cennetin ebediliğinde birleşirler. Zira Kur'an'da Cennetin ve Cehennemin ebediliği tasdik ve teyid edilmektedir. Fakat yine Kur'an metninden hareketle bunların bir gün Allah'ın dilemesine bağlı olarak bozulabileceğini söyleyenler olmuştur.³⁶¹

Ehl-i Sünnet'e göre Cennet ve Cehennem yaratılmış olup el'an mevcuttur. Cennet ile Cehennem içindekilerle birlikte ebediyyen yok olmayacaktır. Yüce Allah'ın haber verdiği Cennete ait nimetler ve Cehenneme ait azablar haktır, vuku bulacaktır. Mü'minlerden

³⁵⁹ en-Nesefî, a. g. e., s. 393-394; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 96-97

³⁶⁰ İbn Kesir, a. g. e., s. 129

³⁶¹ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 404-405

günahkar olanlar cezalarını çektikten sonra tekrar Cennete gireceklerdir. Ebediyyen Cehennemde kalmayacaklardır.³⁶²

Mu'tezile ve **Kaderiyye** ise Cennet ve Cehennemin yaratılmış ve şu anda var olduğunu kabul etmezler. Onlara göre Allah Cennet ve Cehennemi kıyamet günü inşa edecektir.³⁶³

Şia ve **İmamiyye**'ye göre ise *hesap, sırat, şefa'at, Cennet, Cehennem* hepsi gerçektir. Bunların hiçbirisi akılla yorumlanamaz, keyfiyeti de bilinemez. Onlara göre Cennet ve Cehennem bugün vardır. Büyük günah işleyen kimse Allah'ın affına uğramamış ve Peygamberin şefaatine de nail olmamışsa Cehennemde ceza görecektir.³⁶⁴

Şia ve **İmamiyye** itikâdî konuların çoğunda **Mu'tezile**'ye tabi olurken ahiretle ilgili konularda **Mu'tezile**'den ayrılmıştır. Onlar bu konuda gelen rivayetlerin hemen hemen hepsini kabul etmişlerdir. Ancak bazıları hariç büyük bir kısmı ahiret ile ilgili hususlarda imamlara mutlaka bir rol vermişlerdir. Hatta bazıları işi iyice ilerlere götürüp bağnazlıklarını ortaya koyarcasına Cennetin anahtarlarını **Hz. Ali**'nin dağıtacağını, oraya onu sevenlerin girebileceğini onu sevmeyenlerin giremeyeceğini ve Cehenneme gireceğini söylemektedirler.³⁶⁵

Şia'nın bağnazlarının ileri sürdüğü bu düşünce hem akla, hem mantığa hem de Kur'an'ın genel öğretilerine aykırıdır. Çünkü Allah Teala Kur'an'da geçen pek çok ayette beyan ettiğine göre hidayet ve dalâleti, iyilik ve kötülüğü, Cennet ve Cehenneme girme gibi dünyada insanın iyi veya kötü amellerine karşılık olarak verilecek cezaları peygamberleri de dahil olmak üzere hiç kimsenin tekeline bırakmamıştır.

Kıyamet günü peygamberlere verilen şefaatin bile Allah'ın izniyle kayıtlı olduğu Kur'an'da belirtilmiştir.³⁶⁶

Müellifimiz **Tabersî** ise Cennet ve Cehennem konusunda **Ehl-i Sünnet** gibi düşünmektedir. O, Allah'ın ayetlerinde şuan mevcut olduğunu bildirdiği, Rasulünün de miraç gecesi gördüğünü ifade ettiği³⁶⁷ halde ne **Mu'tezile** gibi Cennet ve Cehennemin şuanda mevcut olmadığını söylemekte nede **Şia** ve **İmamiyye**'nin içindeki bazı bağnazlar gibi Cennetin anahtarlarını **Hz. Ali**'yi sevenlere Cehennemde onu sevmeyenlere ait kılmaktadır.

³⁶² el-Makdisî, Abdü'lvahid b. Ali, *Zikrû'n-Nâr*, (Thk. Muhammed Gazzavî), Beyrut 1994; s. 11; el-Beyhakî, a. g. e., s. 114-115; es-Sâbûnî, Nureddin, *Maturidiye Akaidi* (çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu), Ankara 1988, s. 178 ; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 400-405 ; el-Cezairî, a. g. e., s. 660

³⁶³ el-Makdisî, a. g. e., s. 13; es-Sâbûnî, a. g. e., s. 178

³⁶⁴ Fiğlalı, a. g. e., s. 219; İlhan, a. g. e., s. 425

³⁶⁵ Fiğlalı, a. g. e., s. 220; Özek, a. g. e., s. 231-232; Keskin, a. g. e., s. 155; ed-Dihlevî, a. g. e., s. 204

³⁶⁶ Bakara 255; Taha 109

³⁶⁷ Buhari, *Salat* 79; Müslim, *İman* 103

Ona göre Cennet ve Cehennem el'an mevcuttur. Cennet ve Cehennem ehl-i orada ebediyyen kalacaklardır. Bu konudaki görüşlerini Cennet ve Cehennem konusundan bahseden birçok ayetin tefsirinde açıkça ortaya koymaktadır. Bu hususa dair birkaç örnek şu şekildedir.

- Bakara suresi 24. ayetin “ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَفُودُهَا ”

“ النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan Cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.) ” kısmının tefsirinde şunları söyler: “Bunun manası ateş (Cehennem) kâfirler için yaratılmış ve hazırlanmıştır. Çünkü onlar orada ebediyyen kalacaklardır. Onlar (kâfirler) Cehennemin çoğunu oluşturdıkları için ayette Cehennem onlara izafe edilerek söylenmiştir... Allah (أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ) sözüyle aynı zamanda Cehennemin el'an yaratılmış olduğuna işaret etmek istemiştir. Çünkü hazırlanmış olan bir şey ancak mevcut olur. Allah'ın Cennetle ilgili (أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ) sözü de böyledir. (Yani Cennette yaratılmıştır. Şuanda mevcuttur.) Bu şekilde söylemesinin faydası şudur. Biz her ne kadar o ikisini (Cennet ve Cehennem) göremiyorsak da melekler onları görmektedirler. Onlar sorumluluk ve delil sahibidir. Allah'ın müttaki kulları için hazırladığı mükafatları da, kâfirler için hazırladığı cezayı da bilmektedirler.”³⁶⁸

- Tabersî Cennetliklerin orada ebediyyen kalacağı ile ilgili yine Bakara suresi 25. ayetteki “وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ” ifadesinin tefsirinde şunları söyler: “Yani Cennetlikler Allah'ın onları oraya yerleştirmesiyle kesintisiz ve süresiz olarak orada kalacaklardır. Çünkü nimet süreklilik ve kalıcılıkla tamamlanır. Tıpkı bitmek ve yok olmakla eksildiği, kaybolduğu gibi. Süreklilik (الخلود) belli bir başlangıçtan başlayarak devam etmektedir. Bundan dolayı Allahu Teala için (خَالِد) denilmez.”³⁶⁹

d-Şefaât

Şefaât; Rasuller, Nebiler, alimler ve Allah'ın izin vereceği kimselerin, yine Allah'ın izniyle mü'minlerinden bazılarının günahlarının bağışlanmasını ya da Allah katındaki derecelerinin yükseltilmesini talep etmeleridir.³⁷⁰

³⁶⁸ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 139

³⁶⁹ et-Tabersî, a. g. e., c. 1, s. 43

³⁷⁰ Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 396

Ehl-i Sünnet'e göre mü'minlerden büyük günah sahibi olanlar içinde şefa'at söz konusudur. **Ehl-i Sünnet** bu görüşlerine Müddesir suresi 48. ayeti “فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ” (Artık şefa'atçıların şefa'ati onlara fayda vermez.) delil getirir. Eğer şefa'at mü'minlere fayda vermeyecek olsaydı ayette kafirleri tahsis ve tefrik etmenin bir manası olmazdı. Ayrıca bu konudaki peygamber efendimizin “Benim şefa'atım ümmetimden kebair işleyenler içindir.” mealindeki sözlerini delil getirirler. Onlara göre şefa'at mevzuundaki hadisler tevatüre yakındır. En azından şöhret derecesindedir.³⁷¹

Ayrıca **Ehl-i Sünnet'e** göre kafirler şefa'atle bağışlanmazlar. Ancak Cehennemde ebedi kalacak kafirlerin bir kısmının azaplarının hafifletilmesi için Peygamberimizin şefa'ati söz konusudur.³⁷²

İslam fırkalarından **Mu'tezile** şefa'ati reddederken kelâmî konuların çoğunda **Mu'tezile** gibi düşünen **Şia** ve **İmamiyye** kabul eder. Onlar **Mu'tezile'nin** aksine bu hususta Peygamberden gelen bütün rivayetleri kabul etmektedirler. Ancak tıpkı kabir azabı, Cennet Cehennem konularında olduğu gibi burada da kendi imamlarına pay çıkararak bu konuya **Ehl-i Sünnet'ten** farklı bazı yorumlar getirirler. Onlara göre ister büyük ister küçük günah işlemiş olsun Allah'ın dinini, yani imamın kabul ettiği kimse şefa'ate kavuşur. İmamlar **Şia'nın** günahkarları için şefa'atçidir.³⁷³

Tabersî'de aynı şekilde **Mu'tezile'nin** aksine şefa'ati kabul eder. Ancak birçok konuda olduğu gibi bu konudaki görüşlerini de taassubtan uzak tutmuş ve şefa'ati bağnaz bazı Şiilerin yaptığı gibi sadece imamlara ve onun taraftarlarına has kılmamıştır. Bu konuyla ilgili Kur'an'ı Kerimde birçok ayeti kerime vardır. **Tabersî'nin** bu konudaki görüşlerini söz konusu bazı ayetlerin tefsirinden aktaralım.

- Bu konuyla ilgili en öne çıkan ayeti kerimelerden Müddesir suresi 48. ayetin tefsirinde şöyle der: “(فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ) Yani meleklerin, peygamberlerin şefa'ati mü'minlere fayda verdiği gibi onlara (kafirlerle) fayda vermez. Bu **Ata'nın İbn Abbas'tan** aktardığı rivayettir. **Hasen** şöyle der: ‘Onlara ne bir meleğin şefa'ati, ne bir şehidin, nede bir mü'minin şefa'ati fayda vermez. Bu görüşleri kafirlerin akıbetinin şefa'atle değişmeyeceği konusundaki icma desteklemektedir...’ **İbn Mesud'dan** rivayet edildiğine göre o, ayette şefa'atin kendilerine fayda vermeyeceği kimselerin Cehennemde ebedi kalanlar olduğunu söylemiştir.”³⁷⁴

³⁷¹ en-Nesefî, a. g. e., s. 793-794; es-Sâbûnî, a. g. e., s. 165; el-Cezairî, a. g. e., s. 661-663

³⁷² Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Kitabü't-Tevhid* (Terc. Hüseyin Südi Erdoğan), İstanbul 1981, s. 546-547; el-Beyhakî, a. g. e., s. 104-113; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 397

³⁷³ Fıglalı, a. g. e., s. 221; Keskin, a. g. e., s. 155; İlhan, a. g. e., s. 425; Gölcük-Toprak, a. g. e., s. 397

³⁷⁴ et-Tabersî, a. g. e., c. 29, s. 118

- Bu konuyla ilgili Sebe suresi 23. ayetin “ وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ ” (*Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefâati fayda vermez.*) tefsirinde şöyle der: “Allah’ın peygamberler, evliyalar, melekler gibi şefaati izni verip kendilerinden razı olduğu kimselerden başka Allah indinde şefaati kimseye fayda vermeyecektir. Mananın şöyle olması da caizdir: ‘Allah’ın kendisine şefaati edilmesine izin verdiği kimselerden başka kimseye şefaati fayda vermeyecektir.’ (وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى) (*Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaati etmezler.*) (Enbiya 28). Bu ayette de Allah, biz putlara, ancak bizi Allah’a yaklaştırsın, bunlar Allah katında bizim şefaatiçilerimiz diyerek tapan müşriklerinin bu sözlerinin ve inançlarının batıl olduğunu söylemektedir.”³⁷⁵

Tabersî’nin bu husustaki görüşlerine konuyla ilgili birçok ayetin tefsirinden bakılabilir. Biz sadece buraya birkaç örnek almakla yetindik. Aktarmış olduğumuz bu örneklerde de görüldüğü gibi o, bazı müteassıb Şiiler gibi imamları şefaati konusuna karıştırmamış ve **Ehl-i Sünnet**’in düşünceleriyle paralellik arz eden görüşlere yer vermiştir.

³⁷⁵ et-Tabersî, a. g. e., c. 22, s. 205

SONUÇ

Görüldüğü gibi **İmamiyye** daha geniş anlamda **Şia**, Hz. Peygamber'den sonra imametın fasılasız olarak devam ettiğini, **Hz. Ali**'nin Allah'ın emriyle ve vasiyyet yoluyla halife olduğunu kabul eden ve ondan sonra da nass ve vasiyyet yoluyla diğer imamların imamete tayin edildiklerini, imamların ilahi bir ismetle günahlardan korunmuş, masum kimseler olduğunu iddia eden ve siyasi sebeplerle ortaya çıktığı kesin olarak bilinen bir mezheptir.

Şia'nın itikat ve ibadetlerini ihtiva eden birçok konu on iki imam arasında isminden en çok bahsedilen altıncı imam **Ca'fer-i Sadık**'a isnad edilir. Esasen bu zâtın büyüklüğü de asla tartışılmaz. Ne var ki **Şia**'nın ona atfettiği pek çok malumatın, ona ait ve sahih olduğu son derece şüphelidir. Nitekim araştırmamızda da örnek olarak aktardığımız, **İmamiyye** ve **Tabersî** tarafından ona atfedilen bazı rivayetlerin sahih olmadığı açıkça görülmektedir.

İmamiyye ve **Ehl-i Sünnet** arasında ferî meselelere ait konularda mut'a nikahı ve abdest vb. birkaç mesele dışında çok önemli bir fark görülmemektedir. Ancak imameti iman esaslarından saymaları, imamlarla peygamberleri masum oluşları yönünden eşit tutmaları önemli bir farktır. Ayrıca mezhebin siyasi fikrinin temelini oluşturan imamet meselesi ve bu ana fikre bağlı olarak gelişen takıyye, ricat ve mehdîlik gibi konulardaki görüşleri Kur'an ve Sünnete aykırıdır. Buna rağmen adı geçen mevzular, inançlarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. İşte **Şia** ve **Ehl-i Sünnet** arasında mevcut olan ihtilafın odak noktası da bunlardır.

Böyle olunca İslam dünyasında fikir ayrılıklarının başlamasının ardından ortaya çıkan ve taraftar toplayamadan yok olanların aksine geniş bir taraftar kitlesine sahip olan ve ayrılıkçı fırkaların lideri konumunda olan **Şia** ile çoğunluğun görüşünü temsil eden **Ehl-i Sünnet** arasındaki mücadele çok erken devirlerde başlamış, gerek Tefsir gerek Kelam kitaplarında önemli bir yer işgal etmiştir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın sonunda **Tabersî** 'nin, **Şia**'nın temel inançları olan imamet, ismet, takıyye ve Mehdîlik gibi konularda doğal olarak mezhebinin görüşlerini tefsirine yansıttığını görmekle birlikte müellifimiz, **İmamiyye Şiası**'na ait bazı aşırı müfessirlerin tersine Kur'an'ın tahrif edildiği iddialarına, Kur'an'da ziyadelik ve noksanlık

olduğunu söylemenin batıl olduğunu söyleyerek karşı çıkmış, yine onların sahabeyi tekfir etmeye varan sözlerine karşın o, ashab hakkında haddi aşan sözler sarf etmekten mümkün oldukça kaçınmış, benzeri birçok konuda da aşırı görüşlerden imtina ederek **İmamiyye Şiası**'nın tersine ilkeli bir duruş sergilemiştir.

Şia ve **İmamiyye** itikâdî konuların çoğunda **Mu'tezile** gibi düşünmekle birlikte kabir azabı, şefaât, cennet-cehennem gibi konularda da **Mu'tezile**'den ayrılarak **Ehl-i Sünnet**'e paralel bir düşünce ortaya koymuşlardır. Ancak **Ehl-i Sünnet**'e ilaveten imamet inançlarının gereği olarak kabirdeki kişiye imamının kim olduğunun sorulacağı, imamların kendi taraftarlarına şefaât edeceği ve onların cennete gireceği, imamlara uymayanların ise cehennemi boylayacağı gibi bazı farklı görüşleri de akidelerinde yer almaktadır.

Tabersî de ait olduğu **İmamiyye** gibi itikâdî konuların pek çoğunda **Mu'tezile** gibi düşünmüştür. Ancak o, gerek **Mu'tezile** ile aynı görüşü paylaştığı hidayet-dalalet, Allah'ın sıfatları gibi konularda, gerekse **Mutezile**'den ayrıldığı iman hakikati, kabir azabı, şefaât, cennet-cehennem gibi konularda mezhebinden aşırı olanların tersine kabirde imamın kim olduğundan sorulacağı, imamların kendi taraftarlarına şefaât edeceği, onlara itaat edenlerin cennete, itaat etmeyenlerin cehenneme gireceği şeklinde Kur'an ve Sünnete muhalif bir takım aşırılıklardan uzak durmuş ve bu konularda **Ehl-i Sünnet**le aynı düşünceyi paylaşmıştır.

Özetlemek gerekirse **Tabersî**, Şîî olması ve onu savunması, Allah'ın kitabını kendi inanç esaslarıyla uyuşacak şekilde yorumlaması, ahkâm ayetlerini kendisi ve benzerlerinin icthadlarına uygun düşecek şekilde izahı, pek çok mevzu hadisleri rivayet etmesi gibi aleyhine olabileceğimiz noktalar varsa da, doğrusu o, diğer pek çok **İmamiyye** âlimleri gibi Şiiilikte aşırı ve akidesinde müteassıb olmayan mutedil bir müfessirdir.

KAYNAKÇA

- 1- *Kur'an-ı Kerim*
- 2- Abdü'l- Baki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehras li Elfazi'l-Kur'an'il-Kerim*
- 3- Abdulhamid, Dr. İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* (Çev. M.Saim Yeprem), İstanbul 1981
- 4- Abdüsselam, Izzuddin Abdülaziz b., *Fevaid fî Müşkili'l-Kur'an* (Thk. Dr.Rıdvan Ali), Beyrut 1982
- 5- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillan b. Muhammed, *el-Müsned*, I-VI, (el-Kütübü's-Sitte), Çağrı yay., İstanbul 1981
- 6- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, *Ruhul-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'an'il-Azim Ve's-Seb'u'l-Mesanî*, I-XXX, Beyrut 1987
- 7- Atay, Prof. Dr.Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara 1983
- 8- Ateş, Süleyman, *Şia'nın Tefsir Anlayışı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Tsz.
- 9- Aydemir, Dr.Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyât*, D.İ.B yay., Ankara 1979
- 10- Bağdâdî, Tahir b.Muhammed, *el-Fark beynel-Fırak*, Beyrut 1990
- 11- Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkaahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak* (çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, "Mezhepler Arasındaki farklar"), T.D.V. yay., Ankara 1991
- 12- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin, *el-İtikad ala Mezahibi's-Selefi ve Ehl-i Sünneti vel Cemaat*, Beyrut 1986
- 13- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Azabü'l- Kabr ve Sualü'l-Melekeyn*, Kahire 1986
- 14- Bilmen,Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi* (Tabakatül Müfessirin), I-II, İstanbul 1973
- 15- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an'ı Kerimin Meal-i Alisi ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul 1965
- 16- Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Cami'us-Sahih* (el-Kütübü's-Sitte), I-VIII, Çağrı yay., İstanbul 1981
- 17- Candan, Abdülcelil, *Anlaşılması Güç Ayetlerin Tefsiri* (Müşkilü'l-Kur'an), Konya 2001
- 18- Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Er-Razi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I-III, Beyrut Tsz.
- 19- Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II , D.İ.B yay. , Ankara 1988

- 20- Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, *Tefsir Usulü*, T.D.V yay., Ankara 1976
- 21- Cezâirî, Ebubekir, *Akidetü'l-Mü'min*, Kahire Tsz.
- 22- Çelebi, Kâtib, *Keşfüz-Zünûn* (Thk. M. Şerafeddin Yaltkaya), I-VI, İstanbul 1941
- 23- Çelebi, İlyas, "İsa maddesi", *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002
- 24- Dihlevî, Ahmed Abdurrahman, *Muhtasar-u Tuhfetü'l-İsnâaşeriyye*, (İht.Ömer el-Eslemî), Riyad 1404
- 25- Ebu Şehbe, Prof. Dr. Muhammed, *el-Medhal li Diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru'l-Liva 1987
- 26- Ebu Zehra, Prof. Dr. Muhammed, *İslamda İtikâdî, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi* (çev. Sıbğatullah Kaya), Ankara Tsz
- 27- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul 1993,
- 28- Fenyesan, Suud b. Abdillan, *İhtilafü'l-Müfessirîn*, Riyad 1997
- 29- Fırlalı, Prof. Dr. Ethem Rûhi, *İmamiye Şiası*, İstanbul 1984
- 30- Fureyc, Ali Ömer, *eş-Şia fi't-Tasavvuri'l-İslâmî*, Amman 1985
- 31- Gazzâli, Ebu'l-Hamid, *İtikadda Orta Yol* (çev. Dr. Kemal Işık), Ankara 1971
- 32- Gölcük, Prof. Dr. Şerafettin, *Kelam Tarihi*, Esra yay., Konya 1992
- 33- Gölcük, Prof. Dr. Şerafeddin, *Bâkallânî ve İnsanın Fiilleri*, Ankara 1997
- 34- Gölcük, Prof. Dr. Şerafeddin-Toprak, Doç. Dr. Süleyman, *Kelam Dersleri*, Konya 1991
- 35- Hansarî, Mirza Muhammed, *Ravzatü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemai ve's-Sâdât*, I-VIII, Dâru'l-Marife, Beyrut 1392
- 36- Hassâm, Şeyh Ali b., *Kitabü'l-Burhan fi-Alâmâti Mehdî fi Ahiriz-Zeman* (Thk. Muhammed b. Mühelhil), I-II, 1988
- 37- Heysemî, Ebu Bekir, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, Beyrut 1986
- 38- Işıcık, Prof. Dr. Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra yayınları, Ankara 1997
- 39- İbn Hacer, el-Askalânî, *Lisanü'l-Mizan*, I-VI, Beyrut 1986
- 40- İbn Kesîr, Ebi'l-Fida İsmail, *Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim*, I-IV, Dar'ül-İhya, Mısır Tsz.
- 41- İbn Kesîr, Ebi'l-Fida İsmail, *Sifetü'l-Cenne*, (Thk. Yusuf Ali Bedevi), Beyrut 1989
- 42- İbn Manzur, *Lisan'ül-Arab*, I-XV, Darus-Sadr, Beyrut 1990

- 43- **İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim**, *Minhacüs-Sünnetin-Nebeviyye* (Thk. Muhammed Reşad Salim), I-IX, Kahire 1989
- 44- **İlhan, Doç. Dr. Avni**, “*Şia'da Usulu'd-Din*”, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul 1993
- 45- **İsfahanî, er-Râğıb**, *el-Müfredat fî Ğarib'il-Kur'an*, Kahire 1906
- 46- **Kehhale, Ömer Rıza**, *Mu'cemü'-Müellifin Teracimü Musannifi'l-Kütüb'il-Arabiyye*, I-XIII, Dimeşk 1959
- 47- **Keskioğlu, Osman**, *Kur'an'ı Kerim Bilgileri*, T.D.V yay., Ankara 1989
- 48- **Keskin, Doç. Dr. Halife**, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, İstanbul 2000
- 49- **Keşmirî, Muhammed Enverşah el-Hindî**, *et-Tasrih bima Tevatera fî Nüzûli'l-Mesih* (thk. Abdülfettah Ebu Ğudde), Haleb 1965
- 50- **Kevserî, Muhammed, Zahid**, *Nazratün Abira fî MezaimiMen Yünkiru Nüzûle İsa Aleyhis-Salam Kable'l-Ahira*, Kahire 1987
- 51- **Kırbaşoğlu, Prof. Dr. Hayri**, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 2000
- 52- **Kirmânî, Mahmud b. Hamza**, *Ğarâibü't-Tefsir ve Acaibü't-Te'vîl* (Thk. Yunus el-Aclî), I-II, Beyrut 1988
- 53- **Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed**, *el-Cami'li Ahkâmi'l-Kur'an* (Terc.M.Beşir Eryarsoy), I-XVI, İstanbul 2000
- 54- **Leknevî, Muhammed Abdü'l-Hayy**, *el-Ecvibetü'l-Fadile li'l-Esileti'l-Aşerati'l-Kâmile* (Thk. Abdü'l-Fettah Ebu Ğudde), Haleb 1994
- 55- **Makdisî, Abdü'l-Vahid b. Ali**, *Zikrû'n-Nâr*, (Thk. Muhammed Ğazzavî), Beyrut 1994
- 56- **Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed**, *Kitabü't-Tevhid* (Terc. Hüseyin Sûdî Erdoğan), İstanbul 1981
- 57- **Meherân, Muhammed Beyyumî**, *el-İmame ve Ehl'ül-Beyt* I-II, Dar'un-Nehdat'il Arabiyye, Beyrut 1995
- 58- **Mennâu'l-Kattân**, *Mebâhis Fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1990
- 59- **Meydani, Abdurrahman Cebenneke**, *el-Akidetü'l-İslamiyye Ve Üsûsüha*, Beyrut 1988
- 60- **Musavî, Prof. Dr. Musa**, *Şia ve Şiilik Mücadelesi*, İstanbul 1995
- 61- **Müslim, el-Haccac en-Nisaburî**, *Kitab'üs-Sahih* (el-Kütübüs-Sitte), I-III, Çağrı yay., İstanbul 1981

- 62- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Kitab'us-Sunen* (el-Kütübüs-Sitte), I-VIII, Çağrı yay., İstanbul 1981
- 63- Neseî, Ebu'l-Muîn, *Tebşirâlü'l-Edille fî Usûlid-Dîn* (Thk. Claude Salame), I-II, Dimeşk 1993
- 64- Neysâbü'rî, Ahmed el-Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Demmam 1996
- 65- Özek, Prof. Dr. Ali, "İmamiyye-İsnaaşeriyye Şia'sı ve Tefsir Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993
- 66- Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir* (Terc. Prof. Dr. Suat Yıldırım-Doç.Dr.Lütfullah Cebeci), I-XXIII, Ankara 1994
- 67- Sâbü'nî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûm'il-Kur'an*, Beyrut 1985
- 68- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetüt-Tefasir*, Dersaadet yay., I-III, İstanbul Tsz.
- 69- Sâbü'nî, Nureddin, *Maturidiye Akaidi* (Çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu), Ankara 1988
- 70- Salih, Subhî, *Kur'an İlimleri*, (Çev. M. Said Şimşek), Esra yay., İstanbul 1994
- 71- Suyutî, Celaluddîn, *el-İtkan fî- Ulum'il-Kur'an*, I-II, Mısır 1308
- 72- Suyutî, Celaluddîn, *ed-Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrut 1958
- 73- Suyutî, Celaluddîn, *Lübabü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nükûl*, Beyrut 1997
- 74- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, Beyrut 1993
- 75- Tabersî, Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasen, *Mecma'ul-Beyan fî Tefsir'il-Kur'an*, I-XXX Beyrut 1390/1970
- 76- Taftazânî, Ebu'l-Vefa, *Ana Konularıyla Kelam* (Çev. Prof. Dr. Şrafeddin Gölcük), Konya 2000
- 77- Tirmizî, Ebu İsa, *el-Camiu's-Sahih* (Sünenü't-Tirmizî, el-Kütübü's-Sitte), I-V, Çağrı yay., İstanbul 1981
- 78- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul 1981
- 79- Şimşek, Prof. Dr. Said, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş yay., İstanbul 1993
- 80- Şimşek, Prof. Dr. M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Ankara 1997
- 81- Taberî, İbn Cerir, *el-Cami'ul-Beyan fî Te'vîl'i Âyil-Kur'an*, I-XII, Beyrut 1992
- 82- Tuayme, Dr. Sâbir b.Abdirrahman, *eş-Şia Mu'tekaden ve Mezhepen*, Beyrut 1988
- 83- Toprak, Prof. Dr. Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Esra yay. Konya 1994
- 84- Vadiî, Ebu Abdirrahman, *es-Sahîhü'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut 1994

- 85- **Yılmaz, Musa Kazım**, *Tabresî ve Tabatabaî'de İmamiyye Tefsiri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1985
- 86- **Zahir, İhsan İlahi**, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takiyye Anlayışı* (çev.Sabri Hizmetli, Hasan Onat), Ankara Tsz.
- 87- **ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin**, *et-Tefsir vel-Müfessirûn*, I-II, Beyrut 1987
- 88- **Zehebi, Ahmed b. Osman**, *Mîzanü'l-İ'tidal fî Nakdi'r-Rical* (Thk. Ali M. el-Becavi), I-VI, Riyad Trz.
- 89- **Zemahşerî, Mahmud b. Ömer**, *el-Keşşâf an Hakaiki Ğavamizi't-Tenzil*, I-IV, Beyrut Tsz.
- 90- **Zemahşerî, Mahmud b. Ömer**, *Esasü'l-Belağâ*, Beyrut 1979
- 91- **Zerkani, Muhammed Abdü'l-Azim**, *Menahilü'l-İrfan fî Ulûm'il-Kur'an*, I-II, Beyrut 1988
- 92- **Zirikli, Hayreddin**, *el-A'lam*, I-VIII, Beyrut 1989

